

LOOMING

VEEBRUAR 1971

EESTI NSV KIRJANIKE LIIDU HÄÄLEKANDJA

2

Märt Laarman

Poet (Linoollõige) 1968

LOOMING

KIRJANDUSLIK
JA ÜHISKONDLIK
POLIITILINE
AJAKIRI

Eesti NSV Kirjanike Liidu häälkandja

2 VEEBRUAR 1971

Meelisklusi

I

Pidulik-nukker kui huige fanfaaride vaskisest kurgust
 kõlab sumedas õhtus tagasituleku hää
 mäel, kus süda mul köies. On õnnis saabuja olla;
 vanade hoonete kindlus, koduste kinkude õhk,
 ei teist paremat tea. Kaugele kustub kõik paabel,
 sihitu segadik paistab siit maailma meeletus, möll.
 Muretu lapsena siin lesida lõhnavas heinas
 enam iial ei saa; närida timutikõrt,
 mõelda jumalanäost üleval heledal pilvel,
 mis sama väsinud, vali kui piiblilooraaamus toas.
 Noore-ea unistus juunis laagerdub südamevaluks,
 kohtumehena mind uuristab möödunu pilk,
 umbunud kibedust täis: juba kas nõrkemas tahe
 aeda harida endas ja teistes niipalju kui saab?

II

Kuhu küll kihutad jälle sa kevadekoidikul, süda,
 millest väreled seal lõhutud roiete all?
 Pakatand pungade palve kulunud kõnede keskel
 verekohina öös kaugele kuuldavaks teeb.
 Vajuvad kodused vaated siniste pilvede sülle,
 unepiltides maa kaugusest kangastub, sest
 südames armastus keetnud on magusaid mahlu,
 kuigi ka võidutsev mai halla ja räitsakaid toob.

III

Hiireherneste õitsengut nähes mul helluvad meeled.
 Suvi särava suuga tühjaks nüüd mõistab kõik teod.
 Õitsev taevast ja õhumiilangu valevad ajad,
 teiega tasa ei saa iialgi hardunud hing.
 Üha kõrgemaks lahvatab päevaküünaldes valgus,
 ilu raskuse kaal kuhu on peidetud küll?
 Laksuvad lained ja punapurjena heljuvad ehad,
 käärivad nukruseks öös lillede uimastav hõõg.
 Armastus, sinagi osa vist saanud sest kaduvast lõõmast,
 leina hõõguvat täis irooniku kahvatu palg.
 Võib-olla sinagi poetad nuppudest kaunimaid lehti,
 metsalilledel käes nukker kui hääbumispäev?

IV

Tammel videval rinnakul võras ju rahulik õhtu.
Nüüd olen teine, kas parem kui enne, ei tea.
Vaikselt seal langetan pea, vaja kus tormata, hüüda,
naeran vaid, nutma kus peaks. Viga kas ajas või eas?
Või juba vananen puuks — alanud lehtede langus,
läheneb tuimuse öö, siniste ulmade hukk?
Kodule kadunud mees ma, muutunud meelega põldur.
Tohin kas tammega end võrrelda, heitlik ja ird?

Metafüüsilised katsed lobjaka ajal

I

Kaks hüljest saavad kokku.
Üks on pulstunud karvaga tuimus,
hall õhtu on ta kodu.
Teine olen ma ise, tume
kui kivi jõe põhjas.
Oleluse sügisjää pragiseb me trampimisest.

II

Kivide hämarus rõhub hinge, kui kujutlen
end karjaseks pärastlõunaste ristikupõldude vahele,
ennenägematusse päikesepaistesse,
kus parmude suitsjad tiivad
varjavad maailma kaugemeelsuse enne
männitüvede veriseks saamist.

III

Eemal sadamast, kuusärast lainetel
õõtsuvad müütide solgiveed.
Laps, unustatud valguse vasall,
seisab nelinurksel õuel,
saavutamatus udu läbi sõrmede voolamas
sõreda nihilina, alguseta, lõputa.

IV

Majad on ööle lahti
mustade akendega, metsviinapuude unega
kiviseinal, mida mööda ronivad varjud
oma viimasesse voodisse.

Keda hirmutab isiksuse lõhestumine,
tantsigu laternapostil,
käes alateadvuse võtmekimp,
kuni puud süttivad.

V

Kaotatud mõte
omandab sügavaima mõtte silmapilgul,
kui sõna astub külmunud mardisandivarvastega
ehitamata pühamu lävele.

VI

Su ajudest saab väetis.
Ärgu see sind kohutagu,
kui sa läbi lobjaka näed,
kuidas tillukesel kriiksuvate ratastega kärul
veetakse liblikatiibu
utiili.

VII

Tule,
esimese lume valge unistuse luik,
lehvita jälle käima igatsev süda,
see soe värten.

Helloi maa

Novelli kavand

ana transformaatoritorn oli üleni rohelusse kasvanud. Ta tipul laiutas tormidest lõhestatud toomingas, mille üks pool nagu linnu tiib sorakile murdunud. Kuid sellest hoolimata olid ta oksad täis lopsakaid marju. Väänlevad väädid ja roostetanud traadid rippusid fantastilises puntras mööda müüre. Nende all puhmaste vahel valendas maa varisenud lubjapurust.

Räbalais tüdruk libises nagu sisalik betoonrahnude ja väätid vahel. Ta punakas juukselakk vilksas kord siin, kord seal. Siis takerdus ta pulstunud kiharaid pidi traatidesse, peatus, tõmbas näo jonnakalt irevile, sikutas käega ning vabanes jälle. Seejärel asetus ta varjulisele betoonpangale, nii et kogu keha jäi väätid peitu ja ainult õhetav nägu paistis lehtede vahelt.

Ta nägi kogu maastikku enese ees. Kõigepealt paistsid endisest alleest säilinud üksikud puud. Need olid elatanud pärnad ja vahtrad, paiguti lõhestatud ja raagunud, kuid paiguti ka seda lopsakamad. Nende all lamasid roostetanud masinajäänused, purustatud vagonetid, küljelikkunud raudmastide võrestikud — kõik paburitsipõõsaist läbi kasvanud. Siis avardus suure, nüüd enam-vähem tühjaks jooksnud veesulu must nõgu ja selle taga purunenud tammi samblaist laiguline sein. Kohe selle taga tõusis peatehase müüride, katuste, korstnate ja torujuhtmete rägastik. Ja kõige taga, juba savikarva künkast varjatuna, võis rohkem aimata kui näha vana linna olemasolu. Sealt tõusis mingit ruskjat udu, nagu tolmavalt maanteelt metsa tagant. Kogu sellele rohelisele ja roostesele maastikule langesid keskpäevapäikese kiired pilvitust taevast.

See oli nende kodu, ja tüdruk armastas seda omal moel. Kuid ta ei mõtelnud sellele rohkem kui kass pööningukolile, mille keskel liigub. Ta lihtsalt ei tundnud ega tahtnud muud.

Otse tüdruku näo kohal rippusid sorakil toominga marjakobarad. Ta tõstis käe, roobitses marju ja pistis suhu. Marjad olid mahlakad, kuid mida rohkem ta neid sõi, aeg-ajalt kive välja sülitades, seda kuivemaks muutus suu. Ta ajas paksuks tõmbunud huuled torru ja ringutas. Selja tagant tundus hingedel rippuva raudukse vahelt tuuletõmmet ja lehed liikusid ta ümber.

Kuid siis kostis vasakult hoopis valjemat lehekrabinat, ja must koerakoon tuli väätide vahelt nähtavale. Tüdruk tundis koera liiga hästi, et oleks sellest ehmunud. Kuid ta tõmbus ometi kägarasse kokku ja peatas peaaegu hingamise, näo kiskudes peiarlikule naerule.

Varsti kuulis ta, kuis keegi raginal üle betoonipuru ja kuivanud okste astus. Ning siis peatus transformaatori ees noor mees, kitsas nahkkuub keha ligi ja terasest vibupüss kaenla all. Ta nägu oli ovaalne, mustad juuksed niisama lühikeseks põetud kui udemed lõua ümber. Ta pruunide silmade pilk oli väga terav, kuid sellest hoolimata märkas ta tüdrukut roheluse keskel alles koera sabaliputamise peale.

«Haa!» hüüdis noormees, ja tema silmad tõmbusid kissi nagu ilvesel. Selles avaldus väga keskendunud, kuid ka kinnine rõõm.

*

Neil oli ebamugav istuda betoonbloki teraval serval, kuid ka väga hea. Nende kehad olid peaaegu liikumatud, ainult vaheliti surutud sõrmedega käed liikusid pisut. Neil oli mõlemal kuum, nad nohisesid enesele märkamatu, nagu tüdruk aeg-ajalt enesele märkamatu tasa naeriski.

Kõiges selles oli väga suurt noorust, kuid ka alateadlikku tarkustki.

Koer istus siinsamas kõrval, vahel haigutades, vahel kärbeste järele lõmpsates.

*

«Helloi!» kostis äkki vanadusest kärisev hüüd.

Ja üles vaadates nägid nad vanaeite tammil seisvat, mullakarva käsi päikese varjuks silmade kohale tõstetud, ning üha kisendavat:

«Helloi! Helloi-i-i!»

«Vanaema,» itsitas tüdruk pahaselt. «Mis temal jälle? Ikka muudkui...»

Poiss hoidis Helloi käest kõvasti kinni, suu kokku pigistatud. Ka tüdruk ei mõelnud kohe veel minekule, kuid endine meeoleolu oli ometi juba segatud.

*

Nad elasid küll majas, kuid ühtlasi ka nagu koopas. Nende söömalauaks oli metallitreipink ja istmeiks masinakastid. Suur kaaraken kõrgel laua kohal oli katki ja sealt ulatusid kastanioksad sisse. Linnupesast sarikate alt kostis poegade piiksumist. Aeg-ajalt plärtsatas sealt põrandale valget vedelikku. Ja selle katkise põranda alt kostis vee sulinat nagu allikast.

Kuid siin elasidki nad ainult suviti, talvel aga tagapool, väiksemas urkais. Seal oli kõik veel süngem, kuid ka soojem. Seal rippus laest veel mingeid rattaid ja seinad olid täis keerukaid väntasid. Kuid seal sai ka tuld teha ja suits kadus üleval võllirägastikku nagu parte vahele.

Lõhnas niiskuse, kopituse ja rooste järele. Veel vängem oli aga jää-nuste hunniku hais siitsamast akna alt tammilt. Juba aastakümneid olid nad kõik sinna kuhjanud: loomakonte, kalajäänuseid, väljaheiteid. Tundsid küll seda haisu, kuid talusid ka, nagu koeradki, kes seal kaevlesid. Nende käsitus lõhnadest oli juba teine.

*

Vanamees oli pahuras tujus. Ta väikesed silmad keerlesid karvases näos ja niisama karvased käed tegid ägedaid liigutusi. Miski ei meeldinud talle ja ta urises kõige puhul. Ta oli väike ja nässakas, kuid tahtis ometi valitseda. Ja seda said tunda kõigepealt lapsed.

«Muudkui üks loosklemine!» jõrises ta. «Kas tagumik sügeleb, et paigal ei püsi?»

Kogu eluaeg oli ta selle all kannatanud, et teda küllalt tõsiselt ei võetud. Varem vaevas ema oma peenutsemisega, siis naine ja nüüd ämm. Ikka üks õpetamine ja noomimine. Ainult isa oli samasugune olnud nagu temagi: ei liigutanud rohkem konte kui hädapärast vaja; ei peenutsenud sõnas ega teos; ja kui loodus nõudis, laskis käraka keset sööma-laudagi. Pähh, nagu oleksid nad oma kommetega õndsamad!

Praegu oli vanal Kongasel veel eriline põhjus pahandamiseks. Kuid nagu ikka, nii ei ilmutanud ta seda nüüdki kohe ja otseselt. Las tunnevad, et temalgi on omad salajased mured, hoolitsedes oma perekonna ja kogu selle krempli eest. Mis neil naistel muud kui üks alaline ki-kaka, aga siin on mees oma mehe mõtetega. Üleni nii karvanegi, nii et nemad sinnapoolegi ei saa. Ja võim, tarkus ning tõsidus peitub kõik karvades.

Aga ei olnud poisidki kõik temasse läinud. Siin oli see vanem, see Niitra: peen ja pikk kui vibalik, hoidis pead püsti, jooksis kitsedega võistu ja kippus vahel nägugi pesema — ptüü! Nagu ei tõstaks just mustus mehe tõelist väärtust!

Ja siis see noorim, kümneaastane Jasp — nagu kahvatu ja kitsas, silmad hirmunud, kondid kleenukesed. Ja ikka nutt ning ulgumine varaks, kui miski nii ei lähe, nagu peaks minema. Kust küll sihuke pärit? Ei, ega ta tema oma olegi, pagan võtaks! No maha lööks tolle tembumehe, kes talle sarved tegi, samuti kui oma sohknaisegi, kui veel kätte saaks!

Ainult keskmise pojaga, tolle Laosega, võis vanamees kuidagi leppida. Oli ikka ta enese tegu ja nägu: niisama laisk ja nässakas, karvane ning kasimatu. Ainult juba liigagi laisk. Üks asi, kui vanamees ise jalad seinale paneb ja laseb elul hea maitseda, ning teine, kui seda orjad ja alamad teevad. Temal on oma mure perekonna eest, aga kes siis tööd teeb, kui teisedki ei viitsi!

Ja vanamehe viha muudkui paisus.

*

«Ennemuiste elasid noored tüdrukud hoopis teisiti!» urises eit.

«Ennemuiste, ennemuiste!» matkis Helloi. «Muud ei kuulegi enam. Võiks arvata, nagu oleksid sinagi kord noor tüdruk olnud!»

«Ja olin ka. Ja missugune veel olin! Ei saa sina sinna poolegi. Olid hoopis teised ajad!»

Ja tema võis seda teada ning sellest rääkida. Sest ta oli siin kandis kõige vanem inimene. Ta oli seda imelikku elu veel kaasa elanud, millest nüüd ainult kuulujutud käisid. Ainult kui temagi sest rääkima hakkas, tuli kõik nii tume ja ebaselge välja.

Jah, olnud nii imeilus, puhas ja peen! Inimesi olnud nii palju, elatud rikkalt, sõidetud uhkeis masinais ja kantud toredaid rõivaid. Ja kui peened kombes, kui peened kombes! Vanaeide kortsus nägu muutus hetkeks nagu äraseletatuks ja ta liigutused olid nii veidrad, et kõik naerma pahvatasid. Näis, nagu oleks ta mingis teises maailmas elanud — tolles kauges.

Aga kui taheti kuulda, mis masinad need siis tõeliselt olid, mis rõivaid kanti ja kuidas elati, siis ei teadnudki ta lähemalt seletada. Ta otsis küll ühe raamatu välja, mida oli säilitanud räbalate hulgas, ja näitas pilte. Lugeda neist ju keegi ei mõistnud, aga piltidest saadi aru. Seal seisid mingid kuretaolised kergatsid ja naised olid kohevais seelikuis nagu õlekood. Ning nad olnud kõik nii peened ja kombekad!

Aga siis selgus ka, et vanaemagi ajal enam nii ei elatud, — see olnud veel enne tedagi. Ja siis naerdi veel rohkem. Päh, kombes ja peenused ning kes teab veel mis! Liiatigi oli vanaeit nüüd niisama räpane ja ropp nagu kõik teisedki.

Ainult Helloi, nii kuidas temagi vanaemale vastu haukus, tahtis teda ometi vahel kuulda. Aga see pidi sündima täitsa omavahel olles. Ta naeris veelgi, kuid ühtlasi otsekui imes lugusid eide mullakarva huulilt. See ei suutnud ju küll midagi tollaegsest elust päris selgeks teha, aga mõnd katkendit valgustas ometi.

Jah, nooredmehed ja tüdrukud tulid siis uhketesse saalidesse kokku, muusika mängis ja nad tantsisid ning seda kutsuti balliks. Ja neil olid kõigil imeilusad ja peened rõivad seljas. Ja nad tegid vastamisi viisakaid kummardusi ning rääkisid armsaid sõnu ega haaranud kohe toorelt käppadega nagu nüüd. Ja kui nad abiellusid, siis kandsid naised valgeid kleite ja roosipärgi ning meestel olid läikivad kingad ja palju raha. Ja nad sõitsid nende imeväärsete masinatega pulmareisidele — kaugetesse sinistesse mägedesse või siniste merede äärde, kus elasid imeväärseis lossides...

Helloi kuulas, lõug rusikale toetatud, nagu õhetav, huuled lahti ja silmis läige.

«Olid need mehed niisama ilusad kui Kra?» küsis ta äkki.

«Oh, lapsukene!» kõhistas vanaema naerda. «Kra — tema poleks kõlvanud neile koerapoisikski. Kra! Tema on samasugune mähkam kui tei-

sedki praegu. Jookseb küll väledamalt ja on pisut rühikam kui muud, aga mis on temagi nondega võrreldes!»

See vihastas Helloid ja ta läks mossitades eemale. Kuid hetk hiljem oli ta jälle tagasi, et endise ahnusega edasi kuulata. Ja ta ajus kasvas kujutelm: tema ja Kra — kaugel sinistes mägedes, sinise mere ääres, imeväärseis lossides...

*

See osa linnast oli soostunud. Ta oli juba ennegi niiske ja räpane. Aga kui ülemised tammid murdusid ja jõgi allpool tõkestus rämpsu ning mudaga, siis muutus kõik lausa mülkaks. Paiguti tõusis vesi teise korruse akendeni. Sealt kerkisid murenenud tellisseinad, korstnatüükad, masinate skeletid. Kõik kattus põõsaste, roo ja samblaga. Kevaditi prääksusid siin vesilinnud ja kägisesid konnad.

Nurgeti läbi sest rabast läks tee. See oli kujunenud otse iseenesest, ilma et inimene oleks palju ta tekkimiseks teinud. Selleks oli osa vana raudteetammi, tükk õhuraudtee silda, mõned hunnikus müürijäänused. See vingerdas justkui põlismetsa rada.

Nüüd läks vana Kongas seda rada mööda. Noh, nii heledal päeval võis ju siit minna. Teine asi öösel, isegi kui kuu heledalt paistis. Ei, tema ei armastanud neid lugusid muistseist inimesist, kes siin mülkas edasi raguvat ja taguvat. Kes teab, mis need rabaalused hauduvad ning nüüdsest rahvast mõtlevad... Ja üldse, kõik see, mis olnud ja veel paremini olnud kui praegu... Ei, Kongasele ei meeldinud see ülepea mitte. Naiste loba küll, unenäo jahm, aga ikkagi kiusas meelt. Justkui nemad, praegune põlv, poleks meestesugu! No ärgu tuldagu rääkimagi, et peab veel mingit mülkarahvast enesele eeskujuks võtma. Kes pagan võiks säärasele mehele nagu Kongas eeskujuks kõlvata!

Ja Kongas läks, habe tuules harali, käed ägedalt vehkimas.

Aga kuivale maale jõudes hakkas ta sõjakus lahtuma. Noh, nii ja naa, siin vanas linnas leidus veel mitmesuguseid inimesi, ja mõni pidas end Kongasest vägisi targemaks. Rõivastusid teisiti ja rääkisid teisiti. Kippusid lausa peenutsema, justkui too ämma-veidrik kodus!

*

Seal veest vähe kõrgemal rannal oli rida karrast, savist ja telliserisust onne. Nende ümber kihas palju alasti lapsi ja vanunud peadega eitesid. Oleksid muidu olnud peaaegu nagu inimesed, kui poleksid olnud üleni mustad. Ainult kui silmi pööritasid või suu pärani ajasid, siis nägi ka muud värvi. Olid juba muistseist aegadest siia jäänud ega tahtnud enam valgetest eemale minna. Just nagu koerad peremehe kannul, tapa või ära!

«Milleks küll seesugused maailmas!» mõtles Kongas halvakspanevalt. «Rumalus otse tilgub neid mööda alla!»

Aga, nii omavahel öeldes, nad meeldisid ka Kongasele. Neist oli nii

hea üle olla. Muidu oli see maailmas, kuidas ta nüüd oli, aga siin oli asi selge. Vigurdagu linlased mis nad vigurdavad, aga kui elavad sega-
mini sääraсте pärdikutega, siis on teada, mis neist enestestki arvata!

*

Helloi kuulis väikest Jaspi läbi une nuuksuvat. Ta oleks nagu millegi eest põgenenud, appi hüüdnud ja halastust palunud. Helloi kuulas teda natuke aega ja tal hakkas jube. Ümber oli kottpime, põranda alt kostis veesulinat, aeg-ajalt huukas öökull. Helloi nihutas enese hädaldava poisikese juurde ja püüdis teda ärkvele raputada.

«Surnud... surnud...» halises see läbi poolune.

«Mis sul on?»

Nüüd näis poisike virguvat.

«Ma nägin poodud jumalat,» soigus ta. «Aga ta pääses lahti. Ja siis läks ta vaenlastel halvasti!... Tuli, leegid...»

Laps peatus hirmunult.

«Vanaema rääkis,» jutustas ta siis ikka selgemalt. «Olnud enne-
muiste jumal ja vaenlased poonud ta üles. Aga ta tulevat kord veel tagasi kõigi üle kohut mõistma. Ja ma nägin teda — ta oli juba tagasi tulnud! Kõik kohad olid täis tuld ja verd, tuld ja verd! Ja suured tiibadega mehed lendasid tule kohal, mõõgad käes... Ning kõik see oli nagu seal mäel linna taga. Oli palju inimesi, rohkem kui meie linnas või terves maailmas. Kõik mäekülg ja org ja legendik kuni mereni oli neid täis... Ja vanaema ütles, et need pole ainult elavad, vaid needki, kes ammu surnud... Ja nad kartsid väga... Ja mina kartsin väga...»

Oli kuulda, kuis Jasp enese põlvili ajas. Ta nuuksus vabisedes. Ja Helloi vabises samuti.

«See oli uni,» püüdis ta poisikest rahustada. «See pole midagi. Jää rahule. Heida pikali ja maga edasi.»

«Ei, ei!» hüüdis poisike. «Ma nägin, ma nägin! Kõik rahvas oli koos. Ja jumal osutas käega ja tiibadega mehed löid mõõgaga inimeste pähe ning inimesed kukkusid tulejärve. Ja terve maa ning taevast läks tulest ja verest punaseks. Ma nägin, ma nägin! Mu jalad on verega koos. Vaata, vaata, nad on verega koos!»

Ning Jasp nuttis kõva häälega.

*

Näis, nagu oleks maa enesest veel oma viimse kurjuse välja puserdanud — kõik, mis sinna aastasadade ja inimpõlvete jooksul korjunud. Sinna oli nõrgunud otsekuu roojuse reservuaar, senise elu jätiste tagavara maakihtide vahele. Ja nüüd purskas see välja.

*

«Lähme siit ära,» ütles Kra. «Lähme siit igaveseks ära.»

«Aga kuhu?» imestles Helloi.

«Ma tunnen maad, mida ei tea keegi teine. Kaugel siit, päevaste teekondade taga. Ma olen seal käinud. Ikka kui läksin oma pikkadele jahireisidele, põikasin ka sinna. See oli mu saladus. Ja see imekaunis maa on meie oma, ainult meie kahe oma! Lähme siit sinna!»

*

Neil oli töö- ja jahiriistu kanda ning nende reis ei läinud ruttu.

Seni kui nad veel mööda teid ja kaudu rüüstatud külasid liikusid, nad kiirustasid. Aga kui nad suurte metsadeni jõudsid, liikusid aeglase-
malt.

Nende toidumoon jõudis lõpule. Siis Kra küttis ja Helloi kalastas. Nad valisid varjulise koha, tegid tule, valmistasid toitu, sõid ja magasid. Karusamblapadi oli nende peakuseks ja kuusk levitas oma oksid nende üle. Ning siis jätkasid nad jälle teed.

Siin-seal oli veel metsaseid külaasemeid. Kuid majad olid olnud puust, ja nad nägid põõsaste all ainult muldreid ning kaevude jälgi. Või siis üllatasid neid keset laant äkki metsistunud viljapuud ja aedroosid. Midagi muud polnud enam inimestest järele jäänud.

Ja siis kadusid needki jäljed.

Neil tuli minna läbi kaljuste maade, täis koopaid, kus nad magasid. Ja siis mööda liivaseid järverandu, kuhu tegid enestele kõrkjaist telgi.

Aga ühel hommikul jõudsid nad imekauni maastiku ette. Nad peatusid ja vaatasid seda kaua.

Nende ees laius suur org, mille külgi kattis lokkav lehtmets, tõustes ikka kõrgemale ja kõrgemale ning segunedes lõpuks harvade okaspuudega. Oru põhjas lookles oja läbi sinakas-rohelise, õienööpidega tikitatud niidu. See pilt, valgustatud heledast hommikupäikesest ja elustatud loetlematuist linnuhäälist, tegi nad sõnatuks.

«See on siis Kra maa,» sosistas lõpuks naine.

«Ei, see on Helloi maa,» vastas mees. «Olen seda sellest peale Helloi maaks kutsunud, kui teda esimest korda nägin. Tal ei saa teist nime olla kui Helloi maa.»

„Hoiatus Lääne-Indiast“
ehk
jõulukingitus iseendale

Soome sõja talvel kärepakasesel
nääri eel sain rahakaardi papakeselt.
Ilma-asju aimama vist hakates
bukinistilt ostsin ingliskeelse
pealiskirja järgi ärksalt edumeelse
«Warning from the West Indies».

Elu silkas nagu filmilindil.
Aastad vilksahtasid; koolipingist
sõjakeeris minema viis mindki.
Süda tänavale õpikud jäid kõik mul
ja see lahtilõikamata kuivavõitu
«Warning from the West Indies».

Tulin tagasi; ei kodu ees mul mingit.
... Võõrad voodid, kapid, ukselingid.
Püstol vöö, ma kolistasin ringi,
kuni leidsin ühel võikal matkal
endist viisi lahtilõikamata
«Warning from the West Indies».

Tulid ajad siledad ja plingid;
rahulikud öelda oleks tinglik:
rohkem rosinaid, kes lugu peavad kringlist,
keerdudega küll, ent sugu magusam.
Läks mu riulilt ex librisega kaduma
«Warning from the West Indies».

Hingelaadilt pole ma just müstik;
kiskus hulkuma mind täna õhtul miski.
Talv on must — jääb vastlateni vist nii.
Vastik ilm ja linnas polnud pistmist.
Järsku nagu kriiksus riiv: vitriinilt Mündis
kiikas mind «Pingviini» pilkav ümbris —
«Warning from the West Indies».

Läksin sisse, ostsin jõulukingiks.
Küllap müüja oletas, et vindis
onku on, või muidu kergelt ohmu.

Pobisesin talle nõiaringist
ja et loodan leida mingit vasturohtu,
kui ma
          täna öösel
                  läbi loen
                          ja rebin hingest
«Warning from the West Indies».

„Heas klikiäegses kivimajas...“

Üht paari näen ma jalutamas alatihti
siin Kadrioru vana-rikkas linnaosas,
kus agul hajub talveõhtu pehmes hämus
ja pikaokkalised nulud ümber villade
erkrohelistemad on tehisevärvidest,
kui tuled süttivad...

Elektrivalguski neis akendes näib soojem —
kas tõesti üksnes importkardinatest?
Ei! Tunda võid, siin igast majast uhkab
nii endastmõistetavat rahulikku väärikust,
kui kestaksid neil aasta ringi näärid.
Ka hingata on kergem, õhk on puhtam
ja lumi krudiseb siin hoopis teisiti...

Üht paari näen ma jalutamas alatihti
just Kadrioru vana-rikkas linnaosas,
kus agul hajub talveõhtu pehmes hämus
kui nähtamatu võlukepi puutel.

Siin pole keldrikorterite tuhme ruute,
maa-alla-surutute virvatulesid,
mis nukralt hingitsevad kõnniteede tasemel
veel Tuukris, Kollases ja Vesivärvavas.

Siin aknad ahvatlevalt näkku säravad,
nad nagu loodud vaatamise mänguks,
et püsiks hoolimata ordereist ning ajast
see pesaotsijate ürgne rituaal...

Üht paari näen ... ja olgu võõras paar,
ka eemalt suudan teie mängust võtta osa,
sest olen ise nõnda aknaid rihtinud:
«... heas klikiäegses kivimajas...»
Siin Kadrioru vana-rikkas linnaosas,
kus agul hajub talveõhtu pehmes hämus
kui nähtamatu võlukepi puutel.

Märtsiöösel

Üks hääl kui nüri raspel, nohust kähe,
ja teine laotusesse löikub teemandina.
Viilkatusele kinnikülmund rohelised tähed,
küür turris, korstna varju eemalduvad.

Nüüd nutab imik, vastu turtsub demon.
On räastarinnad pungil suureks sulaks.
Näib, üle katuste viib kõikikutsuv teekond
maailma, kus reaalsus muutub ulaks.

Aus kodanik, miks kõrvad surud patja?
Öö tulvil kirge, koomilist ja julma.
Sa, küüned peos, ju lippad lumel vatjal
kuuvalguse ja kuuma vere pulma...

Või ärkliaknal, unetuses piinlev,
pidžaamas lõdised ja tappa ihkad...
On võõras kirk nii neetult sugestiivne,
et kantud kotad eal ei lenda pihta...

Ja siiski, katusele kinnikülmund tähed
on meeldejäävamad kui vaba takso tuled.
Saad homme päeval ülemuselt pähe —
romantika eest

                  sulgi

                  maksta tuleb...

Tuttav lõhn

Käisin kinos kaemas,
misuke see sõda oli,
millest nagu osa sai võetud.
Täitsa kena värk!

Tugev tulejuhtimine,
— kuulsad kindralid,
mastaabiga madinad,
marssalid missugused,
katjuušadest kõnelemata.

Va Adolf krimpsutas otsaesist.
Mussolini pani itaalia keelt
nigu herneid.
Täägivõitlust näidati kah.

Üks soldat mässis jalarätti
ümber päka.
Ju vist rännakul hakkas hõõruma,
— seda juhtus ikka.

Aga välja tulles tegin suitsu
ja mõtlesin:
üleüldiselt vahva sõda oli,
millest nagu sai osa võetud,
ainult kinos jääb lõhnadest puudu.

Hommikuse muldonni lõhn,
põhjakõrbenud hirsipudru lõhn,
kipsi all mädaneva haava lõhn —
need püsiksid endal veel ninas,
aga kinos on ventilatsioon.

Nii ma ütlesingi Võidupäeval,
saja grammi lõhnad küljes,
rivinaabrile naljaviluks.
Aga Suurmanni Riks,
me staabivirgats,
lõust praegust kui eideahter,
hüppas ninna: «Ei sinuga, Sass, enam riskiks
luurele minna!»
To-oh, täitsa kena värk!
Eks ta nõnna vist algab — skleroos!?
Mitte ei mäleta, millal ma koos
Riksuga landil käisin?!

Tühjast nüüd tüli, oli mis oli.
Üleüldiselt kõva see sõda ju oli.
Ja olgugi kinos nüüd puhtam õhk,
jälle lööb ninna... va tuttav lõhn.

Kilulinna Hipi-Guru

Elab meite Kilulinna
noorepoolne püksirätsep,
nime poolest Leks.
Teatavasti üle Liidu
eesti rätsepad on hinnas
teps.

Võimalik, et nõudlik kunde
solvas Leksi õrnu tundeid,
vast ehk mõöduga poiss eksis...?
Nii või naa, mis juhtus täpselt,
langes lootustandev rätsep
alaväärsusekompleksi!

Nägid meistrid, asi patuks,
karvaseks ja kasimatuks
kippus noor kolleeg.
Õigeusu papist süngem,
lõikas endal püksid ümber —
lapid peale teeb . . .

Kuulsid meistrid — vaat kus nohkam!
Naera kas või tripid puruks!
Leks nüüd tuntud noorteprohvet,
Kilulinna Hipi-Guru!

Kuhu istub — koos on kunded,
tudengid ja koolijumbud,
— Leks neis leiab pinda . . .
Laubal hülgab iga vistrük,
viskab julmalt zen-budismi,
justkui vend Vahindra.

Imestasid meistrid — Leks on liiga juhm,
et olla vaimne füürer
või isegi et nuhk.

Tarisid tal parukat
ja nõudsid selget seostust.
Leks pihtis üpris arukalt:
«See kõik on endateostus!»

Nii püksimöödust pääses Leks,
sest õigus endateostuseks
on tõesti igal Leksil.
Ja kuni kehtib karjavaim,
saab juhiks inimvasikail
see sell, kes rohkem keksib . . .

Vabaduse puiestee

sialgu ei mõelnud Annes midagi, ta ainult lisas sammudele pikkust. Muidugi, midagi ikka ta peas keerles, kuid tõsisest meelemõlgutusest oli see kaugel, mõtted karglesid rohkem siia-sinna. Et leivavedajad panevad üksteise võidu oma vankritele autokummidega rattad alla. Et pähe kukkudes võib meetripikkune jääpurikas inimese jalust maha lüüa. Või: mis vahe on toiduainete- ja koloniaalkaupluse vahel? Mispärast kass koe-rast rohkem sooja armastab, ometi on kassilgi tihe karvakasukas seljas? Ja nii edasi. Pärismõtted tulid hiljem, kui ta oli end juba soojaks käinud. Kontideni nõeluva tuule tõttu andis enne kohe lingata. Vateeritud palitu oleks ehk tuule kinni hoidnud, kuid Annesel polnud head paksu vammust kusagilt võtta.

Ühe tõsisema asja üle oli Annes siiski juba koduväras aru pidanud. Kas sõita trammiga või minna kogu tee jalgsi? Annes ei kaalutlenud kaua, ta vilistas trammile, kuigi ema oli talle viis senti andnud. Annes ei hoolinud trammist seepärast, et tal oli sente mujale hädasti vaja. Viis senti oli näruselt väike raha, aga kui rohkem kõlisevat hinge taga pole, veeretad viielistki näppude vahel. Poleks Annes teadnud, et emal on sõrmed hullul kombel põhjas, siis oleks ta ehk teise viielise juurde norinud, kuid ta teadis seda ülihästi. Annes imestas isegi, kust ema viielise üldse välja koukis. Isa polnud veel palka saanud, nähtavasti viis ema jälle midagi pandimajja. Vist laulatussõrmused, mida ta kunagi viia ei taha, aga ikkagi peab igal talvel viima. Kiviga sõrmuse pantis ema juba enne jõulu, et pühade ajal oleks kübeke paremat hamba alla panna. Kuna emal oli iga sent täpselt arvel, siis ei sõandanud Annes suudki paotada, pistis viielise taskusse ja läks. Isegi tänada unustas. Nende peres paluti ja tänati üldse vähe, seda justkui häbeneti omavahel teha. Võõrastega tulid viisakussõnad kergemini üle huulte, kuid Annesel oli neid ka siis imelik, koguni nagu piinlik tarvitada.

Jah, Annese esimene arupidamine oli seotud trammisõiduga. Siin määras tema otsuse Tiia. Täpsemini see, et ta oli ammu kavatsenud Tiia kinno kutsuda, aga mis sa kutsud, kui puudub piletiraha. Kunagi olid Annes ja Tiia käinud kinos ühe piletiga. Mangusid piletikontrolöri nõndakaua, kui see nad mõlemad sisse laskis. Muidugi ei vedanud nii igakord, vaid ainult siis, kui vaatajaid oli vähe ja juhtusid lahkele platsi-

näitajale. Nüüd on nad juba liiga vanad ja suured, et sedaviisi talitada. Pealegi pole Tiia enam endine, Tiia ei tahakski enam nii. Mõnikord ajab Tiia käitumine Annese otse meeleheitele, Annes peab end viimase piirini maha salgama, peab alla neelama kõik Tiia pirtsutamised ja edvistamised, et mitte lõplikult riidu minna. Endamisi arvab Annes, et ratsagümna on Tiia ära rikkunud, vahel kardab Annes veelgi hullemat. Praegune Tiia ei tule kinno muidu, kui on kaks piletit, ja mitte lihtsalt kaks piletit, vaid kaks head piletit, aga hea pilet maksab isegi odavas kinos tema jaoks kuradi palju. Muidugi ei mõelnud Annes toast väljudes kõigele sellele, ta ei mõelnud isegi Tiiale mitte, ka kino ei vilksatanud läbi ta kolu, talle tuli lihtsalt meelde, et raha on mujale vaja, aga selle mujale taga oli kino ja kino taga Tiia.

Kuna Annes oli otsustanud jalgsi minna, pööras ta kohe paremale ja hakkas kiiresti astuma. Põiktänavas tuli talle vastu Rotermanni leiva-veovanker ja siis ta ütleski endale, et leivavedajad panevad üksteise järel oma vankritele autokummidega rattad alla ja sõidavad nii koguni talvel. Samal hetkel tuli vinge tuulehoog, Annes võibistas õlgu ja kiirendas veelgi sammu.

Enne ta sooja ei saanud, kui oli jõudnud juba Pärnu maantee raudtee-ülesõidukohast mööda. Otse tema ees keeras Diakonissi haigla õuele puusärki vedav regi ja Annes järeldas sellest, et keegi on haiglas ära surnud. Ning nüüd tulid talle mõtted. Ta hakkas mõtlema imelikust kivilõhkujast ja selle juttudest.

Pealtnäha oli kivilõhkuja täiesti harilik inimene. Erines teistest ehk ainult sellega, et käis väga kergelt riides. Seljas kandis ta küll karedat maavillast kuube, mille all aga ei paistnud ei kampsunit ega ühtki muud soojemat rõivast. Et ta paljakäsi töötas, selle üle Annes ei imestanud, enamik mehi ei kasutanud töö juures kindaid. Pärast, kui imeliku jutuga kivilõhkuja püsti tõusis, märkas Annes veel seda, et mees oli erakordselt lühikest kasvu. Annes arutas endamisi, et ta on mehest peajagu pikem, ent tema ei olnud mingi kolge. Ainult meeter seitsekümmend kaks, mitte millimeetritki rohkem. Muidugi võib tema, Annes, veel kasvada, poisid võtavad sõjaväeski pikkust juurde, tema pole seitseteistki täis. Imeliku jutuga kivilõhkuja on aga vähemalt neljakümmene, kui mitte vanem. Nii lühikesi mehi kohtab üldse harva, ühte Annes tundis, see elas nende kandis, tänava lõpus, inimesed hüüdsid teda Pärlikukeks, Pärlikukk oli pisikese majaaneriku omaniku vanapoisist poeg. Möödunud sügisel oleks Annes Pärlikukega riidu läinud, parajalt vintis vanapoiss kiusas ta öde, algul oli üpris viisakas, meelitas, kuidas oskas, siis kippus kätele voli andma. Annes püüdis end vaos hoida, tegemist oli ikkagi vanema inimesega, pealegi viibisid nad külas, aga kaua sa kannatad, kui õe silmad on nutu äärel. Kargas laua tagant püsti ja käratas Pärlikukele, et jätku Aino rahule või muidu... Mis muidu oleks juhtunud, seda Annes täpselt ette ei kujutanud, pärast

kiitles ainult, et ta poleks millestki hoolinud. Õnneks jäi raskem kokkupõrge ära, Pärlikukk hakkas naerma ja tegi peagi minekut. Imelik kivilõhkuja oli Pärlikukest ehk ainult olakam, pikkust aga polnud talle kriispuvõrragi rohkem antud.

Kivilõhkuja, kelle ümber Annese mõtted keerlema hakkasid, oli eile kõnelnud nõnda: «Asjade ja olevuste taga on ikka midagi muud, kui pealt paistab. Võtame inimese. See, mida me näeme, on ainult väline vorm. Jäme mateeriline kest. Nähtava kehalise keha taga, ehk teisiti öeldes, sees, on veel teine, hoopis peenemast ollusest keha. Teadusemehed nimetavad seda fluidiliseks kehaks ehk astraalkehaks. Harilikus olukorras me fluidilist keha ei näe. Meie fluidiline ehk astraalkeha pole alati ja igapäev silmaga tabatav. Astraalkeha võib olla koguni kuskil mujal, eemal. Inimene võib ühteaegu asuda isegi kahes kohas: harilik keha näiteks siin kivilasude juures, aga astraalkeha tuhande kilomeetri kaugusel. Seda on juhtunud, mida kinnitavad kontrollitud andmed. Astraalkeha on palju tähtsam kui meile kõigile nähtav füüsiline kest. Astraalkehast veel kõrgem on puhtvaimne mentaalaste, meie hinge asupaik, mõned arvavad, et hing ise, selles suhtes on mitmesuguseid arusaamisi. Kuninga või vürsti fluidiline keha pole peenemast materjalist kui meie eneste kehad. Kõik me oleme kosmose, igavese looduse energia osad. Jämedaainelise keha tegevuse lõppemisel jääb püsima peeneaineline ehk fluidaalkeha.»

Möödudes Diakonissi haiglast, kuhu veeti surnukirstu, meenus see kõik Annesele, ja ta mõtles, et unistuste maailm on palju ilusam kui tegelik elu. Ta oli küllalt kuulnud hinge surematusest, ta oli seda kuulnud usuõpetuse tunnis ja lugenud lühikesest piibliloost, lugenud isegi päris Pühakirjast endast ja paljudest teistest raamatutest, sest ta luges üldse ahnelt, valikuta ja palju, kuid ei uskunud ei hinge surematusse ega jumalasse. Vähemalt nõnda kinnitas ta iseendale ja teistele, ning tegi seda mõnikord juba paljast trotsist. Algkoolis sai ta sõbraks metodistide koguduse jutlustaja pojaga, koos sellega kolis ta tihti metodistide palvemajas, millel oli torn ja orel nagu päriskirikul, kuulas, mida kõnelesid vennad, kuid talle ei jäänud midagi külge. Vaga talituse ajal ronis ta koos jutlustaja pojaga, hästi vaikse heleda peaga poisiga, püha hoone katusele ja korraldas seal Cambridge'i ja Oxfordi ülikooli vahelise sõudevõistluse. Katusele ei roninud nad mitte niisuguse tähtsa ettevõtmise kavatsusega, võistlus tekkis iseenesest, Annesel tuli lihtsalt katusel häda ja ta ei viitsinud alla tagasi minna. Annes laskis katuseharjalt alla ja tema järel tegi seda ka jutlustaja poeg, kes oli üldse tore kambajõmm, ning kui nende joakesed räästa poole nirisesid, lõi Annese fantaasia lõkkele ja ta ütles, et vaatame, kes võidab, kas Cambridge või Oxford. Jutlustaja valgevereline tasase meelega poeg, kes oli kiire tai-buga, mõistis paugupealt, milles on asi, ja kuulutas enda joa Oxfordiks. Sel kevadel oli võitnud Oxfordi sõudemeeskond, ilmselt seepärast. Annes

nõustus suuremeelselt Cambridge'i esindama ja teatas, et võidab see, kelle «paatkond» jõuab enne räästani. Oma võidus oli Annes veendunud, sest ta oli enne pihta hakanud ja tema joake oli kaugemale jõudnud. Võitja aga ei selgunudki, palvemaja laia tõrvatud katuse oli päike nii kuumaks kütnud, et nende «paadid» kuivasid enne finišisse jõudmist ära. Paar korda oli Annes istunud ka Kaarli kiriku lastehommikul, seda enne jõule, et saada kiriku poolt lastele korraldataval jõulupuul kompvekikotti. Pärast ta enam ei läinud lastehommikuile, kus oli olnud põrgulikult igav. Ei palvemaja ega ka kirik polnud talle külge hakanud, külge hakkas rohkem see, mida isa nimetas vabamõtlemiseks. Vanemad kirikus ei käinud, isal oli kõikidest maailma asjadest omamoodi arusaamine, mis enamasti käis risti vastu sellele, millest kirjutasid ajalehed ja õpetati koolis. Ema oli leplikum, kui Annes isaga vaidlema sattus, siis jälgis ta neid ainult naeratades.

Täna aga tahtis Annes uskuda. Uskuda, et tal on astraalkeha, kes elab hoopis teist elu. Kellegi poolt märkamata istub tema astraalkeha praegu kuski gümnaasiumis või tehnikumis ja imeb kõik tarkused endasse nagu käsn. Ühel heal päeval annab fluidum temale teadmised üle ja tema jämedamateeriline mina õiendab eksternina hiilgavalt keskkooli lõpueksamid. Astraalkehalt ei saa keegi õppemaksu nõuda, ja kui ülikooli astumise ajaks pole elu lahendamaks muutunud, siis saadab ta ka Tartusse oma fluidumilise teisiku. Ise ta teeb aga tööd, mida kuskilt näkkab, peaasi, et niipalju ikka teeniks, et päris nälga ei jääks, sest muidu võib ta igapäevane kest nii kokku kuivada, et tema perispiit peab näiteks mõne kassi või koguni kaupmehepoja nahka pugema, kes sel silmapilgul juhtub ilmavalgust nägema. See oleks alles lops. Kass võiks ta ju lõppude lõpuks olla, niisugune kõuts nagu nende Prints, kes ei pelga ühtki teist kassi ega ka koera, kes teeb ainult seda, mida ise heaks arvab, ja oskab hinnata sõprust, kaupmehepoja puhul oleks lugu sandim. Kaupmehevõsu peab enne meheks saamist roosa ja priske memmepoeg olema, raha rikub ta varakult ära, ja nõnda ei saakski tast enam õiget meest.

Astraalkehast ja hingede rändamisest mõtles Annes veel Hallivana kurvi kohal, kus alalõpmata autosid uppi sõidab. Siin püüdis ta mõistatada, kui palju võiks juba kellaeg olla. Kella tal ei olnud, ei käe- ega taskukella, ja kui tal uur olekski, siis vedeleks see praegu mõnes pandimaja raudkapis nagu ema sõrmused ja isa hõbedast taskukell. Ema oleks ka isa musta pühapäevaülikonna pandimajja viinud, kuid seda ei võetud vastu, riide pärast oleks ehk võetud, hea tihe tsaariaegne riie, aga lõiget peeti vanamoeliseks, püksid kitsad ja kuuesaba lõhki, enne-maailmasõjaaegne šnitt, ülikonda pole võimalik oksjonil maha müüa, kui välja ei lunastata. Annesel pühapäevaülikonda ei olnud, tema pint-saku ja pükste riie oli erinev, pealegi olid needki rõivad viimse piirini ära kantud. Nii et kellast polekski olnud mingit kasu, kellast on kasu

siis, kui sul on tööd, aga kui tööd pole, tuleb ajamööaja kas maha müüa või pandimajja viia.

Siiani olid kõik Annese tulevikukavad teostamata jäänud. Ta ei leidnud õpipoisikohta, kuigi käis küsimas vähemalt kümnes mehaanikatöökohas ja ka Krullis, «Ilmarises» ja Sadamatehases. Käis sellest hoolimata, et vabrikulist töölisi ikka veel lahti lasti, käis lihtsalt südame rahustamise pärast. Sadamatehases solvus Annes, sest meister, kelle jutule ta lõpuks pääses, pidas teda nooreks ja nigelaks. Noor ta muidugi oli, mitte aga nigel, kõhn küll, aga mitte nõrgem kui teised temavanused. Suvel ta küll pisut teenis, lõi ehitusel krohvimate, kuid kahe kuu teenistusest ei jätku kogu aastaks. Kuna kindel töökoht jäi paljaks unistuseks, siis lükkus edasi ka kolledž. Annes oma pead norgu ei lasknud, ta võttis olukorda nagu paratamatust, egas ta polnud ainuke, kes seda ei saavutanud, mida tahtis. Maailmas on ikka nii. Ja tema aeg on veel ees, kes õppida tahab, võib õppida pärast kroonutki, kunagi ta ikka püsiva töö leiab. Kriis ei kesta igavesti, kuigi kapitalism ja kriis on paarishärjad.

Hallivana kurvi juures arvas Annes, et ta käik on nagu aeglasemaks jäänud, ja tõstis tempot. Tekkis isegi nagu sportlik kihk proovida, kui kiiresti ta üldse kõndida jõuab. Tormata muidugi polnud vaja, isa isegi hoiatas, et ta ülemäära ei kiirustaks, ajab naha märjaks, hiljem võib külmetada, väljas tuule käes juhtub seda kergesti. Kuid mis sa ikka ära teed, kui tuhin peale tuleb. Ja Annesele tuli tuhin peale. Astuda oli äkki kerge, kuigi oli talveriidest ja maantee oli kohati libe, mõnes kohas aga ulatus lumi poolde säärede, öösi oli nähtavasti tuisanud. Tuju muutus millegipärast heaks, koguni päris heaks, nagu ei tõttaks ta mitte sandikopikaid teenima, vaid jalutaks niisama oma mõnuks ja meeleheaks nagu mõni kaupmehepoeg... Üks silmapilk tundis ta end isegi õnnelikuna, maailm lõi justkui särama, kuigi päike polnud veel tõusnud. Niisuguseid silmapilke oli Annes varemgi üle elanud, need tekkisid enamasti kuidagi iseenesest, raske oli pärast seletada, mispärast ta end äkki imeliselt hästi tundis. Praegu poleks ju tohtinud olla ühtki põhjust rõõmustamiseks, kogu talv oli viltu vedanud, tööd pole, sest see pole tema töö, mida ta juba kolmandat päeva teeb, vaid isa töö, mitte isa harilik töö, vaid hädaabitöö. Teda, Annest, veel tööbörsil ei registreerita, tööbörsil peab kaheksateist täis olema. Ent mis seegi päästaks, kui ta oleks juba kaheksateistkümnene ja tööbörsil arvele võetud, ega talle siiski tööd antaks. Hädaabitööidki jätkub ainult vähestele, võib-olla töötulist ainult kümnendikule, mitte rohkemaile. Ning seda jaotatakse nagu taeva õnnistust eeskätt perekonnainimestele. Hädaabitöö pole töö, vaid töö narrimine, ainult viimane häda sunnib inimesi seda tegema. Oma imestuseks pidi Annes tunnistama, et ta on isegi hädaabitööl end hästi tundnud, mitte nii toredasti kui nüüdsama, aga ikkagi kenasti. Hoolimata sellest, et peksab idiootlikult kive, kuigi kivide pu-

rustamiseks on masinad, teraslõugadega hundid, mis sellest, et ei teeni päevase rabelemise peale täit kroonigi. Inimene on veider, kui mitte kõik inimesed, siis tema, Annes, igatahes. Head meelt oli Annes tundnud siis, kui mõistis, et saab hakkama. Annes oli kartnud kaht asja: et mehed vaatavad talle viltu ja et ta toime ei tule. Temasse aga ei suhtunud halvasti, õieti öeldes ei pandud teda tähelegi, kõik kirusid linnavalitsust, kes oli killustiku kantmeetrile nii narri hinna määranud, et isegi vilunud kivimurrutööline päevas vaevaga krooni välja lõi. Mehed pöördusid linnavalitsuse poole nõudmisega, et kantmeetri hinda tõstetaks, kuid sealt vastati, et hädaabitöö on hädaabitöö, kivipurustamise masinad jahvataksid killustikku odavamini, kes peab teenistust väheks, võib lahkelt oma teed kõndida. Mehed arutasid juba teist päeva töö seismajätmist. Kui isa poleks olnud üks karedamaid nõudjaid, siis oleks ehk ninavingu tõusnud, sest kaks meest on ikkagi kaks meest. Keegi Annest ei võõristanud, mõni veel kiitis, et poisil on osavust ja visadust, Annes nägi oma aastatest noorem välja. Kas tuli see tõepoolest osavusest ja visadusest, kuid hakkama ta sai, kuigi ei jõudnud vanemate meestega võrdset. Oleks ta ise pidanud ka kive lõhki ajama ja neist peenendamiseks paraja suurusega tükke lõõma, siis oleks ta ehk hätta jäänud, kuid selle, hoopis suuremat oskust nõudva töö tegi isa. Tema peksis neid paraja suurusega tükke päris peeneks. Eile usaldas Annes juba suurt vasarat pihku võtta, et proovida, kas ta hammas ka tervele kivile hakkab. Esimene hoop läks rumalasti viltu, vasar oleks peaaegu peost lennanud ja ta ise käpuli langenud, teisega tabas täpsemi. Kivi juhtus hea olema, ei tõrkunud palju vastu, sellest andis sobivaid lapikuid tükke lüüa, ja kui Annes lõpetas, siis tundiski head meelt. Või rahuldust või rõõmu, kuidas ka keegi ütleks.

Teispool Järvet kuni silikaatkivide vabrikuni tuli kõige viletsam teelõik. Siin ei kaitsnud majad ega mets tuule eest. Oleks lõõsanud järve poolt, siis oleks kidur männik suurema hoo kinni võtnud, aga nagu kiuste lõõtsub ikka raudtee küljest lagedalt. Ent kärke kõik oli Anne-sele sooja andnud, ihu küll tõmbus jahedamaks, kuid päris külmatunnet ei tekkinud. Ta püüdis veelgi kiiremini sammuda, õnneks möödus temast teehövel, mis puhastas maanteed lumest, astumine muutus kergemaks. Meeleolu oli ikka veel lahe, tuju ei tohigi langeda lasta, maailmale tuleb näkku naerda, näidakugi ta sulle kogu aeg hambaid.

Nüüd sõitis Annesest mööda omnibuss, omnibussiga oleks ta juba ammu kohal, mõistagi, et ka elektrirongiga, kuid nii omnibuss kui ka elektrirong nõuavad raha, pealegi sõidab omnibuss pagan teab kuhu. Elektrirong oli odavam, ent tema tasku jaoks ikkagi kõvasti kallis. Peak-sid nad iga päev neli piletit ostma, kaks Nõmmele ja kaks tagasi, siis ei teeniskski sõidurahast palju rohkem. Mõistes seda, andis linnavalitsus hädaabitöölistele prii sõidupileti Nõmmele ja tagasi, igale killustikuraiu-

jale iga päeva kohta ühe edasi-tagasi pileti. Ka neil oli isaga kahe peale niisugune pilet. Hommikul sõitis elektrirongiga isa, õhtul tema, hommikul kõmpis tema jalgsi Nõmmele, õhtul vantsis isa koju. Nad olid isaga kaua aega arutanud, kuidas priipiletit kasutada, isa oli tahtnud ka hommikut jalgsi minna, kuid Annes vaidles vastu. Ütles, et tema on noorem ja jalg kergem, ta käib hea meelega mõlemad otsad jalgsi, mis see seitse kilomeetrit ära ei ole. Annes ei rääkinud kopsupõletikust, mida isa oli jaanuaris raskesti põdenud, täit tervist polnud isal veel praegugi, aga ta mõtles sellele ja raius oma. Lõpuks tegid nad kiriku keset küla, isa kasutab elektrirongi hommikul, tema õhtul.

Annes jõudis kohale õigeaks ajaks, ta kõrv ei tabanud ühtki haamri-lööki. Kui töö hoos on, siis kajab maanteeveerne männikuriba heledatest kõlksatustest, nagu toksiksid terasnokkadega rähnid kivipakku. Isa oli juba kohale jõudnud ja asus suuri kivitükke poolitama. Annes ei raisanud aega, ta võttis seljast palitu, riputas selle männioksa külge ja hakkas jalgu kaltsudesse mähkima. Jalad pidid olema kaltsudesse mähitud, sest jalgadega tuleb kivi paigal hoida. Teravad raudkivikillud sööksid ka paksu juhtnaha ühe päevaga läbi, kui kaltsud saapaid ei kaitseks. Jõudnud jalgadega valmis, kohendas ta istepaika, esimese istme oli talle isa kividest kokku seadnud ja kividetele veel plangujupi asetanud. Siis loopis ta istme lähedusse sobiva suurusega tükke ja tõi isa juurest pikliku ümmarguse põhjaga vasara, mis oli telliskivihaamrist suurem ja raskem, aga paekivihaamrist väiksem ja kergem. Seega olid ettevalmistustööd tehtud ja ta võis pihta hakata. Esimesel päeval oli Annes hoolega jälginud, kuidas teised töötasid. Isa oli küll kodus seletanud ja õpetanud, kuid üks asi on jutt, teine asi oma silmaga nägemine. Asetades esimest lapergust latakat alasi osa täitvale aluskivile, oli ta päris ärevil olnud. Kuigi ta oli kivitükki jalgadega kõvasti kinni hoidnud ja ka vasaraga enda meelest paraja hoobi andnud, vedas viltu: lõhmakas lendas aluselt minema. Hoop oli liiga tugev ja pisut liuhka, ta taipas seda ise ja mõistis ka isa pilgust, sest ta oli otsekohe nagu abi otsimiseks isa poole vaadanud. Teine kord lõi ta ettevaatlikumalt ja kivi pragunes kenasti viieks-kuueks osaks, millest ükski eemale ei paiskunud. Iga kild tuli omakorda veel kaheks või koguni kolmeks lüüa, killustiku sõmerad ei tohtinud tikutoosi laiuusest suuremaks jääda. Ja ka lapikud ei tohtinud nad olla, vaid kindlasti kas kuubid, püramiidid või hulktahukad, päris geomeetria kohe. Annes oli taibanud peagi, et kõik sõltub hoobist, selle täpsusest ja tugevusest. Muidugi ka kivi tundmisest, maakivil on süü nagu puul, ja kes kivi kirja lugeda oskab, see teab, kuhu ja missuguse jõuga raksata. Siiski oli kõik kardetust libedamini läinud, jalad tulid kivi paigalhoidmisega kenasti toime, harva rapsas ta päris viltu, enamasti tabas täpselt.

Täna istus Annes juba vähemagi ärevuseta maha, seadis harjunud liigutusega kamaka alasile ja mõötis silmadega, kuhu kõmatada. Keha

tõmbus jahedaks, kuid Annes teadis, et poole tunni pärast on ihu nagu-nii soe, hoolimata tuulest.

Annesele meeldis, et töökoht asus männiku veeres. Õieti öeldes, suurt metsa siin ei olnud, ümberringi ei kasvanud mitte palgipuud, vaid pikast mehest ainult veidi kõrgemad noored pedakad, ent hoopis kõledam oleks kive purustada kuski lagedal. Rajatav lai tänav, mis pidi hakkama kandma uhket nime Vabaduse puiestee, jäi paremale, see löikas sirgelt läbi männituka ja pidi jõudma Pääskülla välja. Kui palju hädabitöölisi siin killustikku peksis, seda poleks Annes osanud öelda. Isa oli kõnelnud sadakonnast mehest, nii palju inimesi võis siin küll rahmeldada, vasaralööke kostis nii lähedalt kui kaugelt.

Annes hakkas kohe kõvasti pihta. Täna tahtis ta juba täie mehe eest väljas olla. Muidugi, nii palju ta ei suuda nagu vilunud murrumehed või müürsepad, kes on harjunud kividega ümber käima, kuid teistest ei tohiks ta maha jääda. Ometi jäi, jäi veel eile ja võib jääda ka täna, kui kogu jõust ei pinguta.

Kill, kõlks, kill, kõlks, kill, kõlks. Nõnda kõliseb ka sepikojas. Heledalt heliseb kivi siis, kui ta vastu tõrgub, purunev kivi teeb madalamat häält, mõni munakas lõhkeb potsatades nagu kõrvits. Mida vähem heledaid kõlksatusi, seda rohkem killustikku, killustikku peab õhtuks olema kõrge kuhi. Palju mahub kuupmeetrisse üksikuid kilde? Kümme tuhat? Või sada tuhat? Järsku terve miljon? Kätesattunud tintjas tükk on vist jonnakas, ongi, kurivaim, kui keeraks talle teise külje, imelik, et vahel see aitab. Hirmus kalk, haamer pörkab tagasi nagu metallilt, prooviks nüüd serviti? Sedaviisi tühje lööke tehes jääb ka täna tema raun kõige lühemaks, õnneks pole kõik kivid nii kõvad, ent seegi jonnipunn peab tükkideks minema, röövigu aega mis röövib. Sai nüüd, sai põrgulikult täpselt, kui oskaks alati esimese hoobiga nii tabada. Punase näoga mees tabab alati täpselt, punase näoga mees on elupõline kivilõhkuja, kunagi oli tal endal olnud väike kivimurd, ka siis olevat ta ise puuri, vasarat ja kangi peos hoidnud, sattunud aga juba enne kriisi võlgadesse ja paemurd müüdnud oksjonil ära.

«Mina külmetasin kord,» tabasid Annese kõrvad Astraali hääle, «külmetasin ja sain peapõletiku. Palavik ronis üle neljakümne ühe, tohter ei andnud enam elulootust, naine pärast rääkis. Siis juhtus niisugune asi, et ma läksin kaheks. Minu üks keha lamas voodis ja teine keha seisis voodi kõrval. Silmitsesin iseennast kõrvalt, see tähendab, et minu see keha vaatas, kes seisis. Uus keha läks toast välja, vana keha jäi voodisse edasi. Tundsin ennast ainult ühe keha nahas olevat, nimelt uue keha nahas. Trepist alla astudes tuli mulle vastu naabrieit, tema nagu ei märganudki mind. Mina muudkui kõndisin ja kõndisin, miski nagu kihutas mind tagant.»

Siinkohal tegi väikesekasvuline mees, keda Annes endamisi Astraaliks kutsus, pausi. Annesel oli kahju, et ta polnud Astraali jutu algust

kuulnud, tintjas latakas oli kogu ta tähelepanu endale nõudnud. Astraal ei kiirustanud jätkamisega, ta otsis parajaid kive. Annes ei raisanud aega, ta peksis hoolega tükke, jalgade ümber oli kerkinud juba kenake vall valmis killustikku. Ka siis, kui Astraal uuesti maha istus ja jällegi rääkima hakkas, ei katkestanud Annes tööd, ta püüdis ainult vaiksemalt lüüa, et kõlksatused kõneleja häält ei matakas.

«Edasi oli nii, et jõudsin südalinna välja. Kapsi äri juures nägin oma naisevenda, kes vahtis aknale väljapandud elektrilampe. Müksasin teda küünarnukiga, küünarnukk lõi kas aga temast läbi, ta ei tundnud minu käe puudutust, ta ei märganud mind üldse. Käisin veel apteegis, mul polnud vaja ust avada, puu mind kinni ei pidanud. Viimaks tulin koju tagasi, nägin jälle ennast voodis lamamas, naise silmad olid vees. Naine vahetas kompressi, kui ta märja rätiku mu lamava keha otsaesisele aetas, tundsin ka mina külma ja ma leidsin end oma vanas kehas tagasi olevat. Seepärast võin ma julgelt kinnitada, et meil kõigil on olemas veel teisik. Nii-ütelda astraalkeha.»

Annes ei suutnud ennast pidada:

«Kõrge palaviku ajal nähakse kõige veidramaid asju.»

«Te ei ole esimene, kes peab seda lugu palavikuhaige sonimiseks,» ütles Astraal viisakalt. «Ja see oleks ka minu meelest sonimiseks jäänud, kui mu naisevend poleks samal päeval ja sel kellaajal, täpselt veerand neli, tõesti Kapsi äri vaateakent silmitsenud.»

Endine paemurruomanik tähendas: «Enne ilmasõda nägin oma ihusilmaga taevas risti, mõtlesin, et midagi hullu on tulemas, ja verevalamise nuhtlus langeski kaela.»

«Ka mina olen kuulnud risti-juttu,» lausus nüüd isa. «Ise ma pole taevas muud näinud kui päikest ja kuud ja tähti. Virmalisi kah.»

«Ära ütle,» viskas elupõline murrumees käsivasara killustikulasu otsa ja hakkas taskuist suitsupakki otsima. «Mu Põltsamaa õde koputas oma surmatunnil Nõmme õe uksele. Nõmme õde rääkis, et kui ta koputust kuulis ja kedagi ukse tagant ei leidnud, aimanud süda kohe halba.»

Väikesekasvuline võttis jutujärje uuesti enda kätte:

«Oma astraalkeha ei märka enamik inimesi mitte kunagi. Ka ma ise ei uskunud enne. Hing on kõik, valgus ja tõde, keha on paljas tühi kest.»

Isa, kes ka suitsu tegi, irvitas:

«Kest küll, aga see kest nõuab süüa, riidet ja ulualust, ning nii saabki sinust oma keha ori.»

Jutt soikus.

Punase näoga endine paemurruomanik tõusis ja hakkas killustikku kokku kühveldama. Killustik tuli korrapärasesse rauna tõsta, et vastuvõtjail seda pärast hea üle mõõta oleks. Eile polnud ta viitsinud seda teha, nõnda endine paemurruomanik vähemasti ütles. Või ootas tõesti

lund, nagu lorises. Punane Nägu — Annes nimetas kivilõhkujat endamisi kas Endiseks Kivimurruomanikuks või Punaseks Näöks — ei kiirustanud ühegi tegemisega, ometi tuli just tema haamri alt kõige rohkem peent kivi. Ka oli ta hoolimatu mees, killustiku hulka viskas ta rahulikult labidaga lund, vaatamata enne seda ringi, kas pole mõnd ülevaatajat lähedal. «Ega sula ei tule,» rääkis ta ise, «ja kui tuleb, mis sellest. Mind on küll petetud, mispärast mina ei või petta? Kas mind siingi ei peteta: maakivi sotter ja nii vilets hind! Maailmas polegi muud kui igavene üksteise tüssamine.»

Vasar Annese peos ei saanud hetkekski rahu, kuid killustikulasu ta jalgade ümber kasvas loodetust visamalt. Igatahes ta enda meelest. Ent päev pole veel öhtul, egas kõik kivid vastu punni. Huvitav, mis on Ast-raali tegelik elukutse? Või pole ta üldse töömees, vaid kohata jäänud ametnik? Ka tema ei jõua just eriti, nähtavasti pole harjunud vasaravart peos hoidma.

«Inimesi on igasuguseid,» hakkas Astraal jällegi rääkima. «Mõni näeb hästi, teise pilk on täitsa tõnts. Ühel on kassi kõrvad, teine päris kurt. Kuidas kellegi meeled, nii ta ka maailma mõistab. Kui kõik oleksid kurdid, siis tembeldataks kuulmist imeteoks. Kas on mõistlik seda, mida kõigi meeled ei taba, kohe valeks kuulutada? Väga peente meeltega ülitundelised inimesed märkavad hoopis rohkem, mis meie ümber ja meie sees sünnib.»

«Minu vanaisa oskas seletada unenägusid,» ütles Punane Nägu. «Tema sõnad läksid alati täppi. Külaeided vedasid taadile head-paremat kokku. Ta, ramp, mängis vahel veel kukke, omal kaheksakümmend turjal.»

Annes sõnas omalt poolt:

«Eks ime ole kõik see, mida veel seletada ei osata.»

«Täpisealt,» soostus väikesekasvuline. «Paljud ei nõustu enam selle maailmaga, mida meie meeled annavad. Mis asub nähtava maailma taga? See, mida me veel ei tunne, ongi määrav. Tõde on seal, mida suudab mõista ainult kõrgem vaim. India joogid on palju lähemal tõe kui haige õhtumaa õpetatud pead. Meile aitab välisest tõest, nemad otsivad sisemist tõde. Peale selle käsutavad nad oma meeli ja valitsevad kõigi oma organite tegevuse üle, mida meie kuulsad arstid ja teadusemehed hoopiski mitte teha ei suuda.»

«Maarohud on kõige ette,» arvas Punane Nägu.

«India joogid kõnnivad tules, lasevad end matta nädalaks ajaks sülla sügavusele maa sisse ja ei lämbu mitte ära. Nad võivad isegi õhku tõusta. Kõike seda on teadlased kontrollinud ja pole vähematki pettust leidnud.»

Punane Nägu segas jälle vahele:

«Paides elab sepp, kes võtab ääsil punaseks aetud raua pihku.»

«Austada tuleb inimest, kes ennast valitseda suudab ja kes on selgu-

sele jõudnud,» arendas visalt oma mõtet Astraal. «Mitte neid, kes on maid ja maju kokku ahnitsenud.»

«Võim ja vägi on nende käes, kellel on maad ja majad,» arvas isa.

«See võim ja vägi on väike. Tegelik võim ja vägi on nende käes, kelle hinges peegelduvad lõpmatu maailma tõesed. Tõde on sisemine, mitte väline ollus või nähtus.»

Nüüd puhkes vaidlus. Annes oli sunnitud haamri käest laskma, et midagi kaotsi ei läheks.

Punane Nägu: «Tõde pole ollagi. Kas see on tõde, et ma pean siin näljapennide eest kive kolkima?»

Väikesekasvuline: «Raha ja kasu tagaajamine pole kunagi tõde.»

Punane Nägu: «Nälgimine on?»

Ta hääle oli mingi vihane noot siginenud, Astraal kõneles muutumatu rahuga.

Astraal: «Kuigi nii teid kui mind on tühi kõht siia ajanud, pean ma ütleva, et näljane inimene leiab kergemini tõe kui täissöönud. Ainult askeedid suudavad oma mõtte maisest madalusest lahti kiskuda. Pühamehed läksid ikka kõrbesse ja paastusid, kui asusid oma kõrget kutsust täitma.»

Isa: «Siis saavad ka meist varsti mõttetargad. Me paastume kogu talve.»

Astraal: «Õnn ei seisa täisõgitud kõhus. Enne peab inimene selgusele jõudma iseendas, alles siis võib ta tõe lähedale jõuda.»

Punane Nägu: «Pläma!»

Isa: «Nälgivale inimesele on korralik kõhutäis suur õnn.»

«Kõik inimese vaimsed võimed ja huvid tuleb koondada vaimlistele sihtidele,» ei lasknud Astraal end kõigutada. «Kui aga meis valitsevad egoism, kõrkus, ahnus, auahnus, kired, vihkamine ja igasugused muud viletsad soovid, siis ei jaksa me porist kõrgemale tõusta. Peame leidma endas suure eesmärgi, mis on isiklikust kasusaamisest vaba, ja suunama sellele kõik oma paremad püüded. Seda mõistsid ka Buddha ja Kristus.»

Punane Nägu: «Issand jumal, sa oled ju usklik!»

Annes ootas põnevusega, mida Astraal vastab.

«Kiriklikus mõttes küll mitte. Seda usun ma aga kindlasti, et kehalise maailma kõrval on vaimline maailm, ja osasaamine sellest maailmast määrab kõik. Need, kes ennast on pühendanud materiaalsete hüvede tagaajamisele, ei jõua lõppude lõpuks mitte kuhugi välja. Kes lämbub oma rasvas, kes kaotab kuulsuse pärast hingerahu, kes joob end seaks, kes poob enda naiste pärast.»

Punane Nägu ei kuulunud lõpuni, ta haaras suure kivilõhkumise haamri pihku ja asus rusket põllukivipõrakat lõhki ajama. Seda müra kat olid kõik vältinud, näis, et sellele ei tee palja vasaraga midagi, olgu mees nii vilunud ja tugev kui tahes. Siin läheks vaja puuri ja miinikollast või siis kiilusid, ka kiiludega võib maakividest jagu saada.

Punane Nägu lõi algul paar korda kergelt kivile, nagu mõista tahtes, mis sordi ja iseloomuga on vastane. Nihutas siis kivi uude asendisse, proovis veel kergete hoopidega ja virutas lõpuks kolm-neli korda täiest jõust. Esimeste löökide ajal kivi ainult kõlises heledalt, siis aga muutus toon ja samas ta lõheneski kaheks.

«Kuradi kurat,» vandus lööja ise.

Annesele paistis, et Punane Nägu kirub mitte kivi, mis ta sõna kuuldas, vaid kas lühikesekasvulist Astraali, kes endale kindlaks jäi, või siis hoopis midagi muud. Sel silmapilgul tundis Annes Punase Näo vastu midagi poolehoiu taolist, kuigi viimane oli jämedaks muutunud. Astraali juures ei märganud Annes midagi, mis oleks tunnistanud tema ägestumist. Kas oli ta joogide enesevalitsemise kunsti õppinud või oli lihtsalt harjunud, et ta tõekspidamiste üle irvitati.

Järgneva paari tunni jooksul suuremat juttu ei tekkinud. Punane Nägu ainult kirus ja sülitas vahetevahel, ta näis pahurana ja rahulolematuna. Astraal toksis kive endassesüvenenult, ta näolt ei kadunud isemoodi leebus, mingi sisemine kirkastatus. Või kujutas Annes seda leebust ja sisemist kirkastatust üksnes ette? Igal juhul meeldis talle midagi ka Astraali juures, ilmselt tasakaalukus ja see, et ta rikkust ja vara tühiseks pidas. Annes astus mõttes temaga vaidlusse. «Ma olen nõus,» väitis Annes, «et inimene peab leidma suure eesmärgi, mis on isiklikust kasusaamisest vaba ja pühendama ennast sellele. Ma olen nõus, et õnn ei peitu täisõigitud kõhus. Ent inimene, kes püüdleb üksnes vaimlise vabaduse poole, jätab oma kehalise elu teiste võimu alla. Kas vaimliseks vabaduseks ei ole vaja ka vabadust kehalises elus? Senikaua, kui peame kogu oma energia kulutama sellele, et pisutki toitu kõhusoppi saada, ei tule vaimlisest täiustumisest mitte midagi välja. Kõigepealt ihu ja siis hing. Paradiis tulgu enne maa peale, siis on võimalik ka vaimlist elu arendada. Usk on olnud alati orjapidajate ideoloogia.»

Viimane lause polnud Annese välja mõeldud, seda oli ta kuulnud Tõnismäel õpperingsis, kus oli sama ladusaid jutumehi kui Astraal ja veelgi kõnekamaid.

Annes kombineeris ka Astraali vastuse valmis. «Ainult see, kes tunneb elu mõtet, on võimeline seda ka muutma. Seepärast tuleb alustada vaimu arendamisest.» Ent ta ei jätnud viimast sõna Astraalile. «Vaimu tuleb igal inimesel arendada, kuid vaimlise maailma esikohale seadmine ei tohi meie pilku nüristada kehalise maailma hädade nägemiseks. Ainult vaba ühiskonna pinnast saab võrsuda vaba vaim. Indias on joogide õpetus, on brahmanism, on budism, kuid inimesed on seal jagatud kastidesse. Ülemised kastid harrastavad asketismi, alumised orjavad, kas vaimliste väärtuste arendamine nõuab, et ühed oleksid teiste orjad?»

Annes tundis kiusatust ka tegelikult Astraaliga vaidlusse astuda, kuid ei avanud suud. Ka õpperingsis eelistas ta kuulata.

Annes ei märganud, millal isa ta kõrvalt oli lahkunud, ka Punane

Nägu oli vahepeal ära käinud, ta pani ümbrust tähele jälle siis, kui nad tagasi tulid.

«Aitab,» ütles isa. «Viskame valmislõhutud killustiku hunnikusse kokku ja lõpp.»

Annes ei mõistnud, mida see tähendab.

«Lugu on nii, et töö jääb seisma,» lisas isa.

«Streik?»

«Pole siin streiki ega midagi. Linnavalitsus paneb ise töö seisma.»

Punane Nägu sülitas:

«Kavalad on nad, kuradid, kavalad. Kartsid, et lööme tööpoolest streigi lahti.»

Lõpetamine läks kähku. Poole tunni pärast oli killustik nõuetekohaselt hunnikusse aetud ja ka vastu võetud. Töötasu pidi neile linnas välja makstama.

Üksteise järel hakkasid töötud jaama poole astuma. Siitpeale olid nad ju jälle töötud. Annes mõtles: «Raudnokkadega rähnid lendavad ära.»

Annese kõrvale sattus Astraal. Astraali pea ulatus Annese õlani.

Astraal vaatas tagasi ja lausus nagu endale:

«V a b a d u s e puiestee.»

Seekord arvas Annes Astraali täielikult mõistvat. Ka tema vaatas tagasi, sülitas ja ütles: «V a b a d u s e puiestee.»

Verejooks

Niisuguse söögilaua ääres polnud Annes sageli istunud. Võib-olla tundus seepärast kõik pidulik ja suursugune, et ta oli hoopis muud oodanud. Tööpoolest suursugune: lumivalge lina, puhtusest säravad taldrikud ja helkivad noad-kahvlid, mitmes suuruses vaagnad ja muud anumad-nõud. Jooginõusid oli kaks, üks kohvitass ja teine klaas. Toidud hoopiski mitte igapäevased, vaid Annese meelest pühaderoad: omlett, taskurätina kokkumurtud kollane küpsetis peaks olema ometigi omlett; omlett, singiviilud, sprotid ja vorstilõigud. Või on vormitud lillelise mustriga väikesteks ketasteks; kas siin võib parkida nõnda palju kui vats vastu võtab?

Majaperemehe juubelipeo laud oli rikkalikum, kuid sinna oli Annes läinud kindla teadmisega, et algab suur söömine. Seal oli tööpoolest kõike — sülti ja rosoljet, praadi ja pasteeti, kala ja lindu, salateid ja hoidiseid. Muidugi ka õlut ja viina, kodutehtud veini ja morssi. Pärast seletas Annes tükk aega majanaistele, mida söödi ja joodi. Ent sanatooriumi oli Annes tulnud kartusega, et siin ootavad teda pudrud ja supid. Suppi helpis ta hea meelega, sallis aga ainult kartuli- ja riisiputru. Isa

kinnitas, et kopsuhaige peamine toit on herkulopuder, mis Annese üpris nukraks tegi, sest kaerahelberoogadel oli tema meelest lutika maik. Muidugi, see oli alles esimene söögikord sanatooriumis, järgmistel antakse ehk putrusid, aga mispärast ta peaks putrusid vohmima, kui sekka pakutakse suupärasemat.

Annes ei rutanud söömisega. Ta püüdis käituda nii, nagu oleks see sugune ninaesine talle igapäevane asi. Pealegi ei tahtnud ta toidu valikul ja lauanõude kasutamisel eksida. Jälgis vargsi naabrite talitamisi ja muutus aegapidi julgemaks. Kõigepealt valas endale piima, siis tõstis ette omleti ja määris leivale võid. Mälus rahulikult; teades, et ta on harjunud toitu kiiresti alla kugistama, valvas end hoolega. Proovis ka sprotte ja sinki, aga kui tahtis uut võiketast võtta, märkas, et vastas istuv kontkõhn, sissevajunud rinnaga isand teda silmitseb. Annes oleks nüüd väljasirutatud käe hea meelega tagasi tõmmanud, kuid oli juba hilja. Asetanud või taldrikuservale, taipas ta, et oli haaranud viimase, ja kohe tärkas peas küsimus: kas on igäühele ainult üks ketas ette nähtud? Aga ta ei lasknud tuju langeda, ainult hoidis end tagasi teise singiviilu võtmisest, mine tea, järsku on needki täpselt arves. Lõpuks jõi tassitäie kohvi ja tundis end kokkuvõttes üpris koduselt.

Pärast öeldi talle, et see oli eine ja lõunale ilmugu täpselt kell kaks. Puhaku rahulikult, söögikorra algusest teatab elektrikella helin.

Mõne päevaga elas Annes uude olukorda sisse. Ta kohanes üldse kiiresti. Teda ei häirinud täpne päevarežiim, kindlad söögiajad ega ka see, et neil ei soovitatud põhjusega väljapoole sanatooriumi territooriumi minna.

Väliselt ei meenutanud siin palju raviajutust. Haiged ei pidanud päev läbi sängis pikutama, lamamiseks olid ette nähtud teatud kellajaad. Muul ajal võis kas jalutada, kroketit mängida või üldistes puhkeruumides aega viita. Seljas kanti tavalisi riideid. Kuna oli suvi, siis soovitati kõigile võimalikult palju värskes õhus viibida, ka lamada väljas päikesevarjus. Kindlasti varjus, mitte päikese käes. Annes imestas, et päike on kopsuhaigetele halb, ta oli siiani arvanud vastupidist. Jah, väliselt näis kõik ütle mata harilik, kuid ometigi elati siin erilaadset elu. Annes ei oleks osanud täpselt seletada, milles see väljendus, siiski tajus ta seda. Ei, see ei avaldunud üksnes kraadimises, arsti visiitides ega ka raviprotseduurides, vaid milleski hoopis muus. Alles hiljem, juba pärast paari kuu pikkust sanatooriumielu hoomas Annes, et tunne surma lähedusest oli see, mis inimeste käitumisele ja kogu suure maja elule oma pitseri vajutas. Seejuures ei räägitud surmast, haiged näisid pigem lõbusad kui murelikud. Oma hirmu varjati siin teiste, eriti aga iseenda eest. Mõista seda aitas Annesel sama kontkõhn, sisselangenud rinnaga isand, kes oli söömaajal teda etteheitvalt silmitsenud.

Annes sattus riigiteenija Albert Lilienthaliga ühte palatisse. Albert Lilienthali jutust ei selgunud, kus ja kellena ta just töötas, arvatavasti

oli kantseleiametnik, mingi registraator või raamatupidaja, kes on enamasti pedandid. Härra Lilienthal näis Annesele vanamehena, kellel on vähemalt viiskümmend turjal, tegelikult oli ta ainult neljakümne kahene. Härra Lilienthal luges üht ja sedasama saksakeelset raamatut, rääkis vähe, ei saanud naljast aru ning käitus rõhutatud väarikusega. Täielikuks vastandiks talle oli turjakas ja kõhukas Aleksander Brant, raudteelane, kas vanem- või ülemkonduktor, kes võis muhedalt lobiseda ja kippus oma voodinaabrit tõgama; härra Lilienthal vältis viimasega jutuajamisi. Neljas voodi oli tühi. Sinna tuli hiljem apteeker Jugapuu, Osvald Jugapuu, võrdlemisi noor, umbes kolmekümnene, aga sünge olekuga. Apteeker rääkis arstidega saksa, aga vahel ka ladina keelt.

Paremini sobis Annes Brandiga, kellega ta õhtupoolikuil kaarte või malet mängis, Brant käsitses suurepäraselt ka kroketivasarat, kroketis võitis raudteelane paljusid. Ent kõige suuremat huvi äratas Anneses härra Lilienthal, inimene, kes jäi talle lõpuni võõraks.

Härra Lilienthal kõhis rohkem kui teised ja sülitas röga sinisest klaasist laiakaelalisse spetsiaalsesse pudelisse. Kui Brant teda narrida tahtis, siis küsis süütult:

«Korjate talveks, härra Lilienthal?»

Härra Lilienthal värises sisemiselt vihast, kuid vaikis väarikalt, Annesel oli tegemist, et mitte naerma turtsatada.

Sünge apteeker mõkitas aga nagu kits.

Ükskord ei kannatanud härra Lilienthal enam välja ja pahvatas:

«Ka teil, ülemkonduktor Brant, on niisamasugune pudel, niisugune pudel peab eeskirjade kohaselt olema igal haigel. Me oleme kohustatud pudelisse sülitama, ma loodan, et te seda teate. Jaamapeldikus rögistatakse põrandale.»

Niisuguse sõna nagu jaamapeldik kasutamine härra Lilienthali poolt tõendas, et ta oli enesest välja viidud. Vihastades muutus riigiteenija jämedaks.

Annes ei suutnud ennast talitseda ja puhkes naerma.

Härra Lilienthal karistas teda otsekohe:

«Teie, noormees, ärge tatistage kraanikaussi.»

Annes oli seda ainult üks kord teinud, nähtavasti pidas härra Lilienthal iga asja meeles ja võttis kõik väärarused arvele.

«Mis te nüüd asjatult erutute,» vaigistas raudteelane vagalt. «Me kõik oleme oma harjumuste orjad.»

Enne iganädalast kaalumist muutus härra Lilienthal närviliseks. Esimest korda ei pannud Annes seda tähele. Hiljem märkas, et kui teistel päevadel käis härra Lilienthal hommikuti kella kuue ja veerand seitsme vahel väljas, siis pühapäeval kannatas ta kaalumiseni. Eelmisel õhtul jättis aga toimetamata selle, mida ta muidu enne magamaminekut alati minutilise täpsusega tegi. Härra Lilienthali pingutused jooksid tühja, kaal näitas jonnakalt vähem, ta võttis järjekindlalt alla. Mitte palju,

aga sada või sada viiskümmend grammi kindlasti. Annes luges seda temperatuurilehelt, kuhu igauks ka oma kehakaalu üles märkis.

Annesel hakkas härra Lilienthalist hale. Ja ta mõistis korraga, kui hoolikalt siin oma tervist jälgitakse. Vaikne mehike naaberpalatist, kes ühtki kiiremat sammu ei teinud, kes ühelt korrusel teisele minnes kulutas kümmekond minutit, ei paistnud talle enam mitte üksnes aeglase papina, vaid alatises surmahirmus elava inimesena, kes hoiab iga oma jõuraasu. Apteekri sünguse taga nägi ta nüüd mahasurutud hirmu tuleviku ees. Kas ei püüdnud raudteelane oma naljadega kõigepealt isennast kaitsta kuski teadvuse tagamaadel varitseva lootusetuse eest?

Vahel küsis Annes eneselt, kas ka tema on muutunud, kas tiisikus on jõudnud ka temale oma pitseri vajutada?

Annese haigus avastati ootamatult. Arsti juurde oli ta läinud rohkem uudishimust. Veebruaris oli tal vedanud, teda võeti tööle jalgrattatööstusse. Varsti aga selgus, et ta oli asjatult rõõmustanud. Kuigi ettevõtet nimetati jalgrattatööstuseks, kujutas see endast pigem tavalisest veidi suuremat töökoda kui vabrikut. Siin ei valmistatud peaaegu mitte mingisugust jalgrattaosa ise, kõik detailid veeti välismaalt sisse. Palk oli närusest närusem, Annesele maksti kaheksa senti tunnis, kuuskümmend neli senti päevas. Oleks tegemist olnud õpilase kohaga, siis poleks Annes eriti nurisenud, õpilastele maksti igal pool vähe. Õpilase kohta oli Annes lootnudki, kuid peagi selgus, et temale ja kahele teisele temaugusele noorukile ei kavatsatudki midagi õpetada, neid võeti kui odavat abitööjõudu. Otsekohe tekkis trots mitte ainult tööstuse omaniku, vaid veelgi rohkem meistri ja nikkerei kahe vanema töölise vastu, kes neid taga sundisid. Töö polnud keeruline: ta pidi niklivannidest väljatulevaid jalgrattakodaraid ja porilaudu saepuruga kuivatama, mis ei nõudnud just erilist kunsti. Kui Annes oleks kuulekam, püüdlik ja usin olnud, siis oleks teda paari aasta pärast ehk ka parema töö peale lastud, kuid ta ei olnud seda mitte. Ta ei varjanud kellegi eest, et peab kaheksasendilist tunnitasu ülimaks nõõrimiseks, ja nimetas vanemnikeldajat orjakauplejaks, kui see talle peale hüppas. Kolme nädala pärast teatati, et tema jaoks enam tööd pole, ja Annes tundis vallandamise üle isegi rõõmu. Rõõmu sellepärast, et oli iseendaks jäänud, et ta polnud näljakopikate pärast püüdnud nahast välja pugeda, et ta oli igauhele söandanud öelda, mida ta mõtles niisugusest nõõrimisest. Enne vallandamist oli teda aga haigekassa alla arvatud ja seaduse kohaselt anti haigekassast pärast töö lõppemist töölisele veel kuu aja jooksul arstiabi. Annes polnud kunagi varem haigekassa alla kuulunud ja ta otsustas tõepoolest paljast uudishimust haigekassa arsti juurde minna, et selgusele jõuda, mis asutus haigekassa üldse on. Erilist häda ei teadnud Annes endal olevat, ainult higistas öösiti ja vahetevahel vaevas ka kõha. Seda rääkis Annes ka arstile, rääkis nagu suusoojaks, sest kui sa oled juba kord kliinikusse arsti juurde tulnud, siis pead ka millegi üle kurtma.

Arst, suurekasvuline napi sõnaga mees, kes pärast osutus sanatooriumi juhatajaks, kuulas ta kopsud hoolikalt läbi ja küsis, kas tal on õhtuti ka palavikku. Annes vastas, et ei tea, et ta pole ennast kraadinud. Veel päris arst, kas tal ka röga tekib, Annes tunnistas, et mõnikord nagu tuleb. Annes ootas, millal tohtrihärra teda põrgusse saadab, kuid seda ei juhtunud. Talle kirjutati saateleht röntgenisse ja laboratooriumi, ühtlasi nõuti, et ta oma temperatuuri mõõdaks ja viie päeva pärast tagasi tuleks. Annese kopsud valgustati läbi ja tehti neist ka röntgeniülesvõte, uuriti verd ja röga, igal õhtul torkas ta endale kraadi kaenla alla. Oma imestuseks veendus Annes, et ta temperatuur oli õhtuti normaalsest paari kriipsu võrra kõrgem, nii kolmkümmend seitse üks või kaks. Kui Annes viie päeva pärast arsti juurde tagasi läks, tutvus see analüüside tulemustega ning röntgeniandmetega ja teatas, et ta on haigestunud kopsutuberkuloosi. Arst soovitas talle sanatooriumiravi.

«Ma olen töölt lahti lastud,» vastas arsti sõnade peale Annes.

«Hm, hm,» ühmatas arst. Pidas nagu endamisi aru ja andis nõu pöörduda Tiisikuse Vastu Võitlemise Seltsi poole, kes mõnikord ravikulud enda kanda võtvat.

Annes pöörduski. Teda uuriti uuesti läbi ja teatati, et ta võivat sanatooriumi pääsemiseks avalduse esitada. Avalduse esitas Annes märtsis ja juuni keskel saabus vastus: Tiisikuse Vastu Võitlemise Seltsi kulul võimaldatakse härra Hannes Koppelile üks kuu ravi Kivimäe kopsutuberkuloosi sanatooriumis.

Annes oli õnnelik nagu laps.

«Sul kohe hea meel, et haigus küljes,» imestas ema.

«Mis haigus! Üks kuu prii elu,» vastas Annes.

«Prii elu: hommikul, lõunal ja õhtul putru,» püüdis isa Annese tiibu kärpida.

Annese meeleolule ei mõjunud miski. Suvi ei tootanud talle midagi head. Teda ei lubatud tööle võtta Toompea lossi, kus käis suur ehitamine ja ümbertegemine. Isal, kes seal krohvis, oli juba töödejuhatajaga läbi räägitud, kuid Pagari tänava mehed astusid vahele. Toompea lossi tööle võetavad ehitusmehed käisid Pagari tänava filtrist läbi. «Kus neil nii palju isamaalisi võtta on, töölised Pätsile hurraa ei karju,» arvas isa, kuid seekord ta eksis. Tehnik tuli ja teatas, et pole midagi teha, poega siia tööle ei lasta, punane lõhn vist küljes. Isa kirus, ka Annesel oli kahju, et hea tööots luhta läks. Südamepõhjas tundis Annes aga pisut rahuldust, et teda kahtlaste kilda on arvatud. Rihi muidugi ütleks, et Päts kardab praegu oma varjugi, Rihi vaatab neile ikka veel üle öla. Isegi ühisrindesse Marksistliku Tööraha Ühenduse meestega polnud tal suurt usku.

Sanatoorium tuli Annese meelest õigel ajal.

Ning nüüd ta oligi siin.

Isegi see, et ta ravიაega pikendati, ei vajutanud ta nina norgu. Kui kord tōbi küljes, tuleb ka ravida, kirjutas ta kodustele muretult.

Aga kas ta tegelikult oli muretu?

Vist oli. Või siiski?

«Räägitakse, et tiisikus on raske haigus,» lobises ta Milliga, endavänuuse tüdrukuga, kes ei kartnud tunnistada, et ta surma pelgab ja kangesti elada tahab. «Mina seda ei ütleks.»

«Tiisikus on raske haigus,» sosistas Milli.

«See on just nii raske haigus, kui raskeks keegi seda endale teeb,» kinnitas Annes.

«Igaüks teeks haiguse endale kergeks,» naeratas Milli. Ta oli väga seltsimehelik, ent küllaltki iseseisev, koguni isekas vahel, ainult haigusest kõneldes muutus justkui ebausklikuks. «Haigus areneb oma rada, inimese tahtmine ei tähenda vähematki.»

«Moodne arstiteadus väidab teist. Paljud haigused algavad närvidest,» jätkas Annes bravuurselt.

Milliga oli tal hea olla. Nad jalutasid sageli, ja kui nad kahekesi koos olid, siis ei hoolinud nad korrast ja läksid sanatooriumi aiast alati välja. Oiget sihtkohta neil polnudki, nad kõndisid niisama ringi, kuni väsisid või aega jätkus. Enamasti valisid nad Pääsküla poole viivad rajad, kus majad jäid kaugemale. Madalail künkaail kasvav männik lõhnas vaigust, liivanõlvakuil virvendas õhk, päikesepaistel särasid Milli silmad. Annes polnud ühelgi teisel tüdrukul niisuguseid silmi näinud. Pruune silmi oli küll ja küll, paljudel naistel on pruunid silmad, kuid Milli silmad ei olnud tavalised. Vähemalt Annese meelest. Siin rikkusid nad veel teist nõuet, nad ei hoidunud puude varju, neile ei tulnud see meeldeg. Annesel oli kahju, et jalutusajad olid piiratud, kõige pikem vahe oli pärast hommikueinet, ja ka siis ainult kaks tundi. Öhtuti Milli jalutama ei tulnud, ta kurtis väsimust ja Annes ei käinud talle peale. Pärast vaikset tundi oli ta aga reibas ja tavaliselt heas tujus ning siis nad läksid kindlasti, kui nad juba enne lõunat polnud üheskoos jalutanud. Üks kord päevas pidid nad vähemalt kokku saama.

Vahel meenutas Milli, kelle pärisnimi oli Miralda, justkui Tammsaare «Tõe ja õiguse» teise osa tegelasel, Annesele Tiiat. Mitte seda Tiiat, kes kapriisitses ja eputas, vaid endist Tiiat. Mõnikord tundus Annesele, et endist Tiiat polegi olnud, et ta lihtsalt mõtles endale niisuguse Tiia välja. Et Tiia oli juba pisikesest plikatirtsust peale pirtsakas ja mida vanemaks ta sai, seda hullemaks muutus. Lõpuks sattus Annes endaga vaidlema ja hakkas kaitsma oma Tiiat. Ja Milli oli sarnane selle Tiiaga, keda ta kaitses. Ainult pikem ja ehk hapram. Annes oli endalt mitu korda küsinud, kas ta hakkab endale ka Millit välja mõtlema, mõtlema välja niisugust Millit, kes talle meeldib, ja ta ei osanud endale mitte vastata. Ent kas pole see lõppude lõpuks ükskõik, kas Milli, kel-

lega tal on hea olla, kes teda enda poole kisub, on tegelik või väljamõeldud.

Annese sidemed Tiiaga olid peaaegu katkenud. Juhuslikel kohtumistel ajasid vahel juttugi, kuid väga harva. Enamasti oli Tiial kiire või tegi, nagu oleks kiire, ja Annes piirdus mütsi kergitamisega. Ükskord, kui Tiia tahtis talle ilmselt midagi öelda, käitus Annes aga nii, nagu oleks temal tuli takus, kuigi oli aega priipärast käes, ja nõnda nende sõprus lõppeski. Ning ta kartis, et sama võib ka Milliga juhtuda. Tiia vari justkui valvas, et ta ei tunneks end ka kellegi teisega õnnelikuna.

Vahetevahel nad suudlesid Milliga. Ning enamasti ikka Milli algatusel.

Esimest korda juhtus see hoopis imelikult. Nad läksid tavalist teed pidi ja vaidlesid nähtud seene üle, mida Annes nimetas tatikaks, Milli aga lambapuravikuks, heaks söögiseeneks. Järsku jäi Milli seisma, pöördus Annese ette, aetas oma käed Annese õlgadele, kallutas pea tagasi ja sulges silmad. Annese süda hakkas peksma, mõistus lakkas töötamast, ta tegutses nagu unes. Õnneks taipas siiski Millil ümbert kinni võtta, tüdruk surus end ta vastu ja see ajas lõplikult Annese pea segi. Kuidagi leidis ta suu Milli huuled, need olid pisut avatud, soojad ja pehmed, ning tukslesid; võib-olla mõtles ta ka tukslemise hiljem välja. Nad suudlesid pikalt, Annes ei raatsinud kuidagi tüdrukut lahti lasta ja Milli ei tõmbunud temast eemale. Milli laud jäid kogu aeg suletuks, ainult kor-raks avas ta silmad, mis olid justkui uduga kaetud, ja sulgusid samas. Nad suudlesid, kuni väsisid, Annes tundis läbi riiete Milli keha kuumust, tüdruk hõõgus nagu palavikus; lõpuks laskis ta Milli lahti. Samas toimus Millis nagu muutus, ta hakkas edasi minema ja küsis, kas Annes on «Boheemi» näinud. Annes vastas jaatavalt ja unustas kohe Milli küsimuse, ta oli alles suudluse mõju all, ta oleks tahtnud Millit veel kord sülelda, kuid ei söandanud, nii muutunud oli Milli.

Annes ei suutnud pea kunagi tabada Milli meeleolu. Vahel võis Milli koguni solvuda, kui Annes püüdis teda oma käte vahele haarata, paar-kümmend sammu hiljem aga leebus ise ja pakkus oma huuli. Mida sagedamini nad suudlesid, seda rohkem Annes süttis. Mõnikord pidi Milli end jõuga temast lahti rebima, kuid niisugustel puhkudel ta kaua vihane ei olnud.

Siis ei näinud Annes mitu päeva Millit, kelle palatikaaslase käest ta kuulis, et Milli temperatuur oli tõusnud, ja arst nõudis, et ta voodis lamaks. Milli haiguse ägenemine muutis Annese rahutuks. Juttudest teadis ta, et tiisikushaigetel esineb mõnikord ootamatuid palavikutõuse, et see ei tähenda mingit järsku pööret halvemusele, et see pole eriti hädaohtlikki, ometi kujutles ta kõige halvemat. Ta oleks kõige parema meelega Millit vaatama läinud, kuid meestel oli keelatud naiste osakonda minna. Annes söimas ennast argpüksiks, et ta ei julge korda rikkuda ega ka luba küsida, ja hoolimatuks tüübiks, kellele sõbra häda

midagi ei loe. Oma mõttes nimetas Annes Millit sõbraks, ja kui ta vaikselt tunnil iseendaga üksinda jäi, tärkas küsimus, kas naine saab üldse mehega sõber olla. Kas ta oma sõpru suudleb? Muutub naine mehele lähedaseks, siis sünnib hoopis midagi muud. Või nad lähevad lõplikult riidu. Tiiaga läksid nad tülli pärast seda, kui nad olid saanud teineteisele nii lähedaseks, kui lähedased saavad naine ja mees üldse olla. Algul olid nad nii kiindunud teineteisesse, et unustasid kõik muu, nad ronisid vaikselt pööningule, sest muud paika kahekesi olemiseks neil polnud, järsku aga tõmbus Tiia temast eemale. Annes ei taibanud, mis pärast Tiia teda korraga enam ei sallinud, Tiia näis teda koguni põlgavat, talle oli aga Tiia lõpumatult armsaks saanud. Igal juhul ei jõudnud Annes oma arutlustes mitte kuhugi välja.

Veel näis Annesele, et ta hing on külm, et tal üldsegi hinge pole. Ta igatses küll Milli järele, tundis puudust ärajäävatest jalutuskäikudest, ent kui juhtus midagi huvitavat, siis taganes Milli ta mõtetes kuhugi kaugemale. Pärast vaikset tundi tagus ta nüüd kaarte, enamasti bridži, millesse ülemkonduktor Brant oli kiindunud ja lakkamatult neljandat kätt otsis. Annes ei mänginud tavalisest halvemini, oleks aga enda arvates pidanud mängima, kui Milli talle midagi tähendaks. Ent ta pakkus läbikaalutult ja mängis täpselt, kõik viiskümmend kaks kaarti püsisid suurepäraselt meeles. Males ta kaotas Brandile, kuid ta oli kaotanud ka varem, enne Millit, Brandi käest said kõik mati.

Annes seltsis uue haigega, kes nägi isegi temast tervem välja, Harald Puju nimelise pagarisellega. Rõõmsameelne Puju ei mallanud paigal püsida. Juba teisel päeval kutsus ta Annese Nõmmele topkat tegema. Annes ei pidanud viinast lugu, ta polnud veel kordagi end purju joonud, aga kui teine kutsus, ei kõlvanud kohe esimesel korral nina kirtsutada. Puju käitus restoranis vabalt, astus koduselt leti ette ja palus valada kaks kahekümneviielist, millest lükkas ühe Annese ette. Puju oleks nähtavasti niisama klaasi kurku kummutanud, kuid Annes tahtis näidata, et ta tunneb nooti, ja tellis omalt poolt kaks kiluvõileiba. Koos võileibadega ulatati kummalegi ka nuga ja kahvel, ja kuigi võileiba oli Annesel võõras noa ja kahvliga süüa, võttis ta need vapralt pihku. Sanatooriumis oli ta söögikombeid juurde õppinud.

Pärast kaht restoranikäiku oli Annese tasku tühi ja igasugune isu Nõmmele minna kadunud. Kord nädalas viibis Puju ühe öö ära, tagasi tulles kõneles naistest ja imestas, kuidas tema, Annes, nõnda rahulikult naisteta elada saab.

«Või on sul Milliga midagi,» usutles Puju. «Milli on kena tips, haige küll, aga muidu kõigiti paras. Kui sa veel pihta hakanud ei ole, siis ära lase juhust mööda.»

Annes punastas.

«Nähtavasti pole sa veel teda puudutanud,» loris Puju edasi, «sinu vanuselt olin ka mina loll. Naised ei salli ohkajaid, neile tuleb kohe

käed külge ajada. Rabelevad küll vastu, mõni vigurdab terve öö, lõpuks annavad kõik järele.»

Annesele ei meeldinud Puju jutt, ent kuidagi imelik oli öelda, et järele jäetaks.

«Oled juba korra kätte saanud, läheb edasi nagu lepase reega. Naised on kuradi maiad. Tüdrukud muidugi häbenevad ja kardavad, nendega on rohkem häda kui rõõmu.»

Nüüd pahvatas Annes:

«Käi põrgu!»

Puju osutus leplikuks meheks:

«Vabanda, ma ei teadnud. Ma pean aumeestest lugu. Lähme, teeme ühe kroketi.»

Kroketiväljak oli tühi ja nad hakkasid mängima.

Selgus, et Puju ei osanud üldse kroketivasaraga ümber käia. Annes oli kroketipalle juba poisipõlves suvekoloniis toginud, ta tundis reegleid ja mõnikord kukkusid ka löögid täpselt välja. Täna mängis ta viletasti, Pujust polnud vastast ja pinge temas ei olnud veel järele andnud.

Milli tabas neid mängimas.

Annes märkas, kuidas Puju teda ja Millit jälgis, ent ta ei hoolinud sellest. Püüdmatagi oma rõõmu varjata, astus ta tüdruku juurde:

«Tervitus vabadasse pääsejale!»

«Kartsapäevad on muutnud teid veelgi kaunimaks,» kummardas Milli poole Puju.

Annes ei uskunud oma silmi: Puju kulunud kompliment meeldis ilmselt Millile.

Sel korral ei tulnud jalutuskäigust midagi välja, Milli ütles, et ta peab olema ettevaatlik. Alles kolmandal päeval arvas Milli, et nüüd ta ehk võib juba väikese ringi kaasa teha.

Künkal, kus asetseb maailmasõjaaegse kaugelaskesuurtüki betoonist ja rauast alus, peatus Milli ja keeras end Annese poole. Haarates tüdruku ümbert kinni, tundis Annes midagi sootuks uut. Kunagi varem ei olnud ta Millit nõnda hellalt ja õrnalt hoidnud, tüdruk oli talle äkki sada korda kallim. Ta kummardus aeglaselt Milli näo juurde, just siis, kui ta pidi suruma oma huuled tüdruku suule, avas see silmad ja sosistas:

«Mis sinuga on?»

Annes ei vastanud, vaid suudles.

Siis tõstis ta Milli sülle.

Nagu laps klammerdas Milli käed tema kaela ümber ja surus oma pea tema põse vastu.

Annes tundis nõrka suitsulõhna.

«Sa suitsetad?» küsis ta hämmastunult.

«Jah, vahel,» ei varjanud Milli. «Täna suitsetasin ma sinu sõbraga.»

Annes muutus ärevaks.

«Kellega?»

«Pujuga.»

Annes laskis Milli sülest maha.

«Kas ma olen raske?»

«Ei.»

«Mispärast sa mu maha panid?»

Annes vaikis, ta ei saanud ju tunnistada, et Puju pärast.

«Kas sa ei taha, et ma suitsetan?»

«Suitsetamisel ei loe teiste tahtmine.»

«Sa võiksid mulle vastata.»

«Mina ei ole sinu käskija ega keelaja.»

«On sulle suitsulõhn vastumeelne?»

«Varem sa ei suitsetanud.»

«Ma ei suitsetanud siis, kui teadsin, et lähen sinuga.»

«Kas sa täna seda ei teadnud?»

«Siis, kui ma suitsetasin, ei teadnud. Mõtlesin, et alles homme läheme.»

«Miks sa siis ikkagi tulid?»

«Sa kutsusid väga ilusasti.»

«Parem, kui sa poleks mind kuulda võtnud.»

«Teine kord ma pärast suitsetamist enam ei tule.»

Selle peale ei osanud Annes midagi lausuda.

Pisut aega kõnniti vaikides.

Siis jäi Milli uuesti seisma ja ütles:

«Võta mind veel sülle.»

Annes võttis.

Milli sosistas:

«Suudle mind suitsulõhnast hoolimata.»

Annes suudles.

«Lase, palun, maha.»

Annes tegi, mida sooviti.

Milli ohkas:

«Suitsulõhn rikkus kõik ära.»

«Võib-olla küll.»

«Kui ka sina suitsetaksid, siis ei rikuks.»

«Pean ma suitsetama hakkama?»

«Minu pärast küll mitte. Tee, mida ise tahad. Tahad, siis suitseta.»

«Sinagi suitseta kas või iga päev ja kellega tahad.»

«Ma olen suitsetanud ka härra Jugapuuga, kuid ta on pisut napakas.»

Annes jäi tummaks.

Ülejärgmise päeva õhtul ütles Milli:

«Tule mulle täna külla. Öösi.»

Annes jäi talle hämmastunult otsa vahtima.

«Toanaaber lubati üheks päevaks koju. Ma jään ükski. Ootan sind pärast kahteist. Ära uksele koputa, keegi ei tohi teada, et sa tuled.»

Milli rääkis sellest nii lihtsalt ja loomulikult, nagu oleks ta Annest kutsunud harilikule jalutuskäigule. Lõpuks sosistas:

«Ma ei ole enam kaks päeva suitsetanud.»

Ning oligi läinud.

Annest haaras ärevus. Ta ei suutnud mõelda millelegi muule kui Milli kutsele. Öhtupoolikul ei seltsinud ta kellegagi, ütles ära kroketimängust ja bridžipartiist, püüdis lugeda, millest aga midagi välja ei tulnud. Ükski tegevus ei tõmmanud teda ja kuski ei leidnud ta rahu. Tundis isegi hirmu öö ees, selle ees, mis võib juhtuda. Samal ajal tundis Annes ka seda, et ei vanemõde ega isegi peaarst ei suudaks teda takistada Milli juurde minemast. Ronib kas või läbi akna, kui arstid ja õed valvavad koridoris. Tiia polnud teda kunagi nii erutanud, kuigi Tiia kiskus teda enda poole ehk hulleminigi. Tiiaga kaotasid nad mõlemad pea, nad ei suudelnud ega õrnutsenud, neil polnud selleks aega ega kohta, nad pidid pööningul olema hiirvaiksed, et majaelanikud ei kuuleks, nad isegi ei rääkinud. Pärast esimest korda, mis juhtus kuidagi iseenesest metsas, olid nad mõlemad ehmunud ja pettunud. Kuid neid kiskus teineteise juurde, nad ronisid mitu kuud igal võimalusel vaikselt pööningule, nad justkui mängisid mingit salapärast ja ahvatlevat mängu. Tiia ei palunud teda ennast sülle võtta ega suudelda, Tiia ei vaadanud teda kunagi niisuguse pilguga nagu Milli, Milliga on nende vahekord hoopis teistsugune. Annest ei olnud kunagi veel nõnda kutsutud, ta kartis, et ei oska käituda nagu vaja. Kas Milli üldse endale aru annab, teab, mida ta teeb? Kas Milli tahab teda, tahab teda nagu meest, või on ta lihtsalt hull? Hullust peast käib ta suitsetamas, kuigi on haige, hoopis rohkem haige kui tema, Annes. Arstid soovivad kopsuhaigetel suitsetamisest loobuda, Milli hakkab aga sanatooriumis suitsetama! Milli on vahel meeletu ja meeletu on ka tänaöösine ettevõtmine. Tema, Annes, oleks pidanud keelduma, keelduma Milli pärast, keda ta võib kompromiteerida, kellele ta võib halba teha, haiged peavad ennast vaos hoidma. Tema ja Milli ei ole enam lapsed, nad ei tohi tulega mängida. Aga kui see polegi paljas Milli põnev tuhin, kui see on hoopis rohkem? Rohkemat Annes ühteviisi nii kartis kui ka lootis. Ning esimest korda küsis Annes, kas ta armastab. Tiia puhul polnud Annes ennast analüüsinud, ta lihtsalt igatses Tiia järele, kannatas, kui tüdruk temast eemale tõmbus, kannatas ja oli siiani õnnetu. Tiia meenus talle sagedamini, kui ta oleks tahtnud, sest iga kord, kui mõtted Tiiale läksid, muutus ta nukraks. Isegi praegu, kus Annes ootas ärevusega südaööd, tuli ta juurde Tiia, tuli, ega tahtnud hoopiski mitte ära minna. Tiia pärast küsis Annes endalt, kas ta armastab Millit, ja ta ei osanud endale mitte vastata. Ta teadis ainult ühte, et Milliga oli tal hea olla, et Milli suudlused justkui põletasid teda, et ta otsis Milli lähedust.

«Kui sa veel pihta hakanud ei ole, siis ära lase juhust mööda.» Ka need Puju sõnad tulid nüüd Annesele meelde ja tal hakkas häbi enda pärast, et polnud pagarisellile vastu löugu virutanud. Ainult ükskõikne ja närune inimene talub, kui ta heast kaaslasest labasusi räägitakse. Puju on tavaline naiste tagaajaja, küüniline lurjus, kes suhtub igasse tüdrukusse nagu tänavalipakasse. Järsku on Puju ise juba pihta hakanud? Isegi niisugune kartus virvendas Annese hinges, ta tõrjus selle otsekohe eemale, Milli pole tüdruk, kes esimese viipe peale kellelegi kaela langeb.

Mida tund edasi, seda rohkem Annes erutus. Tal ei olnud käekella, kuidas küll orienteeruda ajas? Kas suudab ta nõnda vaikselt riietuda, et palatinaabrid ei märka, ja kui märkavad, mis ta siis ütleb? Närveerimine vaheldus hellusehoogudega, neil silmapilkudel sulasid Milli ja õnn üheks mõisteks.

«Kraadige ennast,» andis kell kolmveerand kümme talle härra Lilienthal nõu, «teil on vist temperatuur.»

Annes punastas, ta oli alles liiga noor, et mitte punastada. Tavaliselt ärritasid teda riigiametniku nõuanded, sedakorda aga mitte. Härra Lilienthal tundus talle praegu isegi sümpaatsena. Ta olekski termomeetri suhu torganud, siin nõuti, et hõiged end suu kaudu kraadiksüd. kuid kätus, et termomeeter võib tööpoolest palavikku näidata. Ta oligi justkui palavikus, nagu õhetas, kogu keha hõõgus.

Viimaks kustutas Brant laetule. Ta tegi seda kell üksteist, mis oli sanatooriumi sisekorrast täpselt kinnipidava härra Lilienthali kindel nõudmine.

Brant jäi varsti magama. Apteeker uinus pärast seda, Annese meelest umbes pool kaksteist. Härra Lilienthal vahetas aga kogu aeg külge ega mõelnudki suikumisele. Annesele meenus, et riigiametnik kurtis arstidele unepuudust, ja ta mõtles, et kõik ongi nurjunud. Lilienthal ei jää enne kella viit hommikul magama ja nii kaua Milli juba ei oota.

Kell võis Annese arvates olla vähemalt üks, kui ta söandas tõusta. Pükse jalga tõmmates värisid käed, kuidagi ei tahtnud ta pimedas üles leida päevasärgi käiseid, sviitri tõmbas ta vist tagurpidi selga. Jalad leidsid aga tuhvliid otsekohe ja ta hakkas ettevaatlikult ukse poole liikuma. Kui ta ukse avas, nagises härra Lilienthali süng, viimane ei olnud vist siiski veel magama jäänud. Annesele näis nüüd varga kombel hiilimine mõttetuna ja ta astus palatist välja igasugusest ettevaatusest loobudes. Ta oleks isegi vilistanud, niisugune teistele käegalöömise tuju tuli peale. Maskeerimiseks oli ta kavatsenud meeste tuppa sisse astuda, nüüd näis see talle tühise poisikesetembuna. Milli varjutas kõik muu, isegi vahelejäämise ohu, ja kui Annes veel närveeris, siis mitte enam enda, vaid Milli pärast. Ta ei tohi Millile varju heita, Milli peab veel kaua end ravima, Milli on tõsiselt haige. Ta peab Millit hoidma, Milli on hea tüdruk, kõige parem, keda ta on tundnud. Siinkohal meenutas end

Tiia, kuid Annes unustas Tiia silmapilkselt, nõnda valitses praegu ta üle Milli. Milli on tuisupea või . . . Edasi Annes ei mõelnud, edasi ta kartis mõelda, sest kui sa mõtled ja loodad ja usud, läheb kõik teisiti. Nii-sugustes asjades oli Annes ebausklik, mis sellest, et ta pidas end veendunud ateistiks ja materialistiks.

Ta oli sunnitud vestibüülist läbi minema, vestibüül ja söögisaal jagasid sanatooriumihoone kaheks, söögisaal aga lukustati õhtul. Vestibüül oli kõige hädaohtlikum koht, siin võis ta valveõele sülle joosta. Annes lootis, et valveõde pole enam ärkvel. Ootamatult plaksus kiviparketil vasaku jala tuhvli kand, tühi ruum kõmas vastu kõlakojana. Kõige targem oleks tuhvliid jalast võtta, kuid Annes ei teinud seda. Kui on määratud sisse kukkuda, siis ei päästaks ka sokkides hiilimine. Ta mõjaks üksnes naeruväärsena, issand jumal, kust tulevad nii idiotlikud mõtted?

Naiste tiiva trepist sammus Annes siiski kikivarvul üles. Süda peksis kuuldavalt, ühtelugu läbistasid teda värinad. Mitte niivõrd vahelejäämise võimalusest, kuivõrd sellest, mis teda ootas.

Lõpuks seisis ta seitsmeteistkümnenda palati ukse ees. Mingi hääl ütles talle, et kõige mõistlikum on tagasi minna, Milli on tõepoolest meeleetu, ainult meeleetu, palavikust segane tüdruk võis teda südaöksi enda poole kutsuda. Ta seisis tükk aega, sõandamata sisse astuda, segane ärevusest, hirmust ja lummusest, mis teda oli haaranud.

Viimaks surus ta käe lingile.

Uks avanes vaikselt.

Annes astus sisse.

Milli istus kerratõmbunult tugitoolis, Annes märkas teda kohe. See oli väike palat, siin oli ainult kaks voodit ja tugitool, inimene ei saanud siin kuhugi varjule jääda.

Nende toas tugitooli ei olnud.

Annes sulges enda järel ukse ja jäi selle juurde seisma. Ta jalad kasvasid nagu põrandalaudadesse kinni. Ta ei lausunud ühtki sõna, ta polekski vist rääkida saanud, suu oli kuiv, erutus mattis hinge.

Ka Milli vaikis. Annes nägi üksnes tüdruku suuri hiilgavaid silmi. Aknast paistis sisse kuu, seepärast ta nägi.

Esimesena kogus end Milli. Ta tõmbas käega Annest lähemale.

Annes sai jalad põranda küljest lahti.

Milli tõusis püsti, tal oli seljas tema kõige pidulikum kleit, jalas kõrge kontsaga kingad ja ta juuksed olid lokitud. Muide, et Milli oli oma juuksed lokkinud, selle avastas Annes hiljem.

Milli osutas käega valgeks värvitud toolile, mis seisis voodi kõrval. Nii-suguste toolidega oli varustatud kogu sanatoorium.

«Palun, istu sinna.»

Annes kuulis vaevalt Milli sosinat. Ta sosistas vastu:

«Tänan.»

Ka Milli istus puutoolile, mis asetses teisel pool tema sängi. Säng jäi nende vahele.

«Arvasin, et sa ei tulegi,» sosistas Milli.

«Mina kartsin, et sa juba magad,» sosistas Annes.

«Kuidas ma oleksin maganud, kui kutsusin.»

«Kui ma poleks tulnud?»

«Siis ma poleks öö läbi maganud.»

«Ka mina poleks öö läbi maganud, kui poleks tulla saanud.»

«Enamasti ei saa me seda, mida tahame,»

«Sa oled väga julge.»

«Sa ei tea, kui palju ma sind kutsudes närveerisin.»

«Ka mina kartsin tulles,» tunnistas Annes.

«Kartsid, et keegi näeb?»

«Ei. Sinu pärast.»

Milli vaikis. Kuuvalgus langes ta kuklasse ja Annes ei näinud enam ta silmi. Annes oleks aga tahtnud näha, sest Milli silmad olid nõnda imeiliselt säranud.

«Sa oled hea poiss,» sosistas viimaks Milli.

Annes tahtis tõusta, et Milli juurde minna ja ta silmi näha, kuid tüdruk ei lubanud.

«Ei, ei,» keelas Milli ärevalt. «Me peame vaikselt istuma.»

Annes jäi oma kohale.

«Kas sa limonaadi tahad?» küsis Milli. «Ma tahtsin sulle kohvi pakuda, aga termos läks katki. Kukkus käte vahelt põrandale. Ma vist pabistasin. Mul pole varem ühtki meest külas käinud, sina oled esimene. Kooliõed vahel käisid, isa ei sallinud ka neid. Isa ei kannata kedagi, ta elaks nagu mutt oma urus. Kui ta teaks, kes mul praegu külas on, saaks ta rabanduse. Kõige vähem sallib ta poisse. Mul ei tohi olla ühtki meestuttavat.»

Milli sosistas selle ühe hooga. Annes jälgis teda mingi varem tundmatu hellusega.

«Mul on hea meel, et ma olen su esimene külaline.»

«Mul on limonaadi ja šokolaadi.»

Milli kükitas oma öökapikese ette, avas selle ja võttis välja väikese šokolaadikarbi.

«Palun,» ulatas ta selle üle voodi Annesele.

«Täna,» võttis Annes huupi ühe vürfli ja andis karbi tagasi.

«Täna,» ütles Milli ja võttis ka endale.

Pilgu aega mugisid nad vaikselt šokolaadi. Siis jõi kumbki klaasi limonaadi.

«Limonaad ei ole see mis kohv,» hakkas Milli jällegi sosistama, «aga midagi pole teha. Termose pärast saan ma isa käest võtta, ta on hirmus kokkuhoidlik. Loomult pole ta ihnuskois. Voorimehed ei teeni enam midagi, seepärast peab ta sente lugema. Muidu on ta hea isa, ainult et kitsi

ja külalisi ei luba kutsuda. Mina tahaksin elada nagu elavad kõik, tema peab mind lapseks. Kaua me lapsed oleme, Annes? Kas sina pead end lapseks? Me oleme ühevanused, üheksateistaastased, me ei ole ju enam lapsed.»

Annes tahtis jällegi tõusta ja uuesti palus Milli teda vaikselt istuda.

«Mul ei ole aega enam laps olla,» jätkas Milli, kelle sosinasse oli tekkinud erutus. «Ei ole aega, ma kohe tunnen seda... Annes, mis sul on, su silmad hiilgavad lausa?»

«Ka sinu silmad hiilgavad,» sosistas Annes vastu ja ka tema sosin kõlas teisiti. «Nad särasid siis, kui ma tulin. Ma tahaksin näha, kas nad ka nüüd säravad, kuid sa ei luba mind tõusta. Vahetame kohad, sina istu siia ja mina sinna, kus sina praegu. Kuu paistab sulle siis näkku ja ma näen su silmi. Sul on imeilusad silmad.»

Milli justkui ehmus, või näis see ainult Annesele.

«Ma ei oleks uskunud, et sa nii rääkida oskad,» ütles ta. «Kas mul on tõesti ilusad silmad?»

«On. Väga ilusad. Kõige ilusamad silmad, mida ma olen näinud. Usu mind, kallid,»

Kuidagi iseenesest libises Annese suust viimane sõna, niisugust sõna polnud ta osanud või julgenud Tiiale öelda.

«Hea küll, vahetame kohad. Pärast vahetame tagasi, sest ma tahan ka sinu silmi näha.»

Nad tõusid korruga ja sattusid sängi jalutsis teineteise vastu. Annes tahtis Milli kaenlasse haarata, kuid ta oli arg ning kohmetu, hoopis arem ja kohmetum kui niisugustel puhkudel päeval, ja Milli libises ta käte vahelt välja.

«Sa tahtsid ainult mu silmi näha,» tõreles Milli sosinal. «Nüüd ma ei tea, kas sind uskuda või mitte.»

«Mida ma valetanud olen?»

«Ütlesid, et tahad mu silmi näha, aga...»

«Lähedalt oleksin ma su silmi veelgi paremini näinud.»

Nad seisid teine teisel pool voodit.

«Kui me päris lähestikku oleme, siis lähevad mu silmad iseenesest kinni,» ütles Milli.

«Hoia nad lahti.»

«Kas sa tahad neid väga vaadata?»

«Väga.»

Nad nihkusid nagu iseenesest teineteise poole.

Milli sosistas:

«Anna ausõna, et sa tahad ainult silmi vaadata.»

«Ausõna.»

Annes ei olnud kunagi Milli silmi niisugustena näinud. Neis oli imeiline pehme helk, nad näisid tumedatena, peaaegu süsimustadena, Annes tundis neid silmi vaadates, et ta ei suuda enam sõna pidada ja palus:

«Anna mu ausõna tagasi.»

«Ma ei julge,» tunnistas Milli.

«Mine siis ära.»

«Ma ei taha.»

Annes tundis, kuidas miski muutub temast tugevamaks. Ta haaras tüdruku ümbert kinni. Talle tundus, et Milli ei tahagi ta käte vahelt välja rabelda.

«Võta mind sülle,» nõudis Milli.

Annes tegi seda õhinal.

«Tõsta mind sāngi,» sosistas Milli nii tasa, et Annes vaevalt kuulis. Tüdruku suu oli otse ta kõrva juures, muidu Annes ei olekski ehk kuulnud. «Ära mulle haiget tee.»

Annes asetas Milli õrnalt voodisse, mille vedrud vaevaltkuuldavalt nagisesid. Mõlemad ehmusid sellest, nagu oleks siinsamas püssipauk lajatanud. Siiski tahtis Annes tüdruku kõrvale heita, kuid Milli palus:

«Ära sina... Istu mu kõrvale toolile. Siis näed sina minu ja mina sinu silmi. Silmad on ju kõige tähtsamad.»

Nad vaatasid kaua teineteise silmi. Viimaks sõandas Annes tüdrukut suudelda, Milli suudles vastu. Annes suudles Millit veel teine ja kolmas kord, siis veel palju kordi, tüdruk põimis ikka tugevamini oma käed ta kaela ümber ning Annes tundis end õnnelikuna.

«Sa oleksid võinud mulle lilli tuua,» sosistas Milli õrnuste vahele. «Kas või üheainsa õie. Üsna pisikese. Sa oleksid võinud seda teiste eest peita.»

«Muidugi oleksin pidanud. Anna andeks, et ma mühakas olen.»

«Mehed on kõik mühakad. Ma teadsin, et sulle ei tule lilled pähegi, aga ma unistasin siiski, et sa tood. Unistada ju võib.»

«Teine kord toon.»

«Kas meil enam teist korda tulebki,» muutus Milli kurvaks. «Aitäh, et sa lubadki. Vahel ma kardan hirmsasti. Hoi mind, Annes, hoi kõvasti. Ma tahaksin elada vanaks, kohe saja aastaseks, aga ma ei ela. Tiisikushaiged ei ela kaua, sina võib-olla ehk elad, ma tahaksin, et sa elaksid. Ma ei saa kunagi lapsi, Annes, see on kohutav, et ma ei tohi lapsi saada. Ma suren ära ja ma ei ole olnud naine, ma olen jäänud lapseks ja mul on olnud ainult üks külaline. Lase nüüd mind lahti, sa pead minema hakkama, ma ei taha, et sa näed, kui ma nutan. Kell on juba neli, Annes, me peame pisut magama.»

Kui Annes vestibüülist läbi läks, löi kell viis. Nad ei suutnud teineteisest varem lahkuda.

Annese palatis olid kõik üleval. Härra Lilienthali juures askeldas valveõde jääkotiga. Härra Lilienthalil oli verejooks.

Viinistu kevad

I

Siis kui kevad algab, siia jälle tulen.
Meeled paisul nagu pungad puus.
Linnaukse enda taga sulen,
vastu merd viib teede terav kruus.

Jää on merel. Sile nagu klaasist.
Libiseb sel poiste uljas uisk.
Rannal alasti on valge kaasik.
Pool veel talves. Kevades on muist.

Kündja jalg veel muldasid ei talla,
lainegi ei veere vabana.
Peagi mere külmad silmad valla,
suudleb päike üle sadama.

Üha kõrgemaks seab taevas tulettahti,
valgust pilvetagune on täis.
Tuulehobud kõik on lastud lahti,
kandes kuldseid kiirtevaljaid päis.

Läheb jää. On meres tuhat tungi,
kobrutab ta sapivärvi pind.
Rannal paju hoiab kaenlas pungi.
Lõunast saabus esimene lind.

II

Muld võib jälle endas elu kanda.
Karjub kõrge kajakate lend.
Suured kivid vastu külma randa
nõjatavad rahulikult end.

Aeg neid lihvind, aastad neid on tahund —
must ja hall ja punane graniit.
Vahutavad kaldaeelsed rahud,
kivine on ranna uksepiit.

Veereb selle vastu hooga laine,
tungib merre rahnuline neem.
Kõik see kokku on kui põhjamaine
karm ja kare kivine poem.

Ei ses värssse sädele laguunis
kuskil helde lõunapäikse all.
Värss kui undav tuul, mis tungib luuni.
Iga sõna on tas tinahall.

Astub rütm seal oma rasket jalga —
kõmisevad, kandilised read.
See on nii. Kuid, süda, ära salga —
koduselt neid ikka kalliks pead.

Tõstab endale mind rahnu tume turi.
Mis meist kaob? Mis hommegi on jääv?
Tormab laine, kõrgel valge puri,
roheliselt läigib jahe tääv.

Lendab pritsmeid kokku nagu valus,
kaugemale taandub vahuviir.
Püsib rand kui murdumatu alus,
kodumaa, su põhjapoolsem piir.

III

Kaskedel kevadehääli
kuulatab hiirekõrv.
Sadamas lõhnamas praegu
kõrvuti kala ja tõrv.

Limased võrgud ja nõörid.
Soomustest lige kai.
Mere ja tuulte lippu
lehvitab mõrravai.

Mere õõtsuval seljal
laine veel külm kui raud.
Tere, sa sinine laius,
soolane leivalaud!

Põlvest põlve see kaetud
mure ja töödega,
vihma ja uduga pooleks,
tormiste öödega.

Haljad ju rannamaa kaldad,
kikkis on hiirekõrv.
Sadamas kevade rüpes
lõhnab kala ja tõrv.

IV

Kangutab nüüd tuul siin ranna kivist ust.
Vihma kallab. Pilv on mere kohal must.

Vihane on vesi. Ääretu ja suur.
Meeste jutust kõmab kitsas paadikuur.

Kuivaks joovad ilma. Ringi liigub klaas.
Soolasilgud kausis jalge ees neil maas.

Laia vihma kallab. Mere nägu morn.
Selg siin selja vastu. Küll kord lõpeb torm.

Soolast parkund kämblad. Tuulest kähe naer.
Meri on me künda. Oma paat ja aer.

Süda on nii rahul. Silk, me rannaleib,
ausalt sa meid katad, ausalt toidad meid.

Herald Eelma

Sensatsioon (Värviline linool 1970)

Kuues kirurgiline

Jutustus

1

EITSMETEISTKÜMNENDAL NOVEMBRIL. NAGU JUBA TEATATI, TOIMETATI 10. NOVEMBRIL 1970 KUU POOLE VIIVALE LENNUTRAJEKTOORILE AUTOMAATJAAM «LUNA 17». LENNUL MÕÖDA MAA—KUU TRASSI KORRALDATI AUTOMAATJAAMAGA ÜHENDUSE PIDAMISEKS 36 RAADIOSIDESEANSSI, MILLE KÄIGUS MÕODETI LIIKUMISTRAJEKTOORI PARAMEETREID JA KONTROLLITI PARDASÜSTEEMIDE TÖÖD. KUULE LÄHENEMISEL AUTOMAATJAAM PIDURDATI, MILLE TULEMUSENA TA SIIRDUS KUUKESKSELE ORBIIDILE. SELLE PARAMEETRID ON JÄRGMISED: KÕRGUS KUU PINNAST 85 KM, ORBIIDI KALDENURK KUU EKVAATORI TASANDI SUHTES 141°, ÜMBER KUU TIIRLEMISE PERIOOD — 1 TUND 56 MINUTIT.

Poiss oli kasvatanud endale habeme; see oli luitunud punast värvi ja tekitas mingi kleepuva räpasuse mulje. Ise ta seda ilmselt ei teadnud ja tundis end kõigiti hästi, kui neerukivid just põrguvalu ei teinud. Hemorroididega vanamees oli täna hommikul välja kirjutatud, poiss polnud viivitanud tema voodi hõivamisega ja lamas nüüd sügavalt rahul olles akna all, silmad pooleldi suletud ja parem käsi öökapil transistorraadio küljes, millest tuli vaheldumisi Tom Jones'i ja Engelbert Humperdincki, toda veidrat noormeest, kes ammukõdunenud helilooja nime võttis ja sellega kohe karjääri tegi. Poiss oli terve, normaalselt arenenud (või arendatud) maitsega ja teadis, mida ta kuulas. Tegelikult oleks ta meelsasti võimsust juurde keeranud, aga gangreeniga kolhoosnik ukse kõrval oigas tasa ja pidevalt ning poissi haaras kerge sündsusetusetunne.

Kolhoosnikuga olid halvad lood. Tal olid kaks varvast mustad; arstid tahtsid ta jala juba möödunud nädalal maha võtta, aga mees pani ootamatult ägedalt vastu. Loll, mõtles poiss ükskõiksel. Maha võtavad nagu nii, alguses oleks ehk piisanud säärest, nüüd aga läheb ka reis takkajärele.

Poiss oli noor ja julge, naiivne ja resoluutne. Oma operatsioonile vaatas ta muidugi kui tüütule, aga paratamatule ebameeldivusele. Ebameeldivus oli see mitmekordselt: esiteks oli ta just tutvunud Hilmaga, kõik oli algusest peale sobinud, siis aga olid need neetud kivid ta siia paisanud, tüdruk polnud veel temaga seda teinud, ja poiss kujutles kangekaelselt, et pikk lahusolek nii rohelises alguses võib tüdruku mõnele teisele orbiidile eksitada.

Tal polnud tüdrukuga mingeid kindlaid plaane, ei, tüdruk lihtsalt meeldis, meeldis hullupööra, ja poiss järgnes sellele meeldimusele liht-

salt nagu laps. Ta oli just selles pahandusi tekitavas eas, kus üle paari päeva ettemõtlemine näib naeruväärse väiklusena.

Teiseks algasid linna esivõistlused. Võrkpalliväljakul ta oligi Hilmaga tutvunud, kui üht kuradi vastikut lööki tõrjuma hüpates tüdrukule lausa peale lendas. Vabandused, imetlev pilk, pärast leidis ta tüdruku üles ja kõik oli korras. Võistlused algavad, meeskonda ta ei pääse. Poisi meelest oli aga hädavajalik pääseda, sest meeskonnal on kõik šansid meistriks tulla. Hilmale oli tarvis imponeerida.

Tom Jones laulis «Old Man River'it», pala oli ideaalselt moderniseeritud, poiss sulges silmad ja kuulas alistunult.

Kolhoosnik ukse kõrval mudis pisut kangete sõrmedega säärt ja oigas. Valud polnud talumatult suured, ta oleks võinud ka mitte oiata, aga häälitsemine rahustas ja asendas mingil kombel iseendaga rääkimist, mis tal juba ammu kombeks oli. Siin teiste hulgas ta häbenes seda — peavad lolliks, mis muud. Parem juba oiata, seda ei pane keegi tähele ja kergem on ikkagi.

Tegelikult valutas kogu keha, valutas ei millestki muust kui lamamisest selles nadis voodis, mis oli keskelt auku vajunud ja üleliia pehme. Kodus oli laudpõhjaga voodi ja selles korralik paks madrats; polnud liiga kõva ega liiga pehme.

Ta oigas edasi, see kõlas üha monotoonsemalt ja sarnanes nüüd pigem üminaga, jah, ümin see oligi, peas vinklevate ja vonklevate mõtete peidetud kõne, mis mattis oma alla tolle jõmpsika raadio.

Kolhoosniku nimi oli Toomas Penn, ta oli kuuekümnene ligemal kui viiekümnele ja tal oli iseäralikult pehme nägu kõvasti halliks kiskunud paruka all, nii pehme, et hallid juuksed seda kummalisel kombel mitte vanemana, vaid nooremna lasksid paista.

Muresid oli Toomas Pennil küllalt. Võib-olla pidi oigamine leevendamada eeskätt neid ja mitte tuima valu, mida ta paar nädalat tagasi kodus oli tummalt kannatanud.

Poeg oli koos naisega külas käinud, oli nõudnud, et isa ajutiselt (just nii ta ütles: ajutiselt) linna tuleks, nemad lootvat uut korterit saada, oli hädasti tarvis kellelegi tõestada, et neid on neli inimest, üks neist vana ja haige isa, kellele tingimata on vaja oma tuba. Toomas Penn ei saanud kõigest hästi aru, aga seda polnud tarviski — peaasi, et ta nõus oleks. Toomas ei olnud nõus. Mitte et ta poega või selle naist poleks sallinud. Tema arust polnud neil häda midagi. Aga maalt ära minna — kuidas siis niimoodi?

Siis olid nad riidu läinud (jalg valutas juba siis kõvasti), Toomaski oli häält tõstnud, ja poeg läks koos naisega ära, ütles ükselt, et... Parem mitte arutada, mis ta ütles.

Nüüd oli Penn teist nädalat siin, arstid tahtsid jalga maha võtta, aga poeg polnud veel nägu näidanud. Võimalik, et ta ei teadnudki isa haiglasse toomisest, nii oli lihtsam mõelda, aga kolhoosi esimees oli küll kinnitanud, et teatab pojale kohe, ärgu Penn muretsegu, mingi aga ilusasti sisse, saab valudest lahti.

Penn katkestas hetkeks oigamise ja vaatas öökapiil läikivat käekella, mille poeg mullu kinkis. Kandnud ta seda ei olnud, polnud tarvis, aga siia tulles võttis ühes.

Pool viis, nojah, väljas veel valge. Varsti peaks õhtust saama; see haigemaja toit on kesine küll, alguses oli päris nälgimise moodi. Nüüd

pole enam viga, ainult et varakult tunned, kui söögiaeg liginema hakkab...

Naaber kah magab ikka veel; see on üks imelik mees, aina magab, nagu oleks tal pooled ööd magamata ja nüüd püüab tasa teha. Imelik nimi on tal kah, Heroodes, piiblis oli üks sellenimeline lastetapja, Penn mäletas küll, koolis oli kunagi õpitud. See Heroodes ei tapnud lapsi ega midagi, ei tea, miks tal sihuke nimi oli; temal oli ainult magu, mida ühtevalu nüsiti, teab, kas sellest niimoodi midagi järele jääbki.

Penn kuulis jälle selgesti raadiost tulevat kriiskamist ja hakkas automaatselt oigama.

Paavo Heroodes magas ja nägi kõige mõttetumaid unenägusid. Ta polnud eluski Aafrikas käinud, polnud Eestimaaltki jalga välja saanud, aga nüüd nägi unes, et kõnnib mingite teistega, keda ta ei tunne, ei kuskil mujal kui Sahaara kõrbes, päike kõrvetab kui kurat ja vett ei ole mitte piiskagi kuskilt võtta. Ta magas ja teadis samal ajal selgesti, et näeb und, see pani teda veel rohkem imestama ja tema lihav suu tõmbus lapseliku üllatusega prunti. Fatamorgaanast oli ta lugenud, nüüd nägi ta seda siis oma silmaga, nägi nagu kinos, kuidas silmapiiri kohale kerkis ereroheline rohumaa, palmid ja puha. Kõige veidram oli ikkagi see, et ta teadis, et see on fatamorgaana, teadis, et näeb und ja et pole iial Aafrikasse saanud.

Heroodest hakkas see kolmekordne teadmine vihastama, ta pööras end teisele küljele, tusedat keha jõnksatades ringi visates. Unenägu lõi värelema ja läks uduseks, Heroodes ootas uudishimulikult, mis sellest sumust nüüd välja tuleb. Ennäe, enam polnudki Sahaarat ega fatamorgaanat, nüüd oli ta hoopis otsekui kuskil restos, klaasid kõlisesid ja kelner jooksis, tema kõrval istus üks naine, Heroodes ei tundnud teda, aga katsus talle agaralt kätt ümber panna, sõrmi salamahti rinnani küünitada. Naine polnud sellega hästi nõus, kuramus, küll me teie vigureid teame. Heroodes sirutas käe õhinal veel kaugemale, naine hakkas nagu järele andma, Heroodes tegi veel viimse pingutuse ja kaotas äkki tasakaalu. See kõik sündis unes, ta teadis seda, aga rebis ometi kokkunult silmad lahti ja märkas, et oli käe tõepoolest välja sirutanud ja see tõmbles nüüd otse parempoolse voodinaabri nina ees, kes teda valvsalt vahtis.

Heroodes tõmbas käe ära, tal oli koledasti piinlik ja ta pomises nagu naerule sundides:

«Kuramuse unenägu...»

Naaber muigas kõveralt, Heroodes pidas juhtumi lõpetatuks ja pööras enda voodi ragisedes selili, jäädes laes jalutavat kärbest vahtima. Kust see kärbes siia sai, novembrikuu poole peal? Heroodes teadis, et mõned neist vastikutest tiivulistest elavad toa soojuses edasi, kooruvad munadestki, ja ta ei hakanud vastust lõpuni mõtlema.

Kärbes tuletas talle meelde hoopis midagi muud, imelik küll, sest kärbsega polnud sel ju kõige vähematki pistmist.

Täna oli seitsmeteistkümnes, jah, just seitsmeteistkümnes, täna hommikul lasti jälle üks kosmoseuuriija üles. Enne kuu lõppu tuleb kaupluses kindlasti revisjon, ja tema, Heroodes, lamab siin kuuendas palatis järjekordse operatsiooni ootel.

Paavo Heroodes oli oma alevi kõige tähtsama kaupluse juhataja ja tema naine Emma sellesama kaupluse müüja. Oieti nad polnudki abielus, riigi ja jumala silma ees mitte, elasid niisama, nagu öeldakse. Aga

kui inimesed kümme aastat koos elavad, mis see siis muud on kui abi-elu?

Herodes oli veel poisike, kui ta ühel õhtul oma lukksepast isa verandal istumas ja välja vahtimas nägi, ja see, mis isa tema pärimisele vastas, ei läinud poisil enam meelest:

«Istun ja vaatan, kuidas suur elu rahast ratastel mööda sõidab...»

Paavo Herodes ei tahtnud, et temast mööda sõidetakse. Ta lõpetas kaubandustehnikumi, oli müüja, oli juhataja asetäitja rajoonilinnas, ja viis aastat tagasi määrati ta kui võimekas kaubandustegelane selle alevi peakaupluse juhatajaks.

Emmaga algas see juba tehnikumis, jätkus rajoonilinnas, kus nad ühte ja samasse kauplusse sattusid ja sellepärast altari või perekonnaseisumametniku (no mis vahet seal on?) juures käimata jäigi. Paavo määrati juhataja asetäitjaks, Emma poleks saanud oma mehe otseses alluvuses töötada. Koos töötamisel olid aga vaidlematud väärtused, seda mõistis ka Emma juba teisel aastal, kui Paavo mootorratta koju tõi, külgorviga ja kõik, ja silma pilgutades ütles, et kus kolm ratast juba olemas on, pea sinna ka neli ei tule.

Nüüd oli revisjon oodata, Herodes lamas haiglas ja mõtles sajandat korda lahendamatu küsimusele: kas Emma tuleb selle peene ning ämblikuniidina hapra raamatupidamise seletamisega toime?

Midagi erilist karta polnud, Herodes ei ole tola, kes labastele mahhinatsioonidele läheb. Aga...

Äri peab ajama kinnastatud kätega — nii nagu naised sukki jalga tõmbavad. Üksainus kriimustus, üksainus lõngake katkeb, ja terve pikk silm jookseb lõpuni maha. Mõnikord saab selle üles võtta, tõsi küll, teed väikese lisakulutuse ja sukk on jälle nagu enne. Aga mõnikord lähevad silmad segi, üks kisub teist kaasa — ja terve sukk tuleb minema visata. See aga tähendaks...

Herodes püüdis painavast küsimusest vabaneda ja kergitas pead. Niru rahvas siin palatis. Üks magab, teised lamavad niisama pärani silmi nagu kooljad. Mullu, vaat siis oli hea koosseis, hommikust õhtuni mängiti kaarte ja ladrati anekdoote.

Nagu see naaber, kellele ta peaaegu sõrmega silma oleks torganud, ptüi. Kuivab siin oma sapiga ja vahib tundide kaupa lage, nii et sellel peaks juba auk sees olema. Saaremaa mees, kuuldavasti. Herodes teada pidid saarlased teist tõugu olema, napsu- ja nalja- ja naistemehed. See siin vist polegi mees. Isegi siis ei liiguta kulmu, kui öde Eevi süstima tuleb, seesama Eevi, keda kõik nii innukalt vahivad, et ükskõik missugune jutt paugupealt pooleli jääb, kui tema sisse tuleb. Milleks niisugust veel opereerida? Las kõngeb, kui aeg tuleb.

Herodes sulges silmad ja laskus selili. Minut hiljem magas ta jälle ja nägi oma suureks hämmastuseks unes, et on Ameerika presidendi juures vastuvõtul, et president tunneb teda ammust aega ja et ta seletab presidendile, miks neid kuu-uurijaid on tarvis üles lasta.

Aleksei Väärtnõu probleemistik oli hoopis avaram, kui Herodes aimata võis. Lage vahtis ta lihtsalt sellepärast, et Herodese paks nägu talle ei meeldinud, ta lausa kartis noid õnnetuid hetki, mil nende pilgud kogemata kohtusid, sest oli kindel, et Herodes tema vastikust otsekohe märkab.

Herodeses on midagi kleepuvat, mõtles Väärtnõu tusaselt. Just nii-

viisi: kleepuvat. Väärtnõu armastas väga täpseid määratlusi. Maoga pole Heroodesil ilmselt lahti midagi, puged lihtsalt mõne ootava pahanduse eest haiglasse peitu. Heroodese nägu oli just selline, et selle taga sünnivad ainult sünged ja vastikud pahandused.

Väärtnõu vahtis lakke. Ta märkas kärbest ja seostas selle reflektor-selt Heroodesega. Hetk hiljem oli ta vëndunud, et kärbes kohe alla laskub ja Heroodese ninale kleepub. Veendumus oli nii vallutav, et ta tükk aega nagu hüpnootiseeritult silmadega kärbse küljes rippus. Kärbes ei mõelnudki alla tulla, ta jalutas loiult ümber tolmunud juhtme, ja Väärtnõu vihastas, tundes, kuidas ta sellest vihast üle keha kuumaks ja niiskeks läks. Otsekohe torkas sapipöies valusasti, ta vedas põlved krõnksu ja pööras pilgu suure pingutusega kärbselt ära.

Doktor Kauküll ütleb, et sapipöiele tuleb teha operatsioon. Väärtnõu ei teadnud meditsiinist rohkem kui tavaline ajakirjanik keskkooliajast mäletab või oma töös kohatud probleemide najal teada on saanud. Sel-lepärast jäi Kauküllil pikk selgitus talle võrdlemisi umbmääraseks peale fakti, et tal sapijuhad ummistunud on ja et seoses sellega tuleb sapipöis välja lõigata. Väärtnõu mäletas ähmaselt, et seda oli ühe kolleegiga mõne aasta eest tehtud, mees elas ja töötas edasi, ainult konjakiklaasist ütles kategooriliselt ära. Nüüd meenus Väärtnõule veel, et opereeritu pidas ranget dieeti. See kõik teda ei hirmutanud, viinavõtmises polnud ta iialgi tugev olnud ja söögilauas toitu ei valinud — ükskõik, mis sa endale sisse ajad, peaasi, et oma kalorid kätte saad.

Sapp andis oma löögi iseenesest õigel ajal, Väärtnõu teadis seda ja püüdis asjast mitte mõelda, aga ta mõtted tiirlesid nagu herilased selle ümber — mida ägedamalt eemale tõrjud, seda vihasemalt nad lähemale tükivad.

Peatoimetaja oli Väärtnõu nädal tagasi välja kutsunud ja talle üles-andeks teinud kohalikust piimakombinaadist «lugu» kirjutada. Paras ümmargune lugu, saavutused ja muu, optimistliku tooniga, eesrindlasi esile tuua, näidata ühiskondliku kontrolli osa, töötajate teadvuse tõusu jne. jne.

Üldiselt polnud Väärtnõu asi niisuguste lugudega tegelda. Tema ampluaasse kuulusid probleemartiklid, mida ta enamasti armastas peal-kirjastada sõna «miks?» abil. Toimetaja muutis selle küll enamasti ära, aga Väärtnõu kombineeris ka järgmisse pealkira kangekaelselt selle sõna sisse. Talle polnudki nüüd enam tähtis, kas pealkiri ilmub alges redakt-sioonis või ei. ta lihtsalt pidi kirjutamise ajal seda sõna enda ees nägema, see oli nagu heinatuu aisa küljes, mis pidi vältima tähelepanu pöördumist mujale. Seekord oli vastav kaastööline puhkusel, teine «portretist» kuhugi kaugesse komandeeringusse saadetud, ja toimetaja andis üles-ande Väärtnõule. garneerides seda vilunud sõnakusega: hea ajakirjanik on võimeline kõike tegema.

Väärtnõu ei saanud ära öelda, õigupoolest ei tahtnudki, mõtles hoopis uudishimuga, et päris mõnus on proovida sulge ka teises žanris — näis, mis välja tuleb.

Piimakombinaadis võttis kõik hoopis teise pöörde. Väärtnõu tões vastu tahtmist, et ümber lülitada võib küll kavatsusi, aga mitte oma võimeid ning kalduvusi. Juba esimesel visiidil kombinaati sattus ta ootamatute probleemide rägastikku, mis kiiresti üle pea kasvas ja kaugele üle kombinaadi piirdeaia vohas.

Ta rääkis toimetajaga, püüdis teda mõjutada ülesande suunitlust muutma. Muidugi jäi see tagajärjetuks, toimetaja oli arukas, aga kinnis-

ideedega: kui talle äkki pähe löi, et ajaleht peab valgustama just seda või toda löiku oma ümber kihavast elust, ei taganenud ta kriipsuvõrdki, enne kui materjal päevavalgust nägi. Teda kõigutada oli seda võimatum, et ta ise pidas niisugust stiili printsiipiaalsuse ja süsteemikindluse tundemärgiks.

Niisiis vaevles Väärtnõu oma looga edasi, üritas kõike seostada, aga artikkel ei edenenud. Siis hakkas päris kaua rahulikult elanud sapil temast nähtavasti hale ja abinõud võeti tarvitusele: hommikul ärkas Väärtnõu talumatute valudega, proovis tõusta, langes voodisse tagasi ja helistas kiirabi välja.

Nüüd lamas ta siin, vahtis lage ja katsus mitte mõelda sellele, et lugu jääb nüüd ikkagi tegemata, vähemalt tema poolt tegemata, ja kui ta ükskord välja saab, võib ta puhta südametunnistusega oma probleemide kallale asuda.

Igav oli siin küll, ei ühtki inimest, kellega pisutki juttu ajada. Ainsaks heledamaks laiguks paistis olevat tromboflebiidiga teatriadministraator tema jalutsis (noor mees, ei tea, kust ta selle veresoonte vea sai?), aga seda nähti palatis harva — tal oli ilmast ilma tegemist küll õdede laua juures, küll teistes palatites, küll all trepikojas, kus ta tüdimuseni telefoni otsas rippus ja nähtamatute naistega lobises.

Väärtnõu kergitas end ja piilus üle jalutsi. Muidugi, voodi oli ka praegu tühi, padjad segamini, tekk hunnikus. Voodiäärel vedeles kahekorra keeratud raamat. Väärtnõu püüdis mõistatada, missugune, aga see ei õnnestunud, ja ta laskus tagasi seljale, suunas pilgu jälle lakke ning hakkas mõttes oma tulevast artiklit kavandama.

Tanel Pupart oleks võinud lahkudes oma voodi ka korda teha, tegelikult polnud ta sugugi lohakas, aga kui sanitar ja õed teda noomima hakkasid, tegi ta nende kiuste kõik vastupidi. Tema peale ei saanud keegi eriti vihastadagi, ta oli niisugune rõõmsa ja rumala näoga noormees, tulesädemena elav ja vallatu, kõigile jätkus tal meelitusi ja kiidusõnu, ning vanapoolne sanitar ei saanud midagi selle vastu, et tema tõreleavad sõnad kõlasid pigem emalikult ja armunult kui tõsiselt.

Pupardil polnud haiglas olemise vastu midagi, tal oli ükskõik, kus ta parajasti viibis, temal polnud kuskil igav. Oma palatis, jah, seal polnud suurt hakkamist, aga korrus oli ju palateid täis, inimesi leidis igal pool. Praegu istus ta õdede laua ääres ja sirgeldas noorte valges kitlis naiste kihistamise saatel arstide karikatuure paberile. Pikad käharad tukad olid poolenisti silmle langenud, see tegi ta natuke iharalt metsikuks nagu Paani, ja tema vastas istuv õde Eevi tundis meeletut kiusatust neid käharaid käega katsuda. Pupardil olid vist imepehmed juuksed...

Pupart oli äsja kirjeldanud teatri uuslavastust, oli kiitnud tükki ja lavastajat, pakkunud õdedele priipileteid. See oli põhjuseks, miks isegi pisut turris vanemõde teda siin sallis. Teatris läks parajasti Arbuzovi «Vana Arbati muinaslood», Pupart jutustas üksikuid episoode, ajas õed heledasti naerma ja tundis ennast oma elemendis.

Vasak käsi oli paistetanud ja valutab, aga Pupart ei pööranud sellele erilist tähelepanu. Ta oli agar isetegevuslik sportlane ja tal valutab alati miski — kord ettevaatamatult väljavenitatud lihas, kord palliplatsil muhkukukutud liiges, kord jalgrattal marraskile sõidetud põlved. Käega oli asi vist tõsisem, arstid uurisid seda küll silmsi, küll röntge-

niga. Aga selleks nad siin olid, Pupart kannatas vaikides ja oli veendunud, et nad ta lõpuks ikkagi terveks teevad.

Teatrist käidi teda tihti vaatamas, Pupart vestles iga näitlejaga võimalikult silmatorkaval kohal ja heitis külastajat ära saates ödede laua juures hooletult käega — ah, ära tüütavad...

Kõike seda tegi ta mingi temale ainuomase siiruse ja hooga, nii et kellelgi ei tulnud pähe teda hoopeljaks või kerglaseks pidada. Ainult Väärtnõu, see luurava vaatega ajakirjanik, ei meeldinud Pupartile, ta aimas endast üle olevat vastast.

Ratastel serveerimislaud veeres piki koridori palatite poole, haiglasse paiskus sööklalõhnu. Pupart kirtsutas nina ja lõpetas osakonnajuhataja doktor Lahe portree paari tugeva joonega. Talle tundus, et tänu sellele ootamatult ninasse puurinud lõhnale tuli karikatuur natuke liiga õel välja. Õed ei kihistanud enam, vaid turtsatasid lühidalt, Pupart seiras neid altkulmu ja rebis karikatuuri puruks.

«Mis te...» häälitsevad öed jahmunult, aga Pupart rebis tükid veel kord pooleks ja peitis pidžaama tasku. Doktor Lahega polnud mõtet vahetada rikkuda, üldse polnud mõtet kellegagi vahetada rikkuda.

«Aitab keelekulutamisest, minge õhtust sööma,» ütles vanemõde ja vaatas kähku teistele näkku — ega nad ei muiga?

Pupart nõustus kohe, tõusis ja tegi käega märgi.

«Ciao,» ütles ta kergelt, püüdes ühekorraga mõlemale noorele öele silma teha. See õnnestus, ja ta läks endaga rahul olles palatisse.

Kuues voodi oli ikka veel tühi, Pupart silmitses seda ja vangutas pead, küsiva pilguga teiste poole pöördudes. Keegi ei kõssanud, ainult Väärtnõu tähendas:

«Meie oleme täna valves, küllap hoitakse öö jaoks.»

«Meie» tähendas haiglat, Pupart noogutas nõusolevalt ja loivas oma voodi juurde.

«AKSK pani «Dünamole» kuus—kaks,» ütles ta poisile.

««Luna 17» on 400 000 km kaugusel maast.» See oli määratud Väärtnõule.

«Kaubamajas on tšehhi kristalli, Pärnu maanteel sõitis buss kaks inimest surnuks, Krumm sõidab jälle Itaaliasse, soomlaste hotellis oli uuesti tulekahju.»

Ta laskus voodile ja sirutas end mõnusasti välja. Väärtnõu piidles teda vaenulikkusega, milles ei puudunud soov kordki inimese kombel vestelda. Pupart teadis kõike, tema informatsioonikanalid olid ammen-damatud. Sanitar lükkas serveerimislaua sisse ja Väärtnõu jättis oma kavatsuse pooleli.

«Said nüüd,» ütles poiss ja ajas enda rahuldatult istukile. Tema punane habe loitis järsku nii silmatorkavalt, et kõik teda vaatasid. Ta oli resoluutselt AKSK poolt ja «Dünamo» vastu.

Penn oigas edasi ja mõtles mitmendat korda, milleks poisikesed tänapäeval habet kannavad. Herodes ringutas ja torkas suunurgast:

«Peida habe ära, palat läheb põlema.»

«Habe on mehe au,» vastas poiss muiates.

«M e h e küll...» Herodes ei hakanud pikemalt seletama. Tekk oli kõrvale vajunud, ta vaatas oma pikkade heledate karvadega kaetud jalga, see oli veidi kõver ja lamamisest valgeks tõmbunud.

«Võtke taldrikud, kes käivad on,» kamandas sanitar, võttis ise kaks kätte — üks oli määratud Pennile, teise ulatas nagu möödaminnes Pupardile.

«Aitäh, et vanainimest meeles pead,» ütles Pupart ja naeratas kõikevõitvalt. «Sul on täna nii noor ja rõõmus nägu, küllap vist mõni poiss silma hakanud.»

«Häbi peaks sul olema!» taples sanitar, ei suutnud aga peita suunurkadesse valguvat naerukurdu. No kuidas sa sihukesega pahandad?

Söödi vaikides. Ainult Pupart ei saanud end pidada, talle meenus, et osa uudiseid ununes edasi andmata.

«Kolmanda palati vanamehel võeti täna jalg maha. Kauküll oli öelnud, et ega see vist enam aita, hiljaks jäänud. Praegu on küll surma nägu, reietõng võibseebki teki all, hirmu ajab peale.»

«Kas sa pead lõuad söögi ajal!» käratas Heroodes. Pupardi maalitud pilt oli nii elav, et toit hakkas suus ringi käima.

«Ära siis kohe vihasta,» ütles Pupart jälle üle kogu näo naeratades; naeratus oli nii siiras ja vabandav, et Heroodes ennast kirus — nagu närvihaige, kohe plahvatab. Ta urises midagi arusaamatut ja lõgistas suutäie naeru otsa, nagu märgiks, et temagi oma sõnu tõsiselt polnud mõelnud.

Fenn oli end istuma ajanud ja mõtles kuuldu üle pikkamisi ning hoolega järele. Hiljaks jäänud, ütles Pupart. Nagu tellimise peale löikus jalga sedamaid terav valuhoog, pigistas säärt ja kederluud. Pennile tundus, nagu oleksid selle valu kiired täna põlvegi ulatunud, ta peatas lusika ja kuulatas jahmunult. Pennile käis üle mõistuse, miks peab jala maha võtma, kui ometi ainult kaks varvast mustad on. Lõigaku need ära, lõigaku pealegi, sealt see kuri ju tuleb. Aga miks terve jalg? Mis inime ta ilma jalata on? Kolhoosis niisugusele tööd pole, mine või vägisi linna poja juurde. Penn mäletas täpselt, et poeg oli öelnud: ajutiselt, ja seegi võimalus muutus uduseks. Aga mis maal ilma jalata peale hakata? Muidugi, esimees leiaks talle koha. Üht-teist niisugust ikka on, mida ka ilma jalata mees teha saab. Elus on igat tööd proovitud, küll hakkama saaks...

Penn märkas järsku hirmuga, et ta mõtleb oma tulevikust nii, nagu oleks jalg juba maas, nagu oleks ta juba otsuse teinud, ja hakkas kiiremini lusikat liigutama, püüdes kõike ära unustada.

Kell kaheksa tuli valvearst, täna oli selleks doktor Kauküll ise. Kuues palat kuulus temale, niisiis peatus ta valves olles siin alati pike-malt kui mujal. Ta oli neljakümnele lähenev parimas vormis mees, ta seedimine oli korras, ta meeldis naistele, haiglas kaaluti parajasti tema edutamist osakonna juhatajaks, sest doktor Lahe pidi perekondlikel põhjustel teise linna kolima. Kandidaativäitekirja kirjutamine edenes jõudsalt, polnud ühtki põhjust, miks doktor Kauküll ei oleks pidanud endaga rahul olema, ja see paistis ta näost selgesti välja.

«Tere õhtust,» ütles ta lodusalt, «noh, kuidas me siis elame?»

«Nagu Norras,» ütles Pupart ja naeratas arstile oma igavest laia naeratust vastu.

«Norras on praegu viimaste aastakümnete tõsiseim majanduskriis,» märkis Kauküll kuivalt ja pöördus Penni poole — ta alustas alati ukse juurest paremalt.

Penn kääris püksisääre üles, Kauküll kompis jalga ja nohises tasakesi, kumbki ei öelnud midagi. Fenn oli pingul, ta ootas, et operatsiooni küsimus jälle päevakorda tuleb, ning oli valmis kohe tõredalt vastu hakama. Aga Kauküll ei lausunud sõnagi, kompis jalga, kompis põlvegi

ja libistas siis sõrmed ootamatult üles puusale. Penn hoidis hinge kinni ja jälgis umbusklikult arsti käsi. Nüüd ta ütleb...

Ei öelnud. Kauküll eemaldas käe, ajas end sirgu, tahtis juba edasi astuda, vaatas siis veel kord Penni ikka veel paljastatud jalale.

Siis Penn ütleski sõnad, mis talle endale tükiks ajaks mõistatuseks jäid:

«Kui see nii peab olema, et... Eks võtke siis jalg maha.»

Ta kuulis ennast rääkivat, imestas kangesti ja vaatas pärani silmi Kauküllile otsa. Tema arvates pidi ka arst nüüd väga imestunud olema, vähemasti pidi ta üllatuma või jahmatama. Aga veidral kombel ei liikunud Kauküllil näos ükski lihas, ta ainult noogutas ja vastas:

«Peab, peab... Homme hommikul räägime edasi,» ja läks Heroodese voodi juurde, nagu oleks ta Penni sõnu juba ammu ette teadnud, isegi seda, et nad just täna öhtul tulevad.

Penn vahtis talle järele, tahtis hüüda, et olgu pealegi, ärgu doktor mõelgu, et nii jääbki, aga ei saanud sõna suust ja mõistis korraga, et just nii jääb. Jääb. Jalg võetakse maha ja Penn ei hakka enam ainsagi sõnaga vastu vaidlema.

Viivuks valdas teda suurustav heameel selle üle, et ta lõpuks ühele poole oli saanud ja et seda nii rahulikult ning selgelt oli öelnud, ja otsekohe jäi valugi jalas vähemaks. Penn laskis end ägisedes selili — ja otsemaid kahetses ta oma sõnu, jalast oli äkki valusalt kahju, nii kahju, et oigamine kippus uuesti suule. Kui nüüd siiski öelda, et...

Aga Kauküll tegeles juba Heroodesega, seletas midagi röntgenivõtetest ja lõpetas enda arvates Heroodesele sobivat tooni valides pisut brutaalselt:

«Mis siis ikka, ülehomme lööme noa sisse.»

«Ega see esimene kord ole,» põlastas Heroodes üleolevalt, südame alla puges aga salakesi hirm. Esimest korda mõtles ta eelseisvale operatsioonile kui vastumeelsele asjale. Kauküllil sõnadest arvas ta välja lugevat, et asi ei piirdu võib-olla üldse maohaavadega, et haigus on väga vana ja väga komplitseeritud ja et kõige selle tulemuseks võib olla koguni...

Heroodes kartis seda sõna välja öelda ja isegi lõpuni mõelda. Sellesse oli surnud ta isa, nüüd hakkasid peas kummitama võimaliku pärilikkuse tondid. See... tähendas lõppu. Ja Heroodes tahtis elada. Mingu revisjon kuidas tahes, midagi hirmsat sealt tulla ei saa, igal juhul on elu just nüüd parajasti niisugusele tasemele jõudnud, et maksab elada. Veel paar aastakest, siis võib Emma töölt ära võtta ja viimaks ka paberid korda ajada, lapsi on ju kah vaja; seni olid nad juriidilistel kaalutlustel sellest hoidunud. Emma on kolmkümmend kolm, Heroodes ise kolmkümmend viis, kaua ei saa enam oodata. Ei, ei, nüüd ei tohi see tulla, nüüd mitte!

Väärtnõu tõusis istuma, kui Kauküll tema voodi ette jõudis, ja kummardas viisakalt peaga.

«Noh, olemine on sapine?» teravmeelitses Kauküll ja lisas ladinakeelse sententsi — selle ajakirjanikuga võis natuke omamehelikumalt käituda, ikkagi erudeeritud inimene.

Väärtnõu vastas küsimustele täpselt ja lühidalt, nõustus Kauküllil väitega, et operatsioon tuleb teha, kuigi see seab Väärtnõu tulevikus mõnevõrra limiteeritud seisukorda. Limiteeritud, jah, mõtles Väärtnõu head meelt tundes, limiteeritud on absoluutselt õige sõna, see väljendab hoo- bilt kõiki kitsendusi, mis edaspidi hakkavad tema eluviise dikteerima.

«Tõmmake siis mind kah juba ülehommelaule,» ütles Pupart avalt naeratades. «Läheme kõik see mees korraga.»

Kauküll raputas pead.

«Ei, sinu jätame seemneks.» Sellele noormehele ei saanud kuidagi teie öelda, tema nägu nõudis sinatamist. Poisu alles, päris poisu, kuigi ilmselt vanem kui too... mis ta nimi oligi? Jah, Johannes, Kalev Johannes, sihuke reebuslik nimi, Kauküllile tundus, et peab ütleva just «reebuslik», kuigi teadis, et reebus tähendab hoopis piltmõistatust, aga selle sõna kõla vastas täpisealt sellele, mida ta adus, kui haigusloolt poisi nime luges ja aru ei saanud, kumb ees-, kumb perekonnanimi peab olema.

Johannesega oli pilt selge, kivid tuleb välja võtta, veider küll, et nii noorel mehel neerukivid. Kui vana ta oli? Jah, kakskümmend üks. Või kannataks veel, prooviks peroraalseid ja venoosseid mõjustusi, teeks neeruloputuse... Noh, seda on aega mõelda.

Kauküll tabas end sellelt, et seisab ikka veel Pupardi voodi ees, kuigi mõtted tegelesid juba järgmise patsiendiga. Ta noogutas kähku Pupardile, üles poolnaljatamisi, et ärgu see tal kõiki õdesid ära võlugu, ja astus edasi Johannese juurde.

«Välja tahaks minna,» ütles poiss ja vaatas talle oma pruunide silmadega ootusrikkalt otsa. «Tuleval nädalal algavad võistlused...»

Kauküll oli ta juba paigutanud sellesse lahtrisse, mis kandis pealkirja «päras», niisiis piirdus ta eimidagiütleva pominaga, millest võis välja lugeda nii üht kui teist, palpeeris poisi selga, mudis kõhtu ning astus kergendatult ohtes ukse poole.

Palatile laskus vaikus.

Penn mõtles oma jalale.

Herodes oli vähihirmust üle saanud ja mõtles jälle võimalikule revisjonile ja Emmale.

Väärtnõu mõtles kümnendat korda sellele, kui vähesed inimesed teavad, et piima võiks töötlemine on tegelikult koletu tooraine pillamine.

Pupart mõtles, et öde Eeviga tuleb asjad ühele poole ajada, eriti vastu ta ei paista olevat ja patt oleks maha magada nii ilus seiklus, millele haiglamiljöö näis nagu isesugust pikantsust andvat.

Johannes ei mõelnud midagi, ta kuulas vikerraadiost spordiminuteid ja märkis kiiruga üles Fischeri ning Matuloviči katkestusseisu Mallorca tsoonidevaheliselt maleturniirilt.

Kuues mees toodi sisse kella üheteistkümmne paiku. Teda oli juba opereeritud, ta oli veel narkoosi all, magas norinal, õed ja sanitar tõstsid ta väga ettevaatlikult voodisse. Pupart ruttas appi, tundis ainult, et uustulnuka rindkere oli paksudes mähistes ja määras kindlaks, et mees oli umbes neljakümne aastane.

«Mis tal viga on?» küsis ta sosinal. Õed ei vastanud, Eevi tegi lamajale kiiresti mingi süsti ja läks siis teiste järel välja, käskides kohe teada, kui uustulnuk ärkama peaks.

Kõik peale Penni tõusid istukile ja vaatasid umbuskliku uudishimuga kahvatut meest, kes magas nagu surnu.

Pupart ei kannatanud välja, ta tõusis ja läks koridori.

Paar minutit hiljem naasis ta rahuldatud, end erutatud näoga.

«Keskmine jamps. Oma poeg löi kaks korda noaga rindu.»

17. NOVEMBRIL, ESIMEST KORDA KOSMONAUTIKA AJALOOS, TOIMETATI KUULE JA ON ASUNUD TEADUSLIKELE UURINGUILE MAALT JUHITAV ISELIKUV AUTOMAATNE APARAAT. AUTOMAATJAAMA MAANDAMISEKS ETTENÄHTUD PIIRKONDA KUU PINNAL SOORITATI 16. NOVEMBRIL MANÖÖVER KUU-LÄHEDASES RUUMIS. PÄRAST AUTOMAATJAAMA MAANDAMIST, PARDASÜSTEMIDE FUNKTSIONEERIMISE KONTROLLI JA KUUPINNA VAATLUST LASKUS MAALT ANTUD KÄSKLUSE PEALE KELL 9.28 MOSKVA AJA JÄRGI AUTOMAATJAAMALT «LUNA 17» ERITRAPPI MÖÖDA ALLA AUTOMAATAPARAAT «LUNOHOD 1». ISESÖITEV APARAAT LIIGUB KUUL KAHEKSA-RATTALISE SASSII ABIL.

Uustulnuk kuuendas voodis polnud ikka veel teadvusele tulnud. Talle tehti aeg-ajalt süste, vereülekandeid. Penn jälgis tema voodi juures askeldavat öde ja mõtles imestades, et meelemärkuseta mehe olemasolu sai palatis alles siis tuntavaks, kui keegi tema juurde tuli. Natuke aega tagasi ei pannud teda keegi tähele — Pupart oli suutnud viimaks ometi Väärtnõu ja Heroodese kaartide taha meelitada, Johannes kuulas oma raadiot ja Penn ise oli mõelnud kummaliste mõtteseoste kaudu oma noorusele, sellele, kuidas ta Esimese ilmasõja ajal kartulivagude vahel oli lamanud ja üle pea vuhisevaid mürske kuulunud, endal niisugune veider külmatunne kõhus. Seda tunnet mäletas Penn täpselt, see oli kuhugi mälusoppi nii hoolikalt paika pandud, et temast aastate jooksul midagi kaduma polnud läinud. Mürsud kukkusid nähtamatusse. Hiljem leidis Penn vett täis valgunud kraatrid nende endi soiselt heinamaalapilt ja pani väga imeks, et mürske just sinna uputati. Tema meelest oli sõda tollal midagi väga konkreetset väga konkreetsete märkidega, mille pihta väga konkreetset tulistati. Tal olid meeles Buuri sõja aegsed raamatud, kus jutustati kellestki Pieter Joubertist, kes läks sõtta viieteistkümnepadrunita ja andis sõja lõppedes neist kolm tagasi, kusjuures kaksteist tarvitatut olid nõudnud igauks ühe inglase elu.

Penni mõtted oleksid pidanud nüüd üle lühikese rahuperioodi Teise maailmasõja juurde jõudma, aga ei jõudnud — ta lamas selili, valud jalas olid pärast öde Eevi süsti peaaegu olematuks vaibunud ja ta hällis mõnusasti noorusmälestustes.

Väärtnõu istus laua taga, lõi nagu teisedki kaks kaarte kõvasti lauda ja kaldus arvama, et ta on oma vastumeelsusega Heroodesele ülekohut teinud. Võimalik, et need mõtted tulid seoses sellega, et ta nüüd Heroodesega ühe laua taga istus ja seda sammu endale kuidagi õigustada püüdis. Ka tema pani meelemärkusetut kuuenda voodi meest tähele alles öde Eevi tõttu ning piirdus vaikse kinnitusega, et inimene on loomult egoist ja siinses olukorras on endastmõistetav, et igauks tegeleb omaenda hädadega.

Heroodes oli kaardimängus kodus nagu kala vees, trumpas tugevasti teiste kaartide ja naeris iga kord lõhverdades.

Pupart võitis lõpuks ikkagi, viskas kaardid hunnikusse, jälgis silmanurgast öde Eevi prinke sääri ja ütles siis, kui uks õe järel sulgunud oli:

«Pull mõelda, et poisi saatus oleneb nüüd sellest, kas isa jääb elama või ei.»

«Mis tähtsust sel on?» küsis Väärtnõu pahaselt. «Poisi seisukohalt on tähtis see, mida ta tegi ja tahtis teha, mitte juhuslik resultaat.»

Pupardi informatsiooniteenistus töötas laitmatult — juba hommikusöögiks olid juhtunu üksikasjad tal võimaliku täpsusega teada.

Teadvusetu mehe nimi oli Raipmann, ta töötas õllevabrikus meistrina, peale tolle poisi oli tal veel tütar, konflikt oli tekkinud sellest, et Raipmann tahtis poega igal juhul ülikoolidiplomini välja koolitada, poisi pea ei võtnud aga koolitarkust vastu, ta sai Raipmannilt selle eest halastamatult peksta ja otsustas lõpuks oma piinajast sel teel vabandada, et lõi talle hiisõhtul, kui isa voodisse oli heitnud ja magama jäänud, taskunoa kaks korda rindu. Ema polnud kodus, saatus tahtis aga, et ta kohe pidi tulema, poiss püüdis ka temale kui soovimatule tunnustajale kallale tormata, aga ema jõudis välja lipsata, karjus naabrid appi, ühisel jõul võeti poiss kinni ja kutsuti korruga välja nii miilits kui kiirabi.

Hommikupoolikul oli palatiukse vahel vilksatanud ka kriminaaljälituse uurija nägu, aga et Raipmann endiselt teadvusetu oli, läks ta tühjalt tagasi.

«Juriidiliselt on kõige tähtsam just resultaat,» vaidles Pupart heasüdamlikult. «See on kas mõrv või mõrvakatse. Ühel juhul vaata et kuul, teisel mõned aastad istumist.»

«Mina hävitaksin sihukese igal juhul maa pealt ära,» vandus Heroodes. «Inimest temast nahunii ei saa.»

«Kust sa tead?» küsis Pupart endise heasüdamlikkusega. «Karistuse kasvatav mõju...»

«Tuhka ta mõjub,» vastas Heroodes põlastavalt. «Sa mõtle — oma lihase isa kallale minna! Kas sina saaksid sellega hakkama?»

«Kui inimene on meeleheitele aetud...»

«Sellega, et kästakse korralikult õppida? Siis peaksid pooled lapsed meeleheitel olema.»

«Äkki ongi, kust sina tead?» kostis Pupart ja naeratas armsalt. «Kes kaardid jagab?»

«Mina,» ütles Väärtnõu ja võttis kaardipaki, hakates seda masinlikult segama.

«Homme käristavad mao jälle lõhki,» urises Heroodes ja triikis helalt kõhtu.

«Mis sul seal on — vähk või, et nad sind igal aastal uuesti käristavad?» küsis Pupart ja naeratas jälle.

Heroodes võpatas kergelt ja suunas pilgu kramplikult lauale. Võttis mõne sekundi aega, enne kui ta võimalikult ükskõikse häälega vastas:

«Kurat teab.»

«Joo kasekäsnavett,» õpetas Pupart ja itsitas millegipärast. «Meil üks tuttav vanamutt joob viiendat aastat, ei löikust ega midagi. Pidi koguni paremini tundma.»

«Jaga välja, mis sa seal nii pikalt hõõrutad,» ühmas Heroodes järevalt, oma hirmu ja viha Väärtnõu peale välja valades. Väärtnõu hakkas kaarte jagama. Ta sõrmed töötasid mehaaniliselt, ise aga mõtles põgusa värinaga, kui jõe see kõik on. Paar sammu eemal lamab mees, kelle tema oma poeg peaaegu ära oleks tapnud (muide, võimalik, et surebki veel!), Pennil saetakse varsti jalg maha, Heroodesel võib tööpoolest vähk olla, aga kellelegi see korda ei lähe peale asjaosaliste endi.

Pupart ainult naeratab nagu robot, — ei, robotiga ei saa teda võrrelda, tema naeratus on elav ja iga kord isemoodi, labiilne, jah, labiilne on see naeratus. Tema ise istub laua taga, taob peaaegu et vastu tahtmist kaarte, kuigi sapp teeb just praegu kaunikesti valu ja parem oleks lamada, taob kaarte ainuüksi sellepärast, et piinlik on mängu pooleli jätta, mis teised siis mõtlevad, ja üldse rikub ta siis teistel kah olemise ära. Hetkeks tekkis vaikus ja Väärtnõule tuli äkki meelde hiljuti loetud Kobo Abe, seesama jaapanlane, kes kirjutas «Luitenaise», tema raamat, kus peategelasele järsku viirastus, et kogu linn tema ümber on tühi, see tähendab, linn on olemas, kohvikud avatud, konigi suitseb veel rentsliis, aga mitte ühtki inimest pole, kõik on hääletu ja tumm ja nagu kuri uni. Praegu oli just niisamasugune tunne, palatis poleks nagu kedagi, need siin laua ümber on ainult skulptuurid, kedagi pole, ainult tema üksi. Kujutlus oli nii tugev, et ta tõstis ehmunult ja nagu luurates pea ning vaatas järsult enda ümber. Ei, kõik olid kohal, Johannes uuristas küünealuseid, Raipmann lamas ja korises aeg-ajalt, Pupart tõmbas ninaga, nii et Herodes lurinat kuuldes vastikusest matsutas. Kõik olid kohal, aga nad näisid korruga hirmus kaugele tõmbuvat, Väärtnõul oli tunne, nagu oleksid tal kõrvad lukku läinud ja nagu ei kuuleks ta midagi peale monotoonse pinina.

«Palju sa neid nüüd annad?» küsis Pupart kõhutades ja Väärtnõu märkas, et ta jagas kaarte lugemata. Kõik oli jälle paika pandud, väljast kostis automürinat, koridoris veeti midagi üle põranda ja Johannes radiost tuli üleöö moodiläinud rändrüütli laul «Viimsest reliikviast».

«Inglased on statistikaga kindlaks teinud, et kõige ohtlikum liiklusvahend on tramm number üksteist,» ütles Pupart kaarte kätte võttes.

«Misasi?» küsis Herodes juhmilt.

«Jalgsi käimine. Kõige ohutum on lennuk, siis laevad, siis rongid, siis autod, mootorrattad ja kõige hullem jalakäimine. Aga inimesed kardavad millegipärast lennukit kõige rohkem.»

«Inimesed on maa lapsed,» ütles Väärtnõu, imestades ja pahandades, et laskis end vestlusse tõmmata. «Kui otsene side maaga puudub, kaotavad nad nagu toetuspunkti ja enesekindluse.»

«Kus see maa laevatekil on?»

«Ka vesi on loomulikum keskkond kui õhk.»

«Aga mina arvan, et lennukis tunneb inimene ennast lihtsalt aheldatuna,» ütles Pupart naeratades. «Autost võib välja karata, laevalt võib vette hüpata, aga lennukist ei lähe kuskile. Kui midagi juhtub, sajad alla koos selle kastiga, kus sa oled, endal pole enam võimalik midagi ette võtta. Initsiatiivi absoluutne väljalülitamine, vaat mida kardetakse.»

«Kas teil igapäevases elus on palju võimalusi oma initsiatiivi rakendamiseks?» küsis Väärtnõu tighedalt, mõeldes vilksamisi oma artiklile.

«Vähemalt on võimalus ennast sellega petta,» vastas Pupart heatahtlikult. «Lennukis ei jää muud üle kui oodata, aga ootamine on kõige koledam asi. Kui inimene ka ükskõik kui vastikut tööd teeb, võib ta töö kestust kas pikendada või lühendada, olenevalt sellest, kui palju jõudu ta mängu paneb. Aga ootamisele ei saa millegagi kaasa aidata, aeg liigub muutmatu kiirusega, sina võid kannatamatusest kas või lõhki minna.»

Väärtnõu adus vastu tahtmist, et Pupardi jutus ei puudu tõetera. Nagu tema õrritamiseks lisas Pupart joviaalselt:

«Siin te istute oma sapiga ja ootate homset operatsiooni. Ja miski jõud ei too seda lähemale ega lükka edasi.»

«Ruutu on trump,» ütles Herodes kärsitult. «Käi välja.»

Johannes lamas liikumatult ja ootas. Eile õhtul oli ta Hilma telefoniga kätte saanud, tüdruk lubas täna haiglasse tulla. Pärast tööd, oli ta öelnud. Nüüd oli kell seitse, töö lõppes kuue ajal, aga tüdrukut polnud.

Ootamine on kõige vastikum asi, mõtles poiss. Eriti siis, kui sa ei tea, kui kaua pead ootama. Kui sul on ees kindel ajalõik, tunned end paremini. Näiteks tund. Või kaks tundi. Sa võid selle lõigu jagada pooleks, neljaks, viieks, kümneks osaks. Ja osi omavahel võrrelda — kui palju on juba oodatud, kui palju jääb veel. Teadmatusena pole midagi peale hakata. Sulle tundub, et ta peab nüüd kohe tulema, ja sa hakkad lakkamatult ukse poole vaatama ning teed vea — oodatu ei tule kunagi siis, kui sa tervenisti selleks valmis oled. Ta tuleb siis, kui sa end viivuks unustad, kui su tähelepanu köidab hetkeks miski muu. Oleks pidanud kah kaarte mängima, mõtles poiss. Neil seal läheb aeg ruttu, sest ta ei oma nende jaoks mingit tähtsust.

Vikerraadio rääkis jälle malest, Fischer oli ka Larseniga partii katkestanud, reporter kommenteeris seisu, aga poiss ei viitsinud seda üles kirjutada, ootamine muutis ta võimetuks midagi sihipärast tegema. Neerukivid valu ei teinud, poiss tundis end päris tervena ja see suuresendas tegutsemisihka. Ta kruttis transistorit, valis mingi lainetava muusika, pani silmad kinni, aga ei kuulanudki. Fotoärist siia on veerand tunni tee, mõtles ta. Hilma läks ehk lilli ostma — haigete juurde tullakse ikka lilledega. Kuradile lilled, poiss igatses Hilmat, lilledega või ilma. Teeb ületunde, arvas poiss leebelt. Ta avas silmad ja suunas pilgu lakke. Lambi ümber ronis uimane kärbes, see oli juba eile seal tiirutanud. See uimane olek tegi kärbse vastikuks, oli ebaloomulik. Kärbes peab lendama, mõtles poiss, lendama või kiiresti sibama. Aeglane kärbes ei kõlba kuhugi, on lihtsalt jälk. Poiss vaatas mujale, peatus Herodese laial näol ja silmitses seda üksisilmi paar minutit. Siis pööras ta pilgu kähku valgele seinale — niimoodi ilmub sinna Herodese negatiiv, kui hoolega vaadata. Ilmuski. See oli tume ja ümmargune ja meenutas narmendama löödud palli. Projektsioon püsis kümnekond sekundit ja hajus siis. Poiss keeras jälle pead ja vaatas kinnisilmi lebavat Raipmanni. Ei tea, kuidas see poiss välja peaks nägema? Mees sureb vist, ta on näost nii kollane. Poisile antakse vist kuul. Räägitakse, et nüüd käib mahalaskmine automaatselt. Lakke on monteeritud kuulipilduja, hukkamõistetud läheb fotoelemendi silma eest läbi ja mehhanism vajutab päästikule. Valang kuklasse, ja asi korras. Poiss kujutas ennast niiviisi minemas piki tühja koridori, ta peaaegu nägi ennast kõndimas. Huvitav, kas nad teavad, et nüüd, vaat nüüd see tuleb?

Mina oleksin elektritooli poolt, mõtles poiss. Puhas töö, pole verd ega midagi. Sutsti — mõni tuhat volti käib läbi ja kõik on lõppenud.

Kes teab, poissi ehk ei mõistetagi surma. Alaealine tõenäoliselt. Pu-part rääkis küll, et üheteistkümnendas klassis, see peab siis kaheksateist täis olema. Maha, muud midagi.

«Ah sa kurat, nüüd tegin vea,» kajas Herodese südamesttulev vandumine, poiss tõstis huvitatult pea — ja samal hetkel ilmus uksele Hilma. Kaardimängijad teda ei märganud, poiss lebas viivu hiirvaikselt ja ootas — kas näeb?

Tüdruku pilk eksles palatis ringi ja leidis Johannese kohe. Ta tuli natuke arglikul sammul kaarega ümber laua, tal olid jah lilled käes ja üldse nägi ta pagana hea välja. Poiss naeratas mõnuga ja tõusis istuma.

«Tule siia.»

Hilma istus voodiservale, ta oli pikk ja sale, ta tumedad juuksed lõhnasid veel juukselaki järgi ja laud olid kergelt sinisega toonitatud.

Klass, mõtles poiss rahulolevalt.

«Ma tõin sulle lilli,» ütles tüdruk ja vaatas poisile otse silma, lilled lebasid tal süles, ta ei pakkunud neid poisile ja poiss ei teinud ainsatki liigutust, et neid võtta.

«Kus sa nii kaua olid?» küsis ta heasüdamlikult.

«Pead sa siin kaua olema?» küsis tüdruk vastu.

«Pagan teab. Neerukivid.»

«Ja millest need veel tulid?»

«Pole aimugi.»

«Kuidas sa neid tunned?»

«Kui kusel käin, siis on kange kolin,» vastas poiss ulaka muigega ja nad naersid mõlemad valjusti, kokkusid siis ja kihistasid tasa edasi.

«Fui.»

Pupart viskas tüdruku naeru kuuldes kiire pilgu tema poole ja naeratas oma kõikevõitvat naeratust. Poiss nagu pilpanikerdis, aga vaat kus on tüdruku välja koukinud.

«Teid polegi siin palju.»

«Operatsioonieelne palat,» ütles poiss ja tema hääles helises uhkuse-noodike.

«Mis sel vanakesel viga on?»

«Pennil? Gangreen. Jalg võetakse maha.»

«Oh. Aga see?»

«Kas väljas sellest ei räägita? Poeg löi noa rindu.»

«Issand. Ah seesama ongi.» Tüdruku silmad vaatasid heitunult Raipmanni poole.

«Magab?» küsis ta sosinal.

«Pole veel teadvusele tulnudki. Faistab, et...» Poiss tegi käega ühe-mõttelise liigutuse.

«Oh... Hirmus.»

«Peaasi, et sina siin oled,» ütles poiss tasa ja naeratas nüüd kogu ole-musega tüdrukule vastu. See naeratus võttis seest soojaks, tüdruk pani oma sõrmed poisi käele ja jättiski sinna.

«Meil oli täna skandaal, üks mees tõi filmi ilmutada ja see kadus ära.»

«Sinu käest?» tundis poiss muret.

«Ei, laboratooriumis.»

«Siis pole midagi.»

«Ei. Aga tegi lärmi! Ähvardas miilitsasse minna. Nagu oleks tema pilte kellelegi vaja.»

«Siin jälle surevad nagu kärbsed,» ütles poiss meheliku hooletusega ja vaatas vilksti üles lae poole. Must putukas oli alles, tuias endiselt ümber lambi, nagu oleks ta äkki sõgedaks jäänud ja oskaks veel ainult seda pisikest ringiratast tallata.

«Täna hommikul läks kaheksandast jälle üks, eile oli operatsioon ja täna läks.»

«Vaata, et sa ennast hoiad!...»

Poiss võttis tüdruku sõrmed pihku ja pigistas neid. Kõvasti.

«On sul minust puudus?» küsis ta tõsiselt.

«Jah.»

«Luiskad.»

«Mis ma siis siia tulin?»

Poiss tundis, et rääkida pole õieti millestki, aga see polegi halb, vaid hoopis hea. Väga hea. Istuda niiviisi, tüdruku käsi peos. Ta tõmbas põlved kronksu.

«Toeta, on mugavam.»

«Oh, mis nüüd . . .» Tüdruk toetas siiski ja tundis, kuidas poisi suured kondised põlved teda läbi teki kallistasid. Tal oli hea ja soe.

«Mingi aparaat on Kuu peale lahti lastud,» ütles ta lihtsalt.

«Tean.» Poiss viipas transistori poole.

«Mis nad seal otsivad? Teeksid parem nii, et inimestel maa peal oleks parem elada,» filosofeeris tüdruk.

«Areng. Teadus. Kosmos,» vastas poiss ja tüdruk ei saanud aru, mis ta sellega mõles. Et mitte rumal näida, noogutas ta kiiresti.

«Võistlused panevad nahka,» kurtis poiss ja luiskas:

«Treener käis siin, katsus arstidele auku pähe rääkida, aga ei läinud läbi.»

«Ilma sinuta on neil raske,» ütles tüdruk ja ta pilk peatus imetlevalt poisi kehal, kui ta seal niimoodi sirge seljaga istus.

«Oh, neil mehi küll . . .» Poiss arvas, et võib selle armuliku märkuse endale lubada.

«Neil pole niisugust lööki.» Tüdruk mäletas, et viimase võistluse järel oli «Spordileht» poisi lööki kiitnud. Ta tundis, kuidas poisi käelihased otsekohe pingule tõmbusid, nagu oleks ta võrgu ees ja võtaks hoogu oma löögiks.

«Tead, mis ma tahaksin?» Poiss kummardus tüdruku kõrva juurde ja sosistas talle midagi. Tüdruk surus hetkeks põse vastu poisi suud ja punastas siis.

«Sa oled hull.»

«Olen küll. Sinu järele,» ütles poiss ja vaatas tüdrukule surmtõsiselt otsa.

«Nii ei või.»

Penn lamas külili, valutav jalg teise peale tõstetud, nii oli nagu kergem. Ta vahtis voodiserval istuvat tüdrukut ja mõtles, et see oli kangesti tema minia moodi, ainult noorem ja pikem. Minia oli kena naine, kui poiss temaga abiellus, siis tundis Penn omamoodi uhkust. Mis ta sisse nüüd oli läinud . . . Penn oleks hea meelega teada tahtnud, kas mõjutas minia poega või poeg miniat. Ja tahtis korraga kangesti neid näha. Pahandus oli nagu ununenud, paljugi mis ägeda meelega öeldakse. Kül-
lap nad said pärast isegi aru, et Penn ei saa ju linna tulla, elamine kõik kolhoosis. Ajutiselt. Kuidas sa ütled esimehele, et ma lähen nüüd ajuti-
selt linna, küll ma varsti tulen tagasi. Mis imeasi ta esimehele on, et see talle kohta ja ulualust peaks hoidma.

Aga muidu on poiss tubli, jõuab elus edasi, ei joo ega aja naisi taga, seda oleks kuulda, niisugused asjad tulevad kohe ette.

Näe, seal voodis lamab mees, kaks pussihaava rinnus. Kah poeg. Aga vanamees ise on kindlasti süüdi. Penn oli kindel, et niisuguse tembuga võis hakkama saada ainult poiss, kes lapsest peale on ära hellitatud ja raisku lastud. Mis see Pupart rääkis? Et ei viitsinud õppida ja selle-

pärast löi. Noh, näed — kes seal siis süüdi on? Kui Arvi koolis käis, ei kuulnud Penn ainsatki korda, et ei taheta õppida. Ema oli küll juba surnud, polnud, kes oleks mallanud poisiga kogu aeg jantida, aga niisugust lollust Penn ei kuulnud. Kui kooli pandi, siis pidid õppima ja moka maas pidama. Ei, Arvi on tubli, ja minia on ka tubli. Peaksid nad ainult siia tulema, tahaks nendega nõu pidada, enne kui jala maha võtavad. Arvi on noorem ja taibukam, ehk ütleb omalt poolt, mis see õigem on. Võib-olla ei maksa siiski lasta jalga ära lõigata...

Fojal oli kodus telefon, Penn oleks võinud talle helistada, niipalju ta veel käia suutis, et koridori aparaadi juurde oleks jõudnud, aga seda mõtet ei tulnud Fennil pähegi. Ta oli pojale ainult üks kord helistanud, siis, kui esimees peale hakkas käima, et müügu oma majahütt kolhoosile ja koligu keskuse juurde, et maja on tugevatest palkidest ja kolhoos teeks sinna heameelega sauna, sihukese soome moodi, nagu neid nüüd tehakse. Siis oli Penn helistanud, sest tema arvas, et Arvil on ikka ka õigus kaasa rääkida, tema ju maja pärija. Aga Arvil oli siis kiire aeg olnud, ta oli isa jutu kärsitult ära kuulunud ja vastanud, et tehku ta, mis tahab, oma asi.

Penn tundis end tookord natuke õnnetult, talle oleks meeldinud, et poeg oma lapsekodust natuke rohkem peaks, aga ta sai aru, et Arvil pole mahti. Järele mõtelnud, mõistis ta, et Arvile seda maja nagunii tarvis pole, nemad juba maale ei koli, ja nii ta müüski oma ubriku kolhoosile maha, sai keskuse lähedale korraliku toa koos köögiga ja elas edasi. Rahast saatis ta poole siiski Arvile, see oli targasti tehtud, targasti ja õiglaselt. Arvi sõitis paar kuud hiljem maale ja tõi talle kingituseks väljamaalt toodud kasuka, sooja ning ilusa, pealt pruuni riidega kaetud.

Rohkem polnud Penn Arvile helistanud ega tundnud kiusatust seda nüüdki teha. Tema meelest oli telefon tähtsate asjade ajamiseks, sest kui igamees hakkaks aina helistama ja oma poega kutsuma, siis ei saaks varsti enam keegi helistada, traadid oleksid punased.

Kui jalg maha on võetud, siis helistan, mõtles Penn. Kui ta enne ei tule. Esimees unustas ehk ära, Arvi ei teagi. Ja kui tõsiselt mõtelda, mis temagi oskaks öelda. Parem, kui ei tea. Kui asi niikaugel on, siis... Noh, siis on kõik juba sündinud, ja sündinud asjadega on kergem harjuda kui nendega, mis hakkavad sündima, seda teadis Penn oma pikast elust kindlalt.

Süsti mõju hakkas vist kaduma, jalas tuikas paar korda teravalt ja nõudlikult. Penn ohkas ja hakkas harjunud masinlikkusega sääremarja triikima. Pupart luges hommikul lehest, et Kuu peale oli saadetud jälle mingi jaam või automaat. Inimeste tarkus on muidugi suur, nii suur, et käib Pennile üle mõistuse. Pupart seletas talle eile kannatlikult, kuidas niisuguseid asju tehakse, aga Penn ei saanud päriselt aru, kuidas saab elutu masinmürakas teha tiiru ümber Maa ja siis täpselt õigel silmapilgul Kuu poole tormata — siis, kui Kuu ise on hoopis teises kandis. Kui jumal sellest kuuleks, küll ta vist imestaks, arvas Penn. Ja ometi võiksid nad parem niisuguse masina välja mõtelda, mis kihutaks inimese verest kõik haigused välja, nii et poleks enam tarvis jalgu maha võtta. Kui kogu maailm oleks järsku täis terveid inimesi, täitsa terveid, nii et kellelgi ei valuta midagi, kellelgi pole vaja haiglas olla, haiglaid polekski, arstegi poleks enam tarvis. Penn mõistis, et see on ainult unistus, tema lapselik unistus, millest ei tohi kellelegi rääkidagi, hakkaksid naerma. Ta sulges silmad ja vajus kuhugi poolune pilvisesse maailma, aga sealgi jälitas teda üks kangekaelne mõte: kui inimesed unistavad

Kuu peale lendamisest ja viivad selle unistuse täide, miks nad ometi ei unista niisama tugevasti sellest, et ennast kõikidest haigustest vabastada? Sest kui kõigest jõust unistada, siis läheb see unistus ka täide, siis leitakse viisid, kuidas unistust täide viia, seda uskus Penn kaljukindlalt, kuidas nad siis muidu Kuu peale said. Tarvis ainult unistada ja tahta ja otsida. Miks nad küll oma tervise pärast niisama suures mures ei ole kui Kuu pärast?

Penn jäi magama.

Kuskil tiksus miski nagu kell: võrdsete ajavahemikkude järel, võrdse tugevusega. Ei, kell see polnud — keegi toksis kuskil kivi. Kivi pidi kõva olema, sest löögid põrkasid kogu aeg tagasi, seda oli selgesti kuulda. Ümberringi oli kõik pime, kuskilt kaugelt kumas hädist ja halli valgust. Üks punkt selles halluses helendas, muutus suuremaks ja tuli lähemale. Mingid hääled kostsid nagu kummulikeeratud vaadi alt. Kivi taoti edasi, see hakkas kõrvadele käima, pani pea tuikama ja siis valutama. Valu suurenes järjest, nüüd oli selge, et taotakse mitte kivi, vaid pead, keegi istus kaksiratsi Raipmanni turjal ja tagus mingi meisliga või peitliga talle pähe. Raipmannil hakkas hirm — miks ta taob? Ta püüdis silmi avada, aga laud olid nagu kokku kleepunud, Raipmannil käis äkki peast läbi, et see võib ainult veri olla, jah, just verega on nad koos, muidu poleks nad nii tulised ja rasked. Löögid vasardasid halastamatus tempos edasi, nüüd ei taotud enam pähe, vaid rindu, vasakule poole rindu, Raipmann hingeldas raskelt ning rebis ja rebis lauge — ja korraga oli kõik selge: vasardas tema enda süda, hääled ümberringi olid tõelised ja tulid siitsamast, pea kohal oli valge lagi ja seinadki olid valged, nüüd nägi ta ka inimesi, need olid imelikkudes triibulistest pidžamades, nüüd tuli uksest üks valges kitlis naine, kõik oli selge, see on haigla, Raipmann lamab palatis, jah, poiss lõi noaga. Issand, tõesti lõi, ema karjus, mingi auto sõitis kiiresti ja unnates, kus küll poiss on, tule taevas appi, kus on poiss???

Raipmann ärkas.

«Kas te kuulete mind?» küsis öde Eevi.

Raipmann tahtis vastata, aga ei suutnud, siis valdas teda järsku hirm, et kui ta nüüd ei vasta, peetakse teda surnuks. Ta pingutas ja ponnistas ning sai viimaks kähinal välja ainsa sõna:

«Kuulen.»

See hääliitus nagu vallandas mingi klambri, mis teda oma haardes hoidis, Raipmann tuksatas ja tegi katset end püstakile ajada. Õe pehmed käed surusid teda õrnalt, kuid tugevasti tagasi.

«Ärge liigutage.»

«Ma... Ma pean...» Mõtted varisesid üksteise otsa, Raipmann võttis kogu jõu kokku, et tollest hunnikust seda ühtainsat üles leida, mida talle praegu tarvis oli, hädasti tarvis, kõige rohkem tarvis, rohkem kui ükskõik mida muud.

«Lamage rahulikult. Kas valud on väga suured?»

Valud? Raipmann ei saanud aru, millest see valges kitlis naine räägib, mis valud, taevast hoiatada, küsimus pole ju valudes, küsimus on hoopis milleski muus, mis see küll oli, alles paari silmapilgu eest teadis Raipmann seda, nüüd aga enam ei tea, mis asi see küll oli, ma pean ta kinni püüdma, pean, mul on tunne, et kui ma teda kohe kätte ei saa, siis

libiseb ta iga hetkega kaugemale, kaob ära ja ma ei saagi teada, mis see oli...

«Te kuulete ikka mind?»

Ode segab teda mõtlemast, mis ta pärib kogu aeg seda kuulmist, ta võiks parem aidata püüda põgusat mõtteväljatust, mis muutus äkki täiesti konkreetseks, nii et Raipmann nägi teda, ta oli sülditaoliseks massiks sulanud ja valgus kuhugi, valgus pidevalt ja jäi üha väiksemaks, veel mõni sekund, ja teda polegi enam, Raipmann ei saa iialgi teada, mis see oli.

«Kuulete?»

Raipmanni tabas raevuhoog, ta peas nagu plahvatas miski, ja ennäe, nüüd ujus sültjas mass tagasi, võttis pikkamisi taas kindla kuju ja korraga oli Raipmannil käes, mida ta otsis, nüüd peab ta selle kohe välja ütleva, muidu see kaob jälle, kohe, kohe...

Raipmann tegi üliinimlikke pingutusi kõnelemiseks ja pressis välja kolm sõna: «Kus ta on?»

Kaardimängijad laua taga võpatasid ja kergitasid pead, tüdruk Johannese voodiserval haaras poisi käest kõvemini kinni, Penngi ajas end kiiruga küünarnukkidele ja vaatas uudishimulikult ning põnevalt Raipmanni poole.

«Kes?» küsis Pupart abivalmilt, imestava ja rõõmsa häälega.

«Minu poeg,» vastas Raipmann nüüd päris selge häälega. Ja kaotas kohe uuesti teadvuse.

3

19. NOVEMBRIL. PÄRAST KUUPINNAL LIIKUMISE ESIMEST ETAPPI JÄTKAB AUTOMAATAPARAAT «LUNOHOD 1» TEADUSLIKE JA TEHNILISTE UURINGUTE PROGRAMMI TÄITMIST AUTOMAATJAAMA «LUNA 17» MAANDAMISPAIGA LÄHEDAL JÄRJEKORDSEL RAADIO- JA TELEVISIOONISIDESEANSIL KONTROLLITI KUUKULGURI SÜSTEEMIDE TÖÖD. TELEMETRIAINFORMATSIOONI ANDMEIL FUNKTSIONEERIVAD KÕIK APARAADI SÜSTEEMID NORMAALSELT. NÕUKOGUDE AUTOMAATAPARAADI «LUNOHOD 1» TÖÖPROGRAMMI TÄIDETAKSE EDUKALT.

Väljas möllas vastu õhtut tormiks paisunud tuul, palatis oli umbne. Johannes üritas paar korda akent avada ja loobus — iilid haarasid nende võimusesse antud klaasist ja puust nii vihaselt kinni, et ükski haak seda paigal hoida ei suutnud.

Kaks meest, Fenn ja Herodes, olid paar tundi tagasi operatsioonilt toodud, nende voodi ees seisis vereülekandeaparaadid, pruunikaspunasest pudelist tilkus usinalt pruunikaspunane vedelik voolikutpidi klaas-silindrikesse ja sealt jälle voolikutpidi edasi veenidesse. Mõlemad olid vaiksed, isegi Penn ei oianud, vaid laskis aeg-ajalt kuuldavale pika venitatud ümina, mis algas kuskilt kõrgelt ja langes närvesööva aeglusega madalamale, kuni kustus inimkõrvale tabamatult madalates võngetes. Herodes lamas ristipigistatud hammastega ja ootas ainult üht — millal esimesest valuvaigistavast süstist möödub kolm tundi ja ta võib öde Eevilt uut nõuda.

Johannes vaatas transistori poole ja tõmbas pea pelglikult õlgade

vahele. Raadio oleks olemise märksa hubasemaks teinud, aga ta ei julgenud seda sisse lülitada, palatis oli täiesti vaikne ning iga ootamatu heli oleks tundunud rõõgatusena.

Kui Penn esimesena palatisse toodi, vaatas poiss kerge õuduse ja uudishimuga, kuidas tal lina pealt võeti ja ühe jala võrra kergemaks muutunud keha voodisse tõsteti. Penni silmad olid avali, poisi meelest oleks ta vist pidanud veel narkoosi all olema ja magama, aga silmad olid pärani, neis polnud näha mitte mingit tundmust, ei valu, hirmu ega masendust, nad olid lihtsalt pärani ja vaatasid kes teab kuhu. Johannes polnud iialgi näinud meest just praegu amputeeritud jalaga, ta pilk haakus Penni kõhetusse kogusse. Penni äralõigatud reiekönt võbises just nii, nagu Pupart tolle teise kohta oli rääkinud — selle, kes järgmisel päeval surigi, nagu Pupart oli ennustanud. Pennile pandi tekk peale, aga kõnt võbises selle all edasi ja poiss pööras pilgu ära, tundes ei midagi muud kui kõige lihtsamat jälestust. Haigla kord pole õige, mõtles ta. Niisugused . . . pärast operatsiooni tuleks nad viia teise palatisse. Kuhugi, kus neid ei näe.

Herodes toodi pool tundi hiljem, tema silmad olid looritatud ja ta hingas raskelt. Poiss heitis silmanurgast ka tema poole pilgu, aga Heroodes juures polnud midagi näha, midagi polnud muutunud, ta oli niisama suur kui enne ja niisama raske, õed nägid tema voodisseupitamisega vaeva ning Pupart oli nagu alati abivalmilt hakkamas, Johannes pani tähele, et Pupart oli üllatavalt tugev, sest ta tõstis Heroodese ülakeha üksinda patjadele, oma haigest käest hoolimata.

Varsti toovad nad mind niisamuti, mõtles poiss. Kas mu silmad on lahti või kinni? Ma olen kaalult kuskil Penni ja Heroodes vahepeal, seitsekümmend kuus kilo, see pole kes teab kui palju, Pupardil pole vist vaja appi tullagi. Kivid, mis tema seest välja võetakse, oli Kauküll lubanud talle mälestuseks anda. Ma kingin need Hilmale, mõtles poiss ja naeratas korraga laialt. Instituudis oli ühel tüdrukul neerukiviga kaelaeh, see pidi hiigla moodne ja pop olema.

Kauküll ei rääkinud küll eile midagi, äkki ei tulegi operatsiooni, noh, see ei lähe, poiss t a h t i s nüüd, et teda opereeritaks. Tal oli tunne, et kui löikus ära jäetakse ja ta niisama terveks saab ja välja läheb, kahaneb kogu see haiglas olemine nagu millekski tavaliseks ja labaseks, nii et piinlik on Hilmalegi silma vaadata.

Kuradi Penn, et ta sedaviisi ümiseb, see käib närvidele. Tehtagu talle midagi, süst või mis tahes. Teised on ju ka siin, teised tahavad ka rahu.

Kui prooviks siiski transistorit?

Jaanuaris pidime sõitma Moskvasse, mõtles poiss käsi pea alla ristas, transistor kõhu peal hingamise taktis alla ja üles kiikumas. Kohtumine Moskva instituudiga, sõprusmatš küll, aga kaalukas ja oluline. Treener oli andnud mõista, et selle matši põhjal otsustatakse, kes neist määratakse vabariigi koondise kandidaatideks. Aga vabariigi koondis oli Liidus üks tugevamaid, üks mees mängis juba praegu Liidu koondises, treenerite tähelepanu pöördus ikka enam ja enam ka teistele. Poiss kujutles, kuidas teda koondisesse võetakse, kuidas ta seal silma paistab, kuidas ta Liidu koondisesse üle viiakse ja siis — München, olümpiamängud, maailmameistrivõistlused, Viin, Rooma, Pariis ja . . .

Kuradi neerud. Praegu on november, kui operatsioon tuleb, võib Moskvasse sõitmine katki jääda. Poiss tundis, et temas sõdib kaks poolt: üks tahtis tingimata operatsiooni, tahtis selle läbi teha, teine keelitas mõistlik olema ja vastu hakkama.

Johannes mühatas ja keeras küljeli. Penn oigas jälle ja segas mõtlemist. Siin on praegu tarvis otsus teha, millest oleneb kõik, aga tema kummitab oma oigamisega.

Poiss pigistas ühe kõrva kõvasti vastu patja, aetas käe teisele ja püüdis edasi mõelda.

Penn ei oianud niipalju valust kui vapustusest. Kogu ta alakeha värises, tekk oli kaelani tõmmatud, ta ei näinud midagi ja püüdis asjatult ette kujutada, mismoodi ta jalg nüüd välja näeb.

Arvi polnud tulnudki, ju ta ei teadnud, muidu oleks ta kindlasti siin olnud. Nüüd Penn helistab talle, nüüd võib, nüüd on siiski juhtunud midagi niisugust, mille pärast võib telefoni tarvitada. Helistama peaks kohe. või ei, parem, kui ta natuke toibub, poiss ehmatab muidu liiaks ära. Homme. Või ülehomme. Ega ta ise veel niipea tõuse, peab kedagi paluma. Eks Pupardit vist, see laseb nagu süstik kogu aeg ringi, ega see talle kes teab mis tüli tee. Kahekopikaline Pennil on, tal on vist koguni kaks või kolm tükki, äkki on telefon kinni või pole Arvit kodus või läheb raha kuidagi niisama kaduma.

Esimees oleks siiski võinud teatada, mõtles Penn äkki, ja teda valdas ootamatult tigidus. Ma pole ühtegi sinu korraldust täitmata jätnud, alati olen kõik meeles pidanud ja ära teinud. Kas sa ei võinud nüüd seda ainukest asja meeles pidada? Kui ma kolhoosis olen, siis olen sul küll meeles, muud ei ole kui Penn ja Penn.

Kaua see jalg niimoodi võib? Kas on midagi halvasti? Ei, Pupart ütles ju, et tollel teisel vanamehel oli niisamuti võbisenud. See oli halb meeldetuletus, sest kohe meenus Pennile ka see, mis tollest teisest vanamehest oli saanud, ja ta katsus kähku jälle Arville mõelda.

Arvi oli nagu päästerõngas, Arvi oli tükike temast endast, see elas ja oli terve ja tõsis eluredelil aina kõrgemale, Arvi paljas nimi mõjus rahustavalt ja kindlusetunnet sisendavalt. Ta peaks siiski tulema, mõtles Penn. Kohe. Mis ta nii ehmatab. Suur mees, kah elus juba üht-teist näinud. Kui nüüd ei kutsu, paneb viimaks pahaks. Mõtleb veel, et ma pean seda viimast külaskäiku meeles, kannan kauna. Pupardile peab ütlema, et keelaku miniale rääkimine ära, naiste asi, need õrnema hingega. Küll omal ajal kuuleb. Tulgu Arvi üks, talle on praegu just teist meest vaja.

Penn kergitas vaevaliselt pead ja ütles valjusti:

«Pupart.»

Pupart, kes kiindunudult oma kahekorra keeratud raamatut luges — Väärtnõu oli eile ikkagi ära näinud, mis see oli, Franz Kafka «Protsess», ennäe, mida poiss loeb! —, kuulis Penni häält kohe, aga jäi liikumatult käsipõsakil lamama — talle tundus võimatusena, et Penn kellegi poole pöördub.

«Pupart.»

See oli siiski tõsi. Pupart ajas end istukile ja vaatas imestades Penni poole, jõudes endalt veel küsida, kas Penn on siin palatis enne üldse suud lahti teinud? On — üleüle ütles Kauküllile, et võtku jalg pealegi maha. Nüüd on siis teine kord.

«Mis on?» küsis Pupart armastusväärselt.

«Tule siia.»

Pupart viskas raamatu voodile ja läks sedamaid, näol igavene naerata valmisoleku-ilme.

«Mis on, papi?» küsis ta koduselt Penni voodiäärele istudes. «Valutab?»

«Mis ta, sitt, ikka valutab,» vastas Penn. «Mul on sulle üks ülesanne.»

«Lase tulla, papi.»

Penn pistis käe padja alla ja tõi sealt nähtavale nelinurksele paberitükile kirjutatud telefoninumbri.

«See on minu poja number. Ma tahan, et sa talle helistaksid. Ta'p teagi, et ma siin olen. Näe, siin on raha.» Penn koukis padja alt ka tillukese peenraha koti ja luges sealt hoolikalt kaks kahekopikalist. Kolmas oli küll veel, aga selle jättis ta äkilise impulsi ajal tagavaraks.

«Ei teagi?» imestas Pupart. «Kuis siis nii?»

«Mina elan maal, tema linnas,» vastas Penn lühidalt. «Kui sa ta kätte saad, räägi, nagu on. Et olen siin ja... et jalg võeti maha. Naisele ärgu õelgu. Ja tulgu vaatama — kui aega on.»

See oli tema jaoks pikk jutt ja eriti praegu väsitas see ta ära.

«Mis ta nimi on? Kah Penn?»

«Penn ikka.»

«Ole mureta, papi, saab tehtud,» ütles Pupart ja tõusis. «Kohe praegu lähen ja tõmban traati. Ära karda, ma oskan niisuguseid asju ajada. Ega ma teda surnuks ei ehmata.»

«Ja veel... toogu suitsu.»

«Suitsu tahad?» Pupart vaatas ringi ja otsustas kähku. «Säh, pane ette. Kes sulle ikka hõlma hakkab. Liikuda sa ju ei saa.»

Ta mõtles viivu ja oli siis kindel, et ta Penni siin enne suitsetamas polnud näinud. Tikust tuld krapsates kummardus ta Penni kohale ja tundis isesugust lõhna — vere, arstimite ja higi lõhna, mis pani kergelt iiveldama. Jube, mõtles ta. Hirmus asi, mis inimestega tehakse.

Penn tõmbas suitsu ja nokutas peaga: mine nüüd.

«Jalamaid ajame su asjad korda, papi,» ütles Pupart ja läks koridori. Penn vaatas talle järele ja tundis korraga kahetsust, et oli Pupardile selle ülesande andnud. Nagu poisike — vaevalt laua pealt maha saanud, juba hüüab inimesi kokku. Oleks mõistnud ühe päevagi ära oodata. Ta tahtis Pupardi tagasi hüüda, aga see oli juba kadunud ja Penn laskus alistudes ning ennast siunates patjadele ning hakkas masinlikult oigama, seekord tõesti valust, opereeritud koht oli liiga tugevasti vastu tekki hõõrunud ja sähvatas nüüd, nagu oleks teda kõrvetatud.

Pupart seisis koridoris aparaadi ees, laskis kahekopikalise sisse, valis kõhklematult numbri ja ootas. Pikad signaalid. Siis kostis tuttav kõlksatus, telefonitorus ragises midagi ja kuiv mehehäääl ütles:

«Halloooo?»

«Seltsimees Penn?» küsis Pupart kindluse mõttes.

«Mina.»

«Ma räägin haiglast. Teie isa on siin ja tahab, et te teda vaatama tuleksite.»

Teiselt poolt kostis summutatud üllatushääälitsus.

«Mis ta seal teeb?»

«Mis haiglas ikka tehakse,» vastas Pupart lühidalt. Talle ei meeldinud see häääl, algusest saadik ei meeldinud.

«Millal ta tuli?»

«Päeva kümme tagasi.»

«Veider.» Nüüd tuli paus, siis uuesti:

«Mis tal siis ikkagi viga on?»

«Jalg on haige,» vastas Pupart kinniselt.

«Jalg?» Jälle tuli paus, ja Pupart otsustas, et kui kohe edasi ei räägita, käratab ta peale. Hää! ütles:

«Mul polnud aimugi. Ausõna.»

See kinnitus näis tulevat südamest ja Pupart leebus veidi. «Ta on tõsiselt haige,» ütles ta avalalt. «Nii et te tulete?»

«Mnjaa... Täna on mul kahjuks üks kiire asi... Homme... ma pidin komanderingusse sõitma... Mitte kauaks, kaheks päevaks... Ma ei tea... Tal on ehk mingit soovi, ma saadan siis naise homme sinna?... Hallo? Hallo? Kuulete? Ta ehk tahab midagi?»

Pupart pigistas toru pihku, nii et nukid valgeks läksid.

«Teie isal lõigati täna jalg maha,» ütles ta järsult.

«Maha? Mis te räägite?? Kuidas siis... Kuulge... Kuulge!...»

Pupart pani toru hargile ja läks sõna lausumata õdede lauast mööda, märkamata õde Eevi igatsevat pilku. Ta avas ühe ropsuga ukse, nägi kohe Penni nagu ja naeratas silmapilkselt.

«Tuleb.»

«Kas täna või?»

«Tuleb.»

«Ole meheks.»

Pupart läks oma voodi juurde, viskas end selili ja vahtis ülespoole. Tal oli vastik maitse suus. See süvenes seda enam, mida vaiksemalt ta püüdis lamada. Pupart vihastas ja tõusis istuma.

«Tule, teeme partii malet,» ütles ta Väärtnõule.

«Raipmanni seisund on ilmselt väga raske,» ütles Väärtnõu nuppe üles seades. «Kolmas päev meelemärkuseta, korraks ainult tegi häält.»

«Mis tulema peab, tuleb kindlalt kõik,» vastas Pupart ja võttis muga-vama poosi. Tal hakkas juba parem.

«Sinu käik.»

Väärtnõu mängis hästi, aga täna nagu segas miski mõtteid koondamast. Tema käigud olid passiivsed ja plaanitud, Pupart lõi kiiresti laual endale soodsa seisu, laskus siis tahapoole, käed vaheliti rinnal, ja ümises poolvaljult mingit sabata ja sarvedeta meloodiat.

Las mõtleb. Pähe saab niikuinii. Kell on juba üheksa.

Eevi on täna valves. Õdede tuba on koridori lõpus, sinna ei tule keegi, kui mõni helistab, on kuulda. Viivitada pole mõtet, Kauküll vahtis täna juba niisuguse näoga, nagu oleks tal nuga hakkamist täis Tanel Oskari poeg Pupardi kinnikiilunud veresoonte peale. Pärast seda tuleb mõni päev lamada, see on kindel...

Õde Eevi tuli nagu telepaatia tõestusena palatisse, heitis kiire pilgu Pupardile, sai seekord paljuütleva vastuse, tundis, kuidas põsed reetlikult õhetama tikkusid, ja läks kiiresti Penni juurde. Pupart ei eemaldanudki enam pilku naiselt, ta jälgis, kuidas Eevi Pennile süsti tegi, vanamehe pulssi katsus ja siis Heroodese juurde astus.

Väärtnõu tegi käigu, nentis endamisi, et partii on ilmselt kaotatud, ja vaatas Pupardit. Tolle kiindunud pilku märgates vaatas ka tema sinna poole ja taipas otsekohe, millised mõtted Pupardi peas liiguvad. Iseenesest polnud neis midagi ootamatut ega ebasüüdsat, Väärtnõu polnud kaugeltki kohi, nagu Heroodes tusatujus arvas, aga niisugune avalik mõistaandmine riivas teda. Väärtnõu oli poissmees, ja selles eas poissmehega on kaks võimalust: ta on kas lootusetult küüniline või niisama lootusetult naiivne. Väärtnõule oli saatus määranud viimasesse liiki kuuluda.

Eevi väljus, Pupart saatis teda häbematult silmadega ja pöördus siis taas laua poole.

«Nii, nii . . .» Väärtnõu poolt oleks äkki nagu külma õhku hoovanud, Pupardi peen nina haistis seda kohe ja ta tõstis pilgu partnerile. Tõsi — Väärtnõu silmitses teda teravalt ja mingi vaenuga.

«Oled kade või?» küsis Pupart relvituks tegeva avameelsusega.

«Kas sul . . .» Väärtnõu mõistis äkki, kui rumalalt ja moraliseerivalt tema sõnad kõlavad, ja jäi vait. Pupardit polnud aga enam võimalik peatada.

«Kas tead, milles minusuguste meeste edu seisab?» küsis ta sõbralikult. «Sina vaatad muidugi, et tühipaljas seikleja, kerge kaaluga ja kõik, imelik, mida need naised temas leiavad.»

Väärtnõu polnud kindel, aga kartis paaniliselt, et ta punastab — nii täpselt oli Pupart tema mõtted välja öelnud.

«See on väga lihtne — naised taipavad vaistlikult, et see mees pole oma energiat ajude piinamisega ära raisanud. Tõsijutt. Kes kõvasti vaimset tööd teeb, sellest pole palju asja. Minusugustest on. Ongi kogu saladus.»

Väärtnõu kogus end ja leidis nüüd vastuse:

«Sa räägid nii, nagu ei mõtleks naisedki millelegi muule kui voodisse ronimisele.»

«Mõtlevad või ei, aga sinna kanti ta kisub,» vastas Pupart lihtsalt.

Seda vestlust ei tahtnud Väärtnõu jäkata, ta kavatses midagi teravat ja jõhkrat öelda, et Pupart vait jääks, aga samal silmapilgul avanes uks ja keegi pikk mees seisis lävel. Ta oli hästiistuvus pruunis ülikonnas, tal olid moodsad laia ninaga kingad jalas ja must sakvuajaaži moodi portfell käes.

«Vabandage, kus siin Penn on?» küsis ta kohmetult ja erutatult.

Pupart viskas talle üheainsa pilgu ja teadis kohe — sellesama mehega oli ta telefoni teel rääkinud. Halb maitse suus tõusis ühekorraga jälle keelele, tal hakkas paha ja ta läks tooli kolinal kõrvale lükates ukse poole.

Penn oli poja häält kuuldes end kohe püstakile ajanud ja viipas väri-seva käega. Mees pruunis astus veidi pelglikult tema voodi ette ja jäi talle otsa vaatama, silmi veidralt pilgutades.

«Keegi mees helistas, ütles, et sa siin oled, et . . .» Tema silmad otsisid palatis. Pupart jõudis parajasti tema kohale, kummardas järsult ja vastas:

«Mina olin see mees.» Ta ei oodanud vastust, vaid läks kohe välja. Väärtnõu istus silmapilgu üksinda laua ääres, siis hakkas tal ebamugav ja ta järgnes Pupardile. Stseen, mis Penni voodi juures oli algamas, võis lõpmatult kurb olla, Väärtnõu kartis tugevaid meeleliigutusi ja pages koridori. Pupart seisis seal, mudis sõrmede vahel sigaretti ja ütles Väärtnõud nähes kohe, nagu poleks neil äsja mingit sõnelust olnud:

«Kah poeg. Maailm on püstihulluks läinud, pojad tapavad isasid, ja kui nad just ei tapa, siis ei tee isadest väljagi.»

«Kuidas ei tee välja?» ei saanud Väärtnõu aru.

«Pool tundi tagasi oli mul selle soliidse härrasmehega väike telefoni-kõnelus.» Pupart ei hakanud pikemalt seletama, aga Väärtnõu järeldas, et miski oli Pupardile kõvasti hinge külge karanud.

«Meil oli ka perekond,» jätkas Pupart ärritatult. «Hoidsime kokku, üks kattis teist seljaga, kui vaja.»

Väärtnõu ei saanud sellest jutust targemaks, küsida ta ei söandanud,

see jätaks klatsiliku uudishimu mulje. Teda päästis Kauküll, kes parajasti mööda sammus ja Väärtnõud nähes käiku aeglustades ütles:

«Ah siin te oletegi, väga hea. Tulge õige minu kabinetti, ajame pisut juttu.»

Väärtnõu noogutas kiiresti ja läks suure vabanemistundega kaasa. Pupart... on imelik inimene. Siinsamas on ta lõpmatult abivalmis ja südamlilik, siis ajab äkki niisugust küünilist juttu, et tahaks teda lüüa. Ja kohe lööb temas jälle mingi tohutu avameelsus ja ausus välja, lööb teravalt ja nurgeliselt, nagu häbeneks ta seda.

Kauküll juhatas Väärtnõu kabinetti, pani ukse kinni ja palus istuda.

«Kuidas siis läheb?» küsis ta isalikult. Väärtnõule olid niisugused küsimused vastumeelsed, nende taga polnud ju muud kui arsti harjumuslik huviosutamise või heal juhul viisakus, igal juhul puhast rutiini, muud midagi. Ta vastas, et pole viga.

«Vaatasime täna teie röntgenit.» Kauküll heitis jala üle teise ja muutus väga asjalikuks. «Paistab, et operatsioon tuleks ikkagi ette võtta. Muidugi, teatud ravimite ja režiimiga saaksime ehk seekord ägedad nähud välja, aga täielikku paranemist pole loota. Valud igal juhul jäävad, võib-olla algul on kergem, aga varsti tulete jälle tagasi.»

«Teeme siis ära,» ütles Väärtnõu võimalikult asjalikul ja lihtsal toonil.

«Tuleb teha jah. Homme on meil palju magusid, paar songa kah, jätame vahest ülehommeks. Olete nõus?»

«Nõus.»

«Siis on korras. Kuidas muidu enesetunne on — hea? Operatsiooni ees hirmu ei ole?»

«Mis seal ikka karta.»

«Karta pole muidugi midagi. Ma ütlen õele, et annab teile täna õhtul ja homme väikese kuuri rahustavaid tablette, siis ei vaju tuju alla.»

Väärtnõu noogutas, kuigi ta ei saanud aru, milleks neid tablette vaja on. Kauküll istus väga ligidal, Väärtnõul oli piinlik talle nii lühikese maa tagant silma vahtida ja ta laskis pilgu alla Kauküllile kingadele. Need olid korralikult harjatud ja läikisid, aga kinga serva vahelt paistis korraga suureks ja ümmarguseks veninud auk hallis sokis. See auk tegi Kauküllile paugupealt kuidagi inimlikuks, Väärtnõu tundis, et temaga võib rääkida ka millestki muust kui oma haigusest. Ta tõstis pea ja küsis impulsiivselt:

«Kas see... Raipmann jääb elama?»

Kauküll kehitas õlgu.

«Loodame.»

«On ta väga raskesti vigastatud?»

«Kaks sügavat haava kopsus, teine riivas südant.»

«Õudne lugu, kui mõelda.»

«On.» Kauküll võttis prillid eest ja puhastas neid pikkamisi. Tema lühinägelikud silmad pilkusid kergelt ja niiviisi oli tal järsku väga väsinud ja kurnatud ilme. Pole ime, motles Väärtnõu, üleile öövalve, täna jälle, päeval jääb tööd ülegi.

«Ma olen siin tihti mõelnud, et teil peavad haruldased närvid olema.»

«Töö.» Kauküll naeratas. «Harjumus, paratamatus. Kõik mis soovite.»

«Veider, kust niisugused pojad tulevad.»

«Mis? Aa...»

Väärtnõu kõhkles hetke ja tunnistas siis:

«Ma mõtlesin päeval, et õieti on teil seekord äärmiselt paradoksaalne ülesanne. Te võitlete Raipmanni elu eest, päästate koos sellega aga ka poja elu. Kui isa sureb, siis mõistetakse tõenäoliselt ka poiss surma.»

«Millele te kõik ei mõtle.»

«Kas teil endal pole see pähe tulnud?»

Kauküll lõpetas prillide puhastamise, pani need ette, võttis laualt mingi paberi ja vaatas seda, oma kätetööd kontrollides. Alles siis vastas ta põiklevalt:

«See kõik ei ole nii lihtne, kui näib.»

«Mõrv pole muidugi kunagi lihtne, aga antud juhul...»

Kauküll silmitses teda tähelepanelikult ja vastas:

«Nähtused on lihtsad või keerukad vastavalt nende uurimiseks valitud meetodile ja tehnikale. Ja antud juhul —» ta rõhutas neid sõnu nagu Väärtnõugi — «antud juhul ma kardan, et te olete valinud liiga lihtsustatud meetodi.»

«Üldine õppeedukus, niipalju kui mina tean...»

«Imelik, kuidas meie arusaamised progressist mõnikord nii lapselikud on,» jätkas Kauküll õlgu kehitades. «Me ehitame aina uusi ja paremaid haiglaid ega mõista, et ühiskonna tervist ei peegelda mitte kasutatavate voodikohtade rohkus, vaid vastupidi — nende vähesus. Ükskõik millisel tasemel korraldatud haiglasse Raipmanni poeg ka ravile ei saadetak, see ei kõrvalda põhjusi, millest tema psüühiline väärustumine tekkis.»

«Te arvate siis, et ta tunnistatakse süüdimatuks?» ajas Väärtnõu silmad pärani.

«Ma ei tea. Aga tegu ise koos eellooga osutab raskele psüühilisele häirele. Ja selle häire põhjusi otsides...» Kauküll jäi vait, tõmbas ahnelt mõne sõõmu sigaretist, Väärtnõu märkas, et see oli hakanud põlema ainult ühelt poolt, ja lisas siis:

«Kui Raipmann ärkas, olid ta esimesed sõnad: kus minu poeg on? Teie võite seda muidugi seletada isa armastusega poja vastu, armastusega, mis saab üle kõigest, millele ükski katsumus liiga raske ei ole, ja nii edasi. Ma kujutan ette, et teie sule all mõjuks see üsna sugereerivalt ja kaasakiskuvalt. Aga mina kui arst küsin endalt, kas selles polnud mitte ka — kas või alateadlik! — oma süü tunnetus või aimus?»

Kauküll vaatas hajameelselt kella, ta pilk jälgis sibavat sekundiosutit tükk aega, enne kui nähtu täielikult tema teadvusse jõudis ja teda võpatama pani.

«Andestage, ma pean minema. Valmistage ennast siis arukalt ette ja ülehomme teeme selle asja ära.»

Kas Kauküllil sõnades ei värelnud peen pilge? Väärtnõu otsis selle tundemärke, aga ei leidnud ja tõusis sõnatult.

«Penni poeg vist tuli isa juurde?» küsis Kauküll nagu muu seas, pikkamisi kinni nõõpides kitlit, mille hõlmad ta arutluse hoos lahti oli päästnud.

Kõik ta teab, mõtles Väärtnõu.

«Tuli küll.»

Kauküll avas ukse.

«Magage hästi.»

Väärtnõu läks jalgu järel vedades palatisse. Lamp lae all oli juba kustutatud, ainult Fenni ja Heroodesse vahel põles sinaka kumaga öövalgusti. Penni poeg oli lahkunud, Väärtnõu tuletas meelde Pupardi vihaseks halvustavaid sõnu tema kohta ja mõtles: me tunneme jahmatavalt vähe huvi teiste omataoliste vastu. Iga päev sagivad meie ümber küm-

ned, sajad saatused, ja me otsustame nende üle mingite käibetavade järgi.

Palatis oli vaikne, Penn magas nähtavasti ega oianud enam, Raipmann oli endiselt teadvusetu ja Heroodes hingas sügavate, pisut takistatud tõmmetega. Johannes magas, isegi Pupart näis magavat. Väärtnõu seisatas voodi ees, tõmbas pidžaama seljast ja pugest teki alla. Vestlus Kaukülliga püsis meeles, ta arendas seda mõttes edasi.

Kümme minutit hiljem nagises Pupardi voodi, ta tõsis hiilivalt ja toppis jalad käratult tuhvleisse. Öölamp Penni kõrval projitseeris Pupardi varju seinale, see oli pikk ja kõver ja meenutas Väärtnõule korrage hüääni. Pupart vaatas kordamööda kõigile, litsus käed pidžaamajaki taskusse ja läks nagu kass ühtegi heli tekitamata ukse poole.

Penn ei maganud. Pojaga oli tal olnud lühike jutuaajamine, Arvi oli tõsiselt kokkunenud ja mures, Penn püüdis teda rahustada. Tal oli raske rääkida, keel ei tahtnud sõna kuulata, rinnus mattis hinge ja süda löi kuidagi veidralt, nagu oleks ta mitte enam Penni sees, vaid väljaspool teda ja kipuks Pennist hoopis eemalduma.

— Mis siin siis nii hirmsat on. Inimestel on ennegi jalgu ära lõigatud, vaata, mis sõjas kõik ei sünni — paljud jäävad koguni mõlemast jalast ilma.

Poeg ei vastanud, vahtis endiselt hirmunud ja kohmetu näoga, ei osanud vist veelgi harjuda niisuguse isaga, kel on üks jalg. Penn hingeldas kergelt, püüdis edasi rääkida. Siis vilksatas temas korrage ähmaselt mõte, et poeg kardab ehk seda, et ta nüüd neile kaela jääb, ja Penn selatas järjest rohkem jõudu pingutades, et iseenesest ei muutu midagi, küllap kolhoosis ka niisugustele tööd leidub. Poeg ei öelnud ikka midagi, Penni hakkas see vaevama, miks ta seisab niimoodi, tumm nagu kala, öelgu ometi paar sõnagi.

Õde Eevi ilmus uksele, tegi pojale märgi, millest ka Penn väga hästi aru sai — aeg on minema hakata. Tal oli äkki tunne, et mitte midagi pole veel ära räägitud, et poeg ei tohi praegu minna, niiviisi sõnagi lausumata ära minna. Ta püüdis öele hüüda, et pole midagi, lasku aga poeg veel olla, nii on temal, Pennil, palju parem, aga hääli ei tõusnud hüüdeni, kähises ainult ja kippus hoopis murduma. Eevi puudutas poega varrukast, poeg tuksatas, vaatas tagasi, noogutas kiiresti. Ja alles nüüd leidis ta need paar sõna, mida Penn nii väga igatses:

«Pole midagi... Varsti saad terveks... Eks me siis vaata, mis edasi saab.»

Eks me vaata, ütles poeg, ja Pennile aitas sellestki, et ta ütles: meie.

Poeg pomises veel midagi, Penn ei saanud hästi aru, siis tõmbas Eevi poega juba päris väevõimuga ukse poole, poeg lehvitas käega ja püüdis naeratada, see kukkus hädiselt välja, ta komistas ukselävel kergelt ja siis oligi ta läinud. Paar minutit hiljem tõi õde Eevi pooliku paki suitsu, poeg laskis vabandada, et tal rohkem kaasas polnud, ta ei teadnudki, et isa jälle suitsetama on hakanud.

Pennil polnudki suitsuisu, aga ta palus Eevil endale ühe suhu pista ja põlema panna, Eevi tegi seda harjunult ja kiiresti, eks ta ole siin paljudele suitsu andnud ja põlema süüdanud, ise ta küll suitsetaja moodi ei paista olema, mõtles Penn sigaretti pahvides.

Süda tegi ikka veel veidraid tempe, ta ei asunud praegugi Penni sees, kuigi oli justkui natuke lähemale tulnud. Penn tõmbas veel mõned mah-

vid, tundis siis, et suits on lääge, paneb pea pööritama ja teeb nõrgaks. Ta katsus sigaretti öölauale alustassile panna, käsi ei kuulunud sõna, sigaret veeres maha, hea, et Johannes kohe nägi ja üles tõstis, niiviisi pane veel haigla põlema.

Penn lamas ja laskis silmadel kinni vajuda. Valusid ta peaaegu ei tundnud, reiekönt nagu oleks kipitanud, just kipitanud ja hõõgunud, nii nagu siis, kui ta suvel kogemata keeva vett jalale valas.

Magada, mõtles Penn. Küll homme on juba parem, kindlasti on. Ta lamas liikumatult, hõljus une ja ärkveloleku piiril.

Aeg liikus märkamatuks, Penn ei teinud enam vahet minutite ega tundide vahel. Keegi kõndis ja rääkis midagi, siis klõpsatas miski, Penn tegi silmad suure vaevaga lahti, ahah, öde kustutas tule ära, see on hea, ei tea, miks ta siia minu kõrvale põlema jättis, ju neil on niisugune kord, las siis põleb pealegi. Penn tundis öe käsi enda küljes, tekki kohendati, öde rääkis midagi, Penn ei pööranud tähelepanu, öde rääkis uuesti ja valjemini, ta räägib vist minuga, mõtles Penn ja avas jälle jõudu kokku võttes silmad.

Ah nii, ta küsib, et kas mul valusid on, ei ole, ei ole kohe peaaegu üldse, väsinud olen küll, juua tahaks ka. Öde niisutas Penni korpas huuli, kohendas veel kord tekki ja läks siis välja. Penn lamas edasi ning ootas und.

Mis nüüd sündis, tuli järsku ja suurena, nii suurena, et Penn aru ei saanud, mis toimub. Süda lõi mõne korra tugevasti, värises siis üleni ja põgenes kuhugi kaugemale, nii kaugemale, et Penn tema lööke enam ei kuulnud. Tal hakkas paha, külm higi tungis laubale ja ninale, nagu oleks keegi teda kõvasti pigistanud, jah, pigistaski, pigistas nii, et Penn tundis, kuidas higipisarad läbi naha välja ümarduvad, tal hakkas veel halvem, ta tahtis kedagi kutsuda, ükski nimi ega sõna ei tulnud meelde, mis see siis nüüd on. Läbi imelikult valgemaks muutuva udu mäletas ta korraga ainsat nime ja püüdis seda suust välja tõugata. Pupart. Pupart. Kus ta on? Pupart... Penn tundis, et ta rapsib kätega, vehkleb, ajab end istukile, tahab voodist maha karata, jalga ei ole ju enam, ta ei tohi karata, issand jumal, kas nad siis ei näe, tulgu ometi keegi appi, Pupart, kus sa oled, kas sa siis ei kuule?

Penn rapsis meeleheitlikult, talle paistis, et ta peab kohe voodist maha kukkuma, ei, ei, keegi peab tulema, Pupart, Pupart!

Sel hetkel möödus temast Pupart, minnes vastu oma ahvatlevale seiklusele, heitis Pennile pilgu ja konstateeris, et vana magab päris rahulikult, on enese mõnusalt välja sirutanud ja magab. Homme on vanal teine nägu peas, mõtles Pupart ja unustas siis Penni kohe. Kell lähenes kaheteistkümnele, Eevi peaks juba üksinda olema.

Mõni minut hiljem ärkas Johannes, kissitas sinises valguses silmi, tõusis ja läks välja, möödudes Pennile pilku heites. Ka tema nentis mehaaniliselt, et vanamees magab, ja vaatas pahaselt põlevat lampi.

Kas nad arvavad, et ta ei näe pimedas magada või? mõtles poiss irooniliselt ja läks. Natukese aja pärast tuli ta tagasi, puges teki alla ja keerar sinisele lambile selja.

Tänaval möödusid aeg-ajalt üksikud sahinad sõitvad autod, vist taksood, kes muu nii hilja enam liigub, mõtles Johannes. Ta pigistas silmad kinni ja uinus uuesti.

Viis südant tuksus kuulmatult, igaüks erinevas rütmis. Kui Pupart paari tunni pärast niisama käratult kui minnes palatisse puges ja teki alla lipsas, mõtles ta loiu mõnutundega, et ka haiglas võib elada, igal

pool võib elada, kui sa ainult oskad oma elu sisse seada. Ta jäi peaaegu silmapilkselt magama.

Palatis tuksus endiselt viis südant.

Penn oli surnud.

4

20. NOVEMBRIL. ALGAS JÄRJEKORDNE RAADIO- JA TELEVISIONISIDESEANSS NÕUKOGUDE AUTOMAATAPARAADIGA «LUNOHOD 1». TÖÖ KÄIGUS LAHENDATI JÄRGMISI PÕHIÜLESANDEID: ISELIIKUVA AUTOMAATAPARAADI JUHTIMISE MEETODITE VIIMISTLEMINE, PAIKKONNA JA SELLE ISELOOMULIKE OSADE PANORAAMVAATLUS, PLAANIS ETTENÄHTUD TEADUSLIKE EKSPERIMENTIDE SOORITAMINE. SEANSS KESTIS 4 TUNDI 40 MINUTIT.

Penn oli lahkunud nii vaikselt, et tema surm avastati alles vastu hommikut. Õde Eevi väljus õdede toast kella kolme ajal, tema valge kittel oli laitmatult puhas ja sile, juuksed hoolikalt soengusse korrastatud, nii et keegi poleks saanud teda magamises kahtlustada. Ta ovaalsel ja rõosal näol püsis kerge õhetus, sammud kõlasid tühjas koridoris teravalt ja rõõmsalt. Nagu alati, alustas ta esimesest palatist, avas tasakesi ukse ja vaatas sisse. Kõik magasid, Eevi pani ukse rahuldatult kinni ja läks edasi. Kuuendasse palatisse astus ta sisse — siin oli kaks opereeritud, peale selle too Raipmann, keda ta oma poeg tappa tahtis. Siin oli ka Pupart, see imelik poiss, kes tuli ja vallutas, vallutas nii ägedalt, et Eevi veel praegu tundis meelegahtades vasardamist. Raipmanniga oli kõik endine, ta lebas oimugi liigutamata ja oli teadvusetu. Eevi kompis pulssi, noogutas ja astus Heroodese juurde. Suur mees magas üsna rahulikult, viimase süsti sai ta kell pool kaksteist, nähtavasti kestab uni hommikuni.

Eevi tegi poolringi ümber Heroodese voodi ja jõudis Penni ette. Vanamees lamas selili, tema nägu . . .

Eevi kahmas äkki Penni käe. Ja vallandas selle kohe.

Mõni minut hiljem kriuksus ja kolises koridoris, uks lükkati pärani, sanitar ja Eevi lükkasid ratastel raami sisse. Sanitar lülitas valguse, teise korruse õde tuli uksest ja mattus äkki kõhahoogu — tal oli krooniline bronhiit, ta suitsetas liiga palju ja ärgates vaevus teda alati konvulsivne köha. Sanitar tegi hoiatava liigutuse, aga oli juba hilja — Johannese ja Pupardi pead kerkisid esimestena, siis ilmus voodiotsa tagant nähtavale Väärtnõu sassis tukk ja viimasena upitas end küünarnukkidele jahmunud Heroodes, vahtides pärani silmi seda, mis palatis toimus. Ta oli sügavasti maganud ja undki näinud, imelikku und, mis silmi avades veel täpselt meeles oli, siis aga järjest kasvava kiirusega hajus. Ta nägi kahte õde ja sanitari, tema voodi kõrvale vahekäiku lükatud raami ja küsis järsult:

«Mis lahti on?»

Sanitar pani sõrme huulte, see oli nüüd juba asjatu, kõik olid ärkvel. Õed kummardusid Penni voodi kohale ja neli meest vaatasid vaikides, kuidas Penni kõhetu keha raamile tõsteti, lina üle näo tõmmati ja raam siis kiiresti välja viidi. Sanitar kustutas tule ja sulges ukse.

Viivuks valitses endine vaikus, siis tõusis Pupart, läks ukse juurde ja lülitas lambi uuesti sisse.

«Suri ära?»

Kõiki valdas kummaline ebamaine tunne, Johannes kahtles, kas ta und ei näe. Alles ta ju käis väljas, Penn magas... Kas ta magaski? Johannes vaatas ruttu kella, see oli kolm seitseteist. Kui ta väljas käis, näitasid osutid pool kolm...

«Kuidas ta siis nii... äkitselt?» nõudis Herodes ja vaatas teistele otsa, nagu võiksid ja peaksid need talle juhtunu kohta seletust andma.

Pupart kogus end kõige kiiremini, ta seisis keset palatit ja vuristas häält summutamata, nagu poleks midagi juhtunud:

«Aga nägu oli tal ilus, väga vaikselt vist läks. Põsed isegi roosatasid, kes oleks võinud arvata, et ta surnud on. Mina arvasin, et teeb nalja, et...»

«Lõuad!» käratas Herodes äkitselt. Pupardi põlved nõtkusid, ta vaatas heitunult ja imestades Herodesese poole, raputas pead ja läks oma voodi juurde, otsustades nende närvihaigetega mitte enam tegemist teha.

«Kuhu nad ta viisid?» küsis Herodes juhmilt.

«Surnukuuri, kuhu mujale,» vastas Pupart, kes ei suutnud siiski vait jääda. Herodes silmitses veel tükk aega tühja voodit ja pöördus siis palati poole.

«On inimene — ja enam ei ole inimest.»

«Katsu nüüd veel magama jääda, kurat,» ütles Pupart ja heitis pikali, ennast teki all kõverasse kiskudes. «Hommik varsti käes.»

«Kustutage tuli ära,» kostis Johannese hääl.

«Kas sul endal jalgu pole?» küsis Herodes. «Teised parajad sulle isaks olema, sina hakkad neid käsutama!»

Johannes tõusis raginal, läks kiire ja tuhmilt mütsuva sammuga ukse juurde ning keeraski lüliti. Palat vajus taas nõrka sinisesse kumasse.

Penni ei viidud siiski surnukuuri, vaid koridori. Sinna ta jäi hommi-kuni. Kui Eevi termomeetreid jagades haigeid üles äratas, kostis koridorist teiste häälte kõrval naise nuttu. Pupart võttis kraadiklaasi kaenla alt, viskas öökapile ja läks sigaretti kahmates välja. Koridoris seisis Penni poeg, tema kõrval nuuksus elegantse välimusega naine. Pupart riivas neid viltuse pilguga ja läks tualettruumi, juba teel sigaretti süüdates. Tualettruumis oli teisigi, kõik suitsetasid ja vahtisid üksteist uniste nägudega.

«Teie palatist?» küsis keegi Pupardilt.

«Meie. Öösel läks.»

«See — pussitatu või?»

«Jalaga. Eile lõigati.»

«Jalg ei jäta, jalg viib mehe kaasa,» ütles vanem ja habemetüügastes mees elutargalt. «Ma olen siin neid gangreene küll näinud. Enne nüsi-vad põlveni maha, siis puusani — ja siis läheb. Gangreen ei jäta, sellel pole pidamist. Pussitatul on hing ikka sees?»

«Sees.»

«Paistis tüüakas mees olevat, ehk peab vastu.»

«Poiss pääseb kuulist,» tähendas keegi.

«Mina viskaks vanamehe asemel vedru välja,» ütles habemetüügastes kõiketeadja. «Mis elu see enam on — tead, et oma poeg on mõrtsukas.»

«Läks peast segi,» arvas kiitsakas mehekribu akna alt.

«Tühja ta läks. Niisugused asjad on nüüd moes. Näe, mullu Pääskülas üks samasugune jõmpsikas...»

Pupardile hakkas see jutt vastu, ta litsus sigareti aknalauale pandud loputusvanni ja läks välja.

Pruunis ülikonnas mees ja tema naine olid veel seal, naine ei nuukunud enam, hoidis taskurätti näo ees ja vaatas kramplikult Penni linaga kaetud nägu, nagu suudaks ta läbi lina lamajat näha.

Pupart vaatas neid, teda valdas äkki pöörane isu naerda. Ei tohi, jõudis ta veel mõelda, aga naer prahvatas juba esile, hüsteerilise hooga ja valjusti. Kõik võpatasid ja pöördusid Pupardi poole, kes oli suutnud juba suu kinni pigistada ja seisis nüüd lõuapärased kokku surudes, nii et põselihased kramplikult liikusid.

«Kuidas te tohite naerda, kui tema surnud on?» karjatas elegantne naine traagiliselt. Pupart ei mõelnud midagi, ta sõnad tulid, nagu oleks keegi teine neid tema eest öelnud:

«Aga kuidas teie tohite nutta, kui mina elan?»

Ta tundis, kuidas lähemale rutanud Eevi terav rusikas end ta roiete vahele puuris ja teda palati poole lükkas, Pupart ei pannud vastu, ta ei tahtnudki vastu panna ja laskis end ukse vahelt sisse tõugata.

«Sa oled kas tobe või lurjus,» ütles Väärtnõu hää l raevukalt.

«Kas ma ütlesin valesti?» küsis Pupart ootamatu rangusega. Väärtnõu jäi vait.

Raipmann tuli pärast hommikusööki teadvusele. Ta ärkas lihtsalt nagu unest, tema pilk oli selge, palavik andis nähtavasti järele.

«Hommikust, külamees,» ütles Pupart seda märgates. «Oli sul aga uni, kaks ja pool päeva pörutasid jutiga. Kuidas tunne on?»

Pupardi naljatlev toon oli kõigile äärmiselt vastumeelne, aga nii Herodes kui Väärtnõu mõtlesid endamisi, et võib-olla on see pealtnäha taktitu ja kohatu lõõp just kõige õigem, et aidata Raipmannil esimestest teadvuse-silmapilkudest üle saada, esimestest silmapilkudest, mil kõik sündinu aegamööda täpselt meelde tuleb ja hinge kahtlemata õudusega täidab.

Raipmann laskiski ennast Pupardi tooniga kaasa viia, püüdis läbi rinnus torkivate välkude naeratada ja kähistas ettevaatlikult hinge tõmmates, et pole viga.

«Me kartsime juba, et sa looja karja lähed,» jätkas Pupart hooletult ja lõbusalt, «mees lamab ja lamab, silmi lahti ei tee. Ei kuule kuke-laulu, ei küsi pissile, nagu laul ütleb.»

Herodes ühmatas vastumeelsusest hoolimata kuuldavalt ja kentsakalt, ja ühekorraga tundsid kõik, et Pupart on täitsamees, olgu ta muidu mis on.

«Mis päev täna on?» küsis Raipmann. Nüüd, kus ta ärkvel oli ja seetõttu elavaks inimeseks muutunud, vaatasid kõik talle uudishimulikult otsa ja panid tähele, et tal oli lai, teravate põsesarnadega nägu, millesse oli valatud mingi seletamatu ja araks tegev rangus — niisugused näod on meestel, kes elu kõikuval ja halastamatult püstloodis redelil ülespoole tõustes ei säästa ennast ega teisi.

«Reede,» vastas Pupart. «Kahekümnes november.»

«Reede...» pomises Raipmann ja vaikis tükk aega, ta sõrmitses pikast tegevusest kangestunud mälus ja püüdis asju loogilisse ritta seada. Kui ta magama heitis, oli teisipäev. Jah, teisipäev, sest ta oli

käinud vana sõjakaaslase juures, joonud seal vastu oma harjumusi rohkem kui kaks klaasi veini, tal oli pea valutama hakanud, ja jõudnud koju, oli ta kohe voodisse heitnud. Hildat polnud kodus, poiss ütles, et ema läks palvemajja. Raipmann ei uskunud ise jumalat ega kuradit, aga naise usklikkus ei seganud teda, vastupidi, niisugune naine sobis tema maailmapilti, oli, nagu ta isegi, puhas igast kergemeelsusest ja kavaldamisest. Usk tegi selle loomult vagura, kuid kindlameelse naise veel vaguramaks ja rangemaks, ja Raipmannile meeldis see tõsine meeleolu, mis nende majas valitses.

Ta küsis poisilt karmiit, kas õppetükid on tehtud, kontrollis seda väsimusest ja peavalust hoolimata, ehk ta küll neist ülesannetest suurt aru ei saanud. Kirjandile oli poiss teinud pleki, Raipmann käärdas paberi kokku ja pani poisi ümber kirjutama.

Siis oli ta magama jäänud ja ärganud esimese noalöögi peale. Ta nägi poissi voodi ees, ei taibanud midagi, tahtis tõusta, märkas alles siis poisi käes nuga, juba tuli teine hoop, see oli antud kogu jõust, Raipmann tundis, kuidas nagu sulametall talle rindu tungis, ta silmad läksid punge, süda ja kopsud paisusid korruga, nagu peaksid nad kohe lõhkema, ta tahtis kisendada, aga ei suutnud, suus oli järsku paksu ja sooja vere maik, see lämmatas, ta katsus kätt sirutada ja poisist kinni haarata, siis kostis naise kiljatus, poiss pöördus sinnapoole, naine karjus edasi, ukсед paukusid, teised hääled segunesid naise omaga — ja siis ei mäletanud ta enam midagi.

Raipmanni laubale tõusis külm higi.

Poiss lõi noaga, lõi hästi sihtides ja otse rindu.

Tema poeg.

Teda.

Tema omas kodus.

Kas ta oli hulluks läinud?

Raipmanni ette tõusid korruga poisi silmad, ta oli neid viivuks näinud, kahe löögi vahel. Need olid külmad, metsikud ja tardunud. Hull, mõtles Raipmann uuesti. Hull.

«Soovite ehk midagi?» küsis keegi tema kõrval. Ta vaatas üles ja nägi pikka kasvu noormeest, sedasama, kes temaga kõigepealt rääkima oli hakanud. Ei, Raipmann ei soovinud midagi, ta ei teadnudki, mida siin saab soovida, ta tahtis ainult terve olla, üles tõusta ja oma silmaga näha, milles asi.

Rinnus põles nagu tuli, Raipmann oleks tahtnud end küljele pöörata, asendit muuta, tundis aga vaistlikult, et liigutamine teeks asja halvemaks, ja jäi paigale.

Poiss ja nuga.

See pilt oli tagantjärelegi nii võigas ja ebaloomulik, et Raipmanni mõistus jooksis tupikusse. Mis poisiga juhtus?

Tema kohale kummardus valges kitlis naine, küsis midagi.

«Mis?»

Naine ütles, et kohe tuleb arst, et lamagu Raipmann rahulikult ja ärgu end liigutagu.

Raipmann pomises midagi umbmäärast. Tema ajud hakkasid järjest selgemini tööle. Mis poisist sai? Ja Hildast?

Kauküll tuli palatisse, läks otse Raipmanni juurde ja kompis ta pulssi. Pole viga, täitumus on rahuldav.

«Kus... poiss on?» küsis Raipmann järsult.

Kauküll pani talle kae laubale.

«Tasa, tasa. Te peate vaikselt lamama. Mitte ühtki äkilist liigutust. Püüdke ennast mitte ärritada.»

See arst on loll. Kui ta kohe ei ütle, mis poisist on saanud, siis... Raipmann ei mõistnud edasi mõelda — mis ta siis pidi tegema.

«Kõige halvem on möödas. Nüüd vajate ainult rahu ja veel kord rahu. Kui midagi vaja on, laske öde kutsuda.»

«Kus mu naine ja poeg on?» küsis Raipmann uuesti.

«Küll te saate kõik teada. Esialgu hoiduge ennast ärritamast.»

Raipmann tegi vihase katse pead tõsta, aga kael ei kuulanud sõna. Käesurve tema laubal tugevnes.

«Rahu. Pupart, kutsuge öde siia.»

Öde tuli, see polnud Eevi, vaid Senta, suur ja nurgeline naine, sõna-aher ning naljasooneta. Kauküll ütles midagi, öde väljus ja tuli kohe tagasi, süstal käes. Raipmann rohkem aimas, kui tundis, kuidas ta särgi-varrukas üles lükati ja nõel käsivarde torgati. Otsekohe valdas teda rammestus, mõtted muutusid vähem teravaks, tuli rinnus põles väiksema leegiga. Kauküll vaatas ta hoolikalt läbi ja pani talle jälle käe laubale.

«Puhake.»

Arst kadus, Raipmann ei näinud üle kõrge voodiotsa muud kui lage, ja tal tuli äkki hirm.

Siis ilmus tema ette jälle tolle noormehe nägu, juba tuttav, ja Raipmann läks kergendusest higiseks.

«Kas mu naine on siin käinud?» küsis ta.

«Ta oli kogu aeg siin, alles hommikul läks koju,» valetas Pupart kõhklematult ja kergelt. Raipmanni silmis vilksatas rahulolutuluke, vähemalt Hildaga oli siis kõik korras. Aga poiss?

«Mis mu pojast on saanud?»

Pupart jäi vastuse võlgu. Ta oleks võinud öelda ükskõik mida, sõnadest ei tulnud tal iial puudu, aga järsku keeldus aju neid lauseks vormimast. Raipmann aimas, et tema eest varjatakse midagi hirmsat, tahtis veel kord küsida, mõistis siis, et talle nagunii ei vastata, ja jäi vait. Äsja tehtud süst oli võtnud mõtetelt küll nende ereduse, aga selleest töötasid nad nüüd kindlalt ja selgelt.

Poisil oli kõik, mida ta vajab. Riided, söök, mõistlik taskuraha. Tal olid kõik põhjused oma vanematele tänulik olla. Halvas kambas polnud Raipmann teda kunagi näinud, kust ta sinna pidi saamagi, selleks hoidsid nii isa kui ema tal valjult silma peal. Polnud muud seletust, kui et tema mõistusega tõesti midagi juhtus. Õppis ta viimasel ajal palju, hinded olid veidi paremad kui varem, Raipmann oli juba kindel, et ta kevadel ilusasti kooli lõpetab.

Meie suguvõsas pole kellelgi mõistusest puudu tulnud, mõtles Raipmann. Ükskõik kui kaugele ta enda ja Hilda perekonda tagasi vaatas, mingeid vaimuhaiguse nähtusid seal ei olnud.

Raipmannile meenusid jälle poisi silmad. Nüüd ei tundunud need enam hullu omadena. Jah, nad olid metsikud ja kivistunud, aga Raipmann nägi neid uuesti enda ees ja mõistis, et hullumeelsusest olid nad kaugel. Poiss teadis, mida ta tegi. Aga miks siis, tule jumal appi? Kus ta nüüd on?

Valge lagi tegi silmadele haiget, oli liiga valge. Raipmann sulges laud ja püüdis veel kord kõike algusest lõpuni meelde tuletada ja läbi mõelda.

Pupart lamas taas selili voodis ja uuris kuskilt pihkupuutunud aja-kirja. Kauküll oli öelnud, et operatsioon tuleb homme, see oli hea, siis võib hakata väljasaamist ootama. Ta luges keskendunult pikka artiklit sajandi suurematest laevahukkudest ja püüdis umbkaudselt välja arvutada, palju nad kokku ohvreid olid nõudnud. See oli raske ülesanne, andmed olid täielikud ainult viimase kümne aasta kohta ja ta piirdus nendega.

«Neli tuhat,» ütles ta oma arvutusi lõpetades valjusti ja pani aja-kirja kõrvale.

«Võitsid loteriil või?» küsis Herodes pilkavalt.

«Neli tuhat inimest läks viimase kümne aasta jooksul veetoidule. Kõige suurem prohmakas oli 1954. aastal — Jaapani aurik «Toya Maru» läks põhja ja viis kaasa 1172 meest.»

«Sakslased tapsid ainuüksi Klooga laagris paari päevaga kolm korda rohkem,» vastas Herodes põlastavalt.

Palati uks läks lahti, Kauküll ilmus uksele, tema taga sihvakas hästiriidetatud noormees õhukese mapiga. Nad läksid Raipmanni voodi juurde, Raipmann tundis, et keegi tema ees seisab, ja avas silmad.

Kauküll kompis taas tema pulssi, kortsutas kulmu ja ütles mapiga noormehele:

«Ainult kõige hädavajalikum. Teda ei tohi üle pingutada.»

Noormees noogutas, vaatas palatis ringi ja ütles häälel, mis oli harjunud käsutama:

«Teisi palun mõneks minutiks palatist välja minna.»

Pupart vaatas Kauküllile, nägi, et tuleb sõna kuulata, ja vedas end püsti. Väärtnõu ja Johannes järgnesid talle vaikides.

Herodes jäi lamama, tal oli tuline hea meel, et teda just eile löigati, t e d a ei saa keegi nüüd välja ajada. Kangesti tahaks kuulda, mis seal Raipmanni juures õieti toimus.

Tema lootused olid siiski enneaegsed — uks avanes jälle, ratastega raam lükati sisse ja Herodesese protestist hoolimata sõidutati ka tema sellega koridori.

Mapiga noormees istus pärast hetkelist kõhklemist voodiservale ja avas mapi, kruvis täitesulepea lahti.

«Ma ei taha teid kaua vaevata. Kuidas see õieti juhtus?»

Seda oleks Raipmann isegi teada tahtnud. Ta aimas, et noormees tema voodi serval on müllitsast või kohtust, ta keha läks külmaks, niisiis polnud poiss sugugi hulluks läinud, hullude kohta ju juurdlust ei korraldata, nad pannakse haiglasse.

«Kuidas see oli?»

Raipmann vaikus kangekaelselt, tal oli tunne, et kui ta ühtegi sõna ei räägi, pole neil alust poisi üle kohut mõista, juurdlus jääb katki. Noormees nihutas end ja kordas kannatlikult:

«Kuidas see oli? Saage aru, me peame teadma, kuidas see just toimus. Te tulite koju, heitsite voodisse. Kas te magasite juba, kui ta teile kallale tungis?»

Raipmann jaatas vastu tahtmist.

«Kas teil oli temaga enne seda tüli? Võib-olla te noomisite teda, kogu ni ehk karistasite?»

«Ei.»

«Millest te omavahel rääkisite?»

Raipmann vastas katkendlikult, et mitte midagi erilist. Kontrollis poisi õppetöid, käskis ümber kirjutada. Noormees märkis selle üles.

«Kas teil on temaga varem õppetöö pärast pahandusi olnud?»

«Mis pahandused. Korda olen nõudnud. Kõik vanemad nõuavad.»

«Teie poeg ei taha just väga õppida, eks ole?»

«Nagu kõik noored.»

«Kõik noored pole ühesugused... Kas te olete teda... füüsiliselt karistanud?»

«Mis? Kui keretäie on ära teeninud, siis on saanud.» Raipmannil oli raske hingata, ta puhkis ja pööras pead. Kauküll tegi noormehele hoivatava märgi.

«Kohe. Nii et olete. Kas tihti?»

«Mis see... teie asi on.»

Noormees pani sullepea kõrvale ja ütles tungivalt:

«Saage aru, me peame teadma. Meil on vaja välja selgitada, miks ta seda tegi.»

«Hulluks läks.»

«Nii lihtne see pole.» Noormees märkis paar sõna paberile ja küsis siis otsekoheselt:

«Kas ta on teid varem ähvardanud?»

«Ei.» Loll, mõtles Raipmann. Ma tahaksin näha, kui laps hakkab isa ähvardama.

«Kas ta tahtis... koolist ära tulla? Tööle minna?»

«Paljudi mis laps tahab.»

«Nii et tahtis?»

Raipmann vaikis. Noormees märkis jälle midagi.

«Teie polnud sellega nõus?»

Raipmann vaikis edasi. Noormees proovis teisiti:

«Kas ta rääkis teile, missugused plaanid tal oma tuleviku kohta on? Kelleks tahab saada, millega tegelema hakata...?»

Raipmann tundis ennast üha nõrgemini ja halvemini. Rinnus hakkasid tuikama kõrvetavad valuhood, hingamine muutus kähisevaks, peas kippus kõik sassi minema. Ennast suure vaevaga kokku võttes pressis ta hammaste vahelt:

«Mis te... urgitsete. See on meie... perekonna asi.»

«Saage aru, teie poja saatus oleneb väga suurel määral sellest, mis me teada saame. Kui te niimoodi kangekaelne olete...»

«Ärge... toppige oma nina. Mina... õiendan oma... pojaga... ise.»

Kauküll astus lähemale ja pani käe noormehe varrukale.

«Aitab. Ta on ohtlikus seisundis.»

Noormees tõusis vastu tahtmist, aga kuulekalt. Ta klõpsatas mapi kinni ja vaatas Raipmannile.

«Olgu. Soovin teile peatset paranemist. Mõelge hästi järele, ma tulen varsti jälle.»

Kauküll lükkas teda ukse poole, nad kadusid Raipmanni vaateväljast. Alles nüüd tuli talle meelde, et ta ei tea ikkagi, kus poiss on, see mees teadis, oleks pidanud temalt küsima. Raipmann pingutas end, et neile järele hüüda, aga kui ta viimaks arusaamatu häälightsuse kuulda-vale suutis tuua, polnud palatis enam kedagi.

Teised tulid tgasi, Raipmann kuulis kõnekõminat, ta soovis palavalt, et juba tuttav noormees tema juurde tuleks. Pupart ei saanud nagnüi temast mööduda ilma uudishimulikkude pilku heitmata, ta märkas Raipmanni näol meeletult tahet midagi öelda ja kummardus mehe kohale.

«Mis on, papi?»

Raipmann püüdis kõnelda, see ei läinud korda, siis tegi ta viimase koletu pingutuse ja sai sõnad välja:

«Kus mu . . . poeg on?»

Pupart kõhkles hetke, loobus siis põiklevast vastusest ja kostis ettevaatlikult:

«Eeluurimise all.»

«Vangimajas?» kähistas Raipmann.

Pupart pööras kähku silmad ära, tegi, nagu poleks kuulnud. Raipmann hakkas talle millegipärast vastikuks muutuma.

Enne lõunat tegi vanemõde palatisse visiidi, kontrollis puhtust, nuri- ses voodite üle, tegi Johannesele märkuse palatisse kaasatoodud port- felli pärast ja avastas akna vahel rea purgikesi ning pakikesi.

«Mis need on?»

Herodes ajas end küünarnukkidele ja muutus valvsaks nagu suur koer.

«Minu asjad.»

«Mis asjad?»

«Naine tõi. Toiduained.»

«Toiduaineid palatis hoida ei tohi. Andke öele, viih kööki.»

Õde hakkas purke ükshaaval välja võtma. Herodes erutus.

«Pange tagasi!»

«Kuidas te räägite?!»

«Akna vahel on külm, sellepärast ma nad sinna panin. Kui vaja on, saab kohe kätte. Mul oli eile operatsioon, ma ei saa . . .»

«Seda enam, et operatsioon. Siis te ei tohi süüa midagi peale selle, mis teile antakse.»

«No kuulge, ega ma siis loll ole,» ütles Herodes vihaselt, «ma ju tean, mida võib ja mida ei või, ega ma esimest korda löikusel ole!»

«Need viiakse kööki. Kui arst lubab, tuuakse teile sealt.»

Asi polnud vaidlust väärt, aga Herodesel oli äkki tunne, et teda tahetakse paljaks röövida, maha suruda, ja ta tõstis häält.

«Kutsuge doktor Kauküll. Ega teie siin ka kõige tähtsam ole. Las doktor tuleb, ütleb, mis tuleb teha.»

Vanemõde muutus hoobilt rangeks ja ligipääsmatuks.

«Õde, viige need purgid ja nutsakud kööki. Ja kandke doktor Lahele ette.»

«Mis te sellest Lahest tahate, minu arst on doktor Kauküll!» käratas Herodes.

«Haige, pidage end viisakalt ülal.»

«No seda küll ei ole, et igaüks minu asjade üle kamandama hakkab,» ütles Herodes ja ajas end istukile. Ta ei mõelnud oma värskele haavale ega millelegi, teda valdas niisugune meeletu viha, et ta oli valmis põrandale astuma ja käsitsi vastu hakkama. Suur ja huumorimeeleta Senta ruttas juurde, surus ta patjadele tagasi. Herodes rabeles, aga andis juba järele. Talle piisas sellest, et oli näidanud üles kõikumatut valmisolekut oma õiguste kaitsmiseks; kui nüüd teda, haiget inimest, füüsilise vägivallaga maha suruti, siis olgu nii lahked, vägivalla vastu ta ei saa, tal oli operatsioon, kõik teavad, mis see tähendab. Ta vajus pikali ja ajas pea selga, lausumata rohkem ainsatki sõna.

Vanemõde oli solvatud, ta ruttas nüüd näitama, kellele kuulub võim.

«Õde Senta, viige need asjad kohe kööki. Johannes, viige oma port-

fell otsekohe alla ja andke hoiule. Silmapilk. Ja teie, Pupart, tehke oma voodi üles.»

Seda öeldes oli vanemõel pisut piinlik, aga viha nõudis väljaajamist, praegu vahet teha oleks olnud viga.

Pupart tõusis istuma ja küsis süütu näoga:

«Öekene, kas sanitari ei ole? Mul täna käsi valutab, hommikust saadik. Nagu püüan tõsta, nii läheb nõrgaks, nagu noaga torkab...»

«Sanitaril on muudki teha,» vastas vanemõde. Pupart tabas tema toonis eksimatult peaaegu märkamatu kõhkluse, tõusis püsti ja lausus:

«Kas te ei aitaks mind, öde? Mul on tõesti raske, ma kardan oma kätt vigastada.»

Vanemõde püüdis Pupardist hoovavale sarmile vastu panna, see on paljas kavalus, mõtles ta kramplikult, ma tean küll, mis mees ta on, peab kindlaks jääma.

Pupart silmitses teda siira lugupidamisega ja lisas:

«Te olete alati nii kena ja hoolitsev...»

Tökkepuu murdus, vanemõde astus Pupardi voodi juurde ja tõstis teki toolile.

«Olete üks hädavares. Kodus teeb vist praegugi ema voodit üles.»

«Oi, ema on mul karm...»

Vanemõde saatis kiire ja valvsa pilgu Pupardi silmadesse, aga seal ei olnud midagi peale aupaklikkuse ja siira, lapseliku usalduse, sellesama lapseliku usalduse, mis tegi kõiki Pupardi ees relvituks. Vanemõde vaikis ja tegi voodi üles.

«Et te ta nüüd korras hoiate.»

«Iialgi ei aja enam segi.»

Vanemõde sirgus ja tundis korraga, et kui ta nüüd kohe siit palatist välja ei lähe, variseb kogu äsja suure pingutusega taastatud autoriteet rusuhunnikuks kokku. Ta keeras selja ja lahkus sõnalausumata.

Pupart seisis voodi juures, vaatas Heroodesele ja Johannesele ja naeratas.

«Ohmud olete. Ise saate aru?»

«Igavene lõhverdis oled,» vastas Heroodes. Pupardi peen taktika oli tema viha peaaegu hajutanud, see Pupart on üks kuradi sell, ajab surnud ka naerma.

«Katsu õppust võtta. Mi n u purke ära poleks viidud. Ja sinu portfell — ta pöördus laia naeratusega Johannese poole — «sinu portfell oleks ka oma kohale jäänud. Mis sul seal on, et sa nii hoolega hoiad?» Ta sirutas käe portfelli järele, aga Johannes tõmbas selle tal nina alt ära.

«Käed eemale, kuradi... lupard!» ütles ta ootamatult.

Pupardi naeratus ei kustunud, aga sellesse valgus midagi külma ja tardunut, tema silmadki naersid edasi, aga nende helk oli nüüd teine, Väärtnõu vaatas teda kõrvalt ja märkas, et Pupardi nägu oli inetu ning salalik. See ei kestnud kaua, juba vaheldus ta ilme nagu kameeleonil ja Pupart ütles rahulikult, peaaegu õrnalt:

«Ära muutu labaseks, poisu. See pole ilus.» Ta pistis käed taskusse ja läks oma laisal, loivaval kõnnakul palatist välja.

Johannes seisis, portfell käes, ja mõtles: näo löön sisse. Ta oli tulivihane, aga teadis sellest hoolimata, et see viha on sihitud tema enda vastu — niimoodi enesevalitsust kaotada võib ainult loll.

Herodes lebas selili, öde Senta oli tema kõrvale jälle vereülekandeparaadi toonud ja Herodes jälgis nüüd silmi pilutades, kuidas võõras elumahl tilkhaaval tema soontesse tungis.

Huvitav, kelle veri see võiks olla, mõtles Herodes. Möödunud aastal sain ma naisterahva verd, tean kohe kindlasti, öde Eevi ütles. Mul pidi olema sant grupp, meestel pidi niisugust verd vähe olema. Naljakas asi on see vere ülekandmine küll. Lihtsalt võetakse ja tilgutatakse sulle liiter või rohkemgi jumala võõra inimese verd sisse ja asi nudi. Aga kust mina tean, missuguse inimese. Ja kuidas see minu peale mõjub. Ma ei taha uskuda, et selles veres peale nende libleda ja seerumi või mis ta on, midagi muud pole. Kui tiiger inimesi sööb, läheb ta kavalaks nagu inimene, see on kindlaks tehtud. Ise lugesin, kust, ei mäleta. Millest see tuleb? Verest muidugi. Inimese veri avaldab mõju, inimese omadused antakse vere kaudu tiigrile edasi. Ei tea, mis sorti see naisterahvas oli, kelle verd ma mullu sain, ehee, võib-olla kisub ka sinna tiigri kanti.

Palati uks läks tasa lahti, noor pikk tüdruk ilmus lävele, ahah, see on see Johannese oma, ükskord juba käis. Kena tüdruk, sihukese verd võiks küll lasta endale üle kanda... Herodes muheles. Siin ta tilgub, varsti on pool liitrit täis. Ei, nende pudelite peale peaks ikka kõik üles kirjutatud olema, mõtles Herodes siiralt. Kes ta on, kui vana, millega tegeleb, mis rahvusest, mis usku ja nii edasi. Siis saaks väikest valikut teha, umbes nii, et teadlasele teadlase veri ja kaupmehele kaupmehe veri ja sportlasele sportlase veri. Vere segamisega on ju muidu nii nagu tubakagagi, et mida rohkem segad, seda kangemaks ja paremaks läheb.

Ärimehe verd on raske saada, mõtles Herodes edasi. Missugune äri-mees oma verd nii kergesti annab? Huvitav, kuidas nad seda võtavad — kas selle eest makstakse kah? Küllap vist, see maailm on juba kord nii seatud, et kõige eest makstakse ja kõige eest tuleb maksta. Kui head hinda pakuvad, küllap siis on igaüks valmis andma. Imelikult kõlab: müün oma verd. Aga kui ma võin müüa oma tööd ja teadmisi, miks siis verd ei võiks müüa? Mul on tunne, et see mullune veri oligi mõne ärivaimuga naise oma, pärast seda hakkasid asjad kohe paremini minema. Herodes meenutas osavaid trikke, millega ta läbimüüki viimasel ajal tõstis, ja tundis uhkust. Eriti meeldis talle fotokaupade osakonnas elluviidud idee. Selle peale tulla, noh, selleks pidi nappu olema. Herodes muheles kahemõtteliselt. Idee oli pähe turgatanud fotonäitusel, kuhu Emma ta Tallinnas vedas. Igasuguste tööstuste ja kolhooside kõrvale oli seal ka mitu naisakti, maailmatu suured ja... Herodes otsis parajat sõna, jah — a v a l i k u d, täitsa avalikud pildid, hihii, Emma sai koguni pahaseks, et Herodes nende ees nii kaua seisis. Siis ta sellele ideele tuligi — hankis ühe fotokunstniku aadressi, ostis tollelt sobivas suuruses aktifoto ja riputas fotoosakonda teiste kõrvale üles. Kui mehed nagu kogemata sinnapoole ära eksisid, laskis Herodes neid natuke aega seista ja küsis siis mõõdetult valju häälega: «Ja teie soov, palun?» Seda kuulsid kõik kaupluses viibijad, nende pilk pöördus paratamatult sinnapoole ja segadusse aetud mehel ei jäänud muud üle, kui midagi osta — kuidas sa tunnistad, et tulid paljast naist vaatama. Moraalselt oli kõik korras — aktifoto on kunst, tõeline kunst, ja kes tahab kunsti nautida, peab maksma — eks olnud ka näitusel käimine seotud pileti lunastamisega?

Haav ei tee täna enam üldse valu, kui vaikselt lamada, ei tunnegi. Kauküll arvas, et päeva kümme tuleb siiski sees olla, kui nüüd see neetud kontroll nii kaua vastu peab, on kõik korras. Herodes vaatas veel kord Johannese voodiserval istuvat neidu ja arvas, et sellest saaks kindlasti tore foto... See mõte erutas teda ja ta küsis endalt poolnaljatamisi, pooltõsiselt, et ei tea, kuidas niisuguseid fotosid tehakse — ikkagi nagu natuke naljakas... Tõsi küll, ka kunstiinstituudivus on modellid, päris kutselised kohe, keegi tuttav üliõpilane rääkis.

Ei tea, mis see uuriija Raipmanniga rääkis, kahju, et kõik välja aeti. Seda poissi tahaks näha, kui saaks, tahaks kohe otse küsida, mis ta mõtles, kui niisuguse tembuga hakkama sai? Vanamees on muide ebameeldiv küll, aga sellepärast ei hakata veel tapma. Midagi pidi seal olema, midagi üsna ränka. Väljas kuuleb kindlasti rohkem, Herodes teadis, et üks Emma sugulane töötab miilitsas, küll sealtkaudu teada saab.

Emmast kuluks niisugune foto teha, mõtles Herodes järsku. See mõte oli nii ootamatu, et ta kohmetus ja vaatas kähku ringi, nagu oleksid teised tema mõtteid kuulda võinud.

Kõiksugused lollused ka pähe tulevad. Katsuks parem tukastada, öhtusöögini on veel aega. Seni polnud talle veel midagi hamba alla antud, möödunust mäletas Herodes, et teise päeva öhtul pidi juba antama. Ta sulges silmad.

«Täna käis uuriija,» ütles poiss tasakesi ja vihjas silmadega Raipmannile.

«Mis ta rääkis?» küsis tüdruk.

«Ei tea, meid aeti välja. Hästi see vanamehele igatahes ei mõjunud.»

«Väljas räägitakse, et vanamees olnud püstihull, iga päev nüpeldanud poissi, seisnud lausa malakaga selja taga, kui poiss õppinud,» rääkis tüdruk.

«Seda võib temast uskuda küll,» oli poiss nõus.

«Millal nad sind löikama hakkavad?» päris tüdruk suud kõverdades, nagu räägiks millestki vastikust.

«Homme,» vastas poiss. Kauküll oli pool tundi tagasi palatis käinud ja öelnud. Johannes tundis sellest nii head meelt kui tuska, aga vastu ei vaielnud.

«Valus...» ütles tüdruk hellalt.

«Tuimendavad,» lausus poiss hooletult. «Pärast, siis pidi valu tegema.»

«Mul on sinust nii kahju,» sosistas tüdruk.

«Elu on niisugune,» vastas poiss.

«Mulle pakutakse uut kohta,» ütles tüdruk äkki.

«Kuhu?»

«Sinnasamasse. Osakonnajuhatajaks.»

Poiss vaikus hetke ja ütles siis uuel toonil, mida nende vahel veel kasutatud polnud:

«Eks sa hakkad siis mind ülal pidama, kuni ma instituudi lõpetan...»

Tüdruk pööras nõksatades pea ja vaatas poisile ehmunult silma. Poiss ei löönud pilku maha, vaatas vapralt vastu. Vaikus kestis üsna kaua, siis ütles tüdruk tasa:

«Sa ära niisuguste asjadega naljata.»

«Mis nali see on?»

Tüdruk ei teadnud, mis öelda või teha, tema käsi kobas rahutult mööda tekki, leidis äkki poisi sõrmed ja võttis neist kinni. Ei pigistanud ega midagi, lihtsalt võttis kinni ja hoidis, ja poiss tundis, et nii on hea, just nii ongi hea.

«Sa ei tea ju üldse, missugune ma olen,» ütles tüdruk. Nad rääkisid nüüd sosinal, ise seda märkamata.

«Tean. Sa oled hea.»

«Aga kui ei ole?»

«Oled.»

«Sa ei tea minust midagi,» ütles tüdruk uuesti.

«Pole vajagi.»

«Siiski. Ma olin juba abielus.»

Poiss hoidis end kramplikult vaos, aga ta sõrmed tuksatasid ikka. Tüdruk tundis seda ja ütles silmapilkselt kalgiks muutunud toonil:

«Noh. näed nüüd?»

Nende vahele laskus vaikus. see laienes ja süvenes. aina laienes ja süvenes. ja järgmise paari hetke iooksul tundis poiss kogu olemusega, et kui ta nüüd kohe midagi ei ütle, siis võtab see vaikus võimust. siis jääbki see vaikus nende vahele. nad ei pääse enam iialgi sellest läbi. Ta kiirustas vastusega nii, et komistas sõnadele:

«Ja mis siis?» Ta kuulis oma häält. see kõlas ärsult. isegi natuke brutaalselt. aga ta tundis, et just niisugust tooni oligi vaja.

«Siis on paliugi.»

«Sa... mõtled veel temale?»

«Ei.»

Ta ei valeta. mõtles poiss. Ta teadis, et see kõik ei loe midagi, et ta tahab seda tüdrukut niisamuti kui enne, tahab päriselt.

«Siis me sellest enam ei räägi,» ütles ta resoluutselt.

Tüdruku keha. mis viivuks oli pingestunud. lõdvenes korraka ja tema sõrmed surusid vaevalt-vaevalt märgatavalt poisi omi.

«Ta hakkas jooma.» ütles tüdruk äkilises vajaduses kõik ära öelda. Lahutus oli läinud kiiresti ja vaikselt, ta polnud seni kellelegi saanud kõike ära rääkida.

«Tüdrukud ajasid teda taga, ja siis ta hakkas jooma.»

«Sul pole vaja seda rääkida.» keelas poiss ja kuulas ahnelt.

«Mul on vaja. Ükskõik, kas sul on või ei. Minul on vaja.»

Tüdruk hoidis kõvasti poisi sõrmedest ja rääkis.

Väärtnõu lamas voodis ja mõtles oma artiklile. Kohe, kui siit pääseb, võtab ta selle tõsiselt käsile. Mis sellest, et toimetaja pessimistlikult pead vangutas. Võtab käsile. Me räägime liiga palju: ah, pole mõtet. nagu ni see midagi ei muuda. mõtles Väärtnõu. Muudab. Aga kes peab muutma, kui keegi sõnagi ei ütle?

Tema kõrval voodil vedeles hommikune leht. ta võttis selle kätte ja laskis silmad professionaalse kiirusega pealkirjadest üle libiseda. Midagi eriti huvitavat silma ei hakanud.

Väärtnõu pani lehe kõrvale ja haigutas. Tal oli tunne, nagu oleks ta ämblik, kelle võrk iga päev ära lõhutakse ja kes kohe hakkab uut kuduma. Kui keegi ei löhu, muutub ta Penelopeks ja harutab oma kanga ise üles, et otsast alata.

Täna oli ta kohutava avastuse teinud: enamik inimesi maakeral on temast nooremad. Ta on märkamatu üle läve astunud, ta kuulub mitte enam pealetungiva, vaid taganeva generatsiooni hulka. Ei, ma ei tagane, mõtles Väärtnõu jonnakalt. Aga ikkagi on masendav teada, et sa kuulud juba vähemusse, lootusetult kahanevasse vähemusse. Ja ükskord tuleb mitteolemise tund.

Kõige hirmsam on vist see, et me ei saa iialgi teada, millal see algas, mõtles Väärtnõu. Ja millest see algas.

Siin palatis suri Penn.

Siin palatis on Raipmann, kelle tahtis tappa ta oma poeg.

Siin palatis ootab operatsiooni Pupart, kes jääbki mõistatuseks.

Siin palatis lamab Johannes, tema voodiäärel istub tütarlaps, nad vist armastavad teineteist.

Siin palatis taob Herodes kaarte ja räuskab lõbusalt, kuigi on selgesti näha, et tal on mure.

Ma ei tea, missugune keerdsõlm valitses Penni ja tema poja vahel.

Ma ei tea, miks tahtis Raipmanni poeg teda tappa.

Ma ei tea, miks Pupart on selline, nagu ta on.

Ma ei tea, kas tütarlaps armastab Johannest või ei, ma ütlen: vist.

Ma ei tea, mis mure on Herodesel.

Ma ei tea midagi nende elust. Ja ma pole tahtnudki teada.

Palati uks lükati lahti, jässakas noormees seisis poole sääreni ulatuvates pidžaamapükstes lävel ja vidutas silmi. Tal oli taskurätikusse keeratud väike komps käes ja ruudulised sokid jalas. Öde Senta lükkas ta sisse ja näitas Penni tühjaksjäänud voodile.

«Teie voodi on siin.»

«Olge terve,» ütles uustulnuk ja viskas kompsu voodile.

Herodes oli Johanneselt palunud transistori ja keeras selle järsku valjusti kõnelema. Diktori madal, meeldiv hääl luges päevauudiseid.

«Uue unikaalse kosmilise eksperimendi esimene etapp on edukalt täidetud. 17. novembril 1970. aastal kell 9 ja 28 minutit Moskva aja järgi laskus mööda spetsiaalset trappi Kuu pinnale automaatne iseliikuv aparaat «Lunohod 1». Neli päeva aktiivset tööd võimaldasid kosmoseaparaadil täita kõige keerukamaid ülesandeid Kuu pinna uurimise alal. «Lunohod 1» tehnilised omadused osutusid . . .»

«Vaat, kus on kihvtid mehed, ah?» ütles uustulnuk vaimustatult.

Väärtnõu vaatas palatis ringi. Viivuks olid kõik vaikinud, nüüd tegeles igaüks jälle oma asjadega.

Johannese käsi oli tüdruku peos ja tüdruk silitas seda.

Pupart luges Kafka «Protsessi» ja oli sellesse absoluutselt keskendunud.

Raipmann hingas katkendlikult ja mõtles ainult üht: ma pean elama jääma, ma pean teada saama, milles on asi, miks see nii läks, ma pean, ma pean.

Herodes kuulas raadiot ja püüdis ette kujutada seda naljakat aparaati, mis kuskil neljasaja tuhande kilomeetri kaugusel Maalt antavate käskluste järgi mööda Kuu pinda roomab.

Väärtnõu naeratas ja laskus selili, sulges silmad. Talle valmistas äkki pöörast nalja ei tea kust tulnud kujutus: inimesed toovad Kuu pealt kive, et nendega üksteist pilduma hakata. Nagu oleks Maa peal kive vähe.

Kahju, et ma natuke noorem ei ole, mõtles Väärtnõu. Minu jaoks
jäab Kuu peale sõitmine igavesti ainult unistuseks...
Ta katsus magama jääda.
Väljas sadas vihma.

November 1970
Gagra

Uni

Soojus ja selgus ... On see Egiptus?
Tõesti — Egiptus ... hiilgust on täis
sinise laotuse kummuvad kõrgused ...
On siin vast avar! Nii vaba, nii õnnelik.
See on Egiptus ...

Vaikne ja armas ... On see Ukraina?
Tõesti — Ukraina ... Aiake seal,
kodune tare ja aasad need haljuvad,
hallikad haavad ja tiigid, mis rohtunud.
See on Ukraina ...

Puhata võib nüüd ... rännatud aastaid ...
Kõik läheb hästi ... Minuga koos
pääsesid, kodumaa, pilkeist ja piinadest,
taevas ei kurda, ei nuta, ei pilvita.
Kõik on nüüd rõõmsad ... ah, las näen veel und ...
Kõik läheb hästi ...

7. IV 1910

Ukraina keelest tõlkinud H. JÜRISSE

Sfinks

Kord ammu sündis keset surnud kõrbe
meeltäraheitvalt tühja avarust
seniidis päikese ja liiva lõõsas
üks imeline unelm orja hinges,
kes oli ori olnud kogu elu,
ja hakkas valitsema oma loojat
veel võimukamalt tolle isandatest.
See unelm käskis leida väärse kivi
lõukoerte kõrbe kuumast kaljustikust
ja raiuda see olendiks, mis oleks
ja jääkski igaveseks mõistatuseks.
Ja ori asus kivi kallal tööle,
kõik oli selle juures tulipalav:

maa, taevas, kivi, raiumisetera
 ja meistri südagi; kui tuletukke
 tal lendas käe alt kuumi kivikilde.
 Ja varsti valmis elutuimas kõrbes
 teos nagu elav, aga mõistatuslik:
 laisk lõvikeha lebab kuumal liival
 just nagu närvetatud südapäevast,
 kuid tema kummaline inimpea
 on uhkelt püsti, vaatab enda ette,
 pilk kivine ja huulil kuri muie.
 See pilk, see muie olid hirmsamad
 kui surmav avarus ja tappev päike.

Siis sai see loodud kuju jumalaks
 ja talle ehitati hiigeltempleid
 hiidsammastega; lilletatud lodjad
 tõid talle lootosi ja ohvriande;
 poeedid laulsid laule, löid legende,
 mis olid tarretanud vere värvi,
 ja teadusmeeste targust raamatuist —
 kus püüti mõistatada saladust
 nois kivist silmis ja noil õelail huulil —
 võis püstitada terveid püramiide.
 Neis oli täos kõik see, mis kujus täos:
 Kõrb, Päike, Õigus, Saatuse, Elu
 ja Armastus ning palju, palju muudki.
 Ent ülimalt neist muutus sõna: Sfinks —
 veel salapärasem kui loodud kuju ise.

Zeljonõi Gais 24. VII 1900

Ukraina keelest tõlkinud M. VEETAMM

* * *

Kord püha Hermandaadi ajal juhtus,
 et mungad ketseri taas kätte said,
 ning, nagu karmilt nõudis usupuhtus,
 siis piinakambrisse ta viidi sedamaid.
 Ja vana jutt käib nii, et vaevades ja valus
 suurinkvisiitor Torquemada ees
 jäi tummaks märter, tummalt kõike talus,
 vaid pisar liikumatul näol, see mees.
 Vaid korra karjatas. — «Ta hakkab kahetsema,»
 siis ütles timukas ning hingetundja suur,
 «küll raud ja tuli terveks teevad tema,
 küll kurja välja kihutab tortuur.
 Veel valu lisage!» — Ja piinu lisatigi,
 neid kirjeldada sõnul puudub jaks;
 ja näis, et õudusest on seintel hirmuhigi,
 ning palvetas üks munk, et ketser minestaks.
 Ei minestanud. Imelisel imel

seal lasti sündida! Mees ütles, pilgus lõõm
ja huultel naer: «Oo, Lunastaja nimel,
veel õhutage tuld! See tuli on mu rõõm.
Teid palun, timukad, tuld suuremaks veel teha!»
Ning Torquemada käsu andis siis:
«Eks põletage hoopiski see keha,
kõik lootus kadund on. Ta hinge Kurat viis.»

[1904]

Contra spem spero!

Tusamõtete pilved, mind jätke
keset säravat kevadekuud!
Kas siis nooruseaastad ei kätke
peale nukruse midagi muud?

Ei, ma naeran, kui pisarad laugel,
laulan laule, kui südant sööb tusk,
loodan, olgugi lootus must kaugel!
Mure, kao! Mul on elusse usk!

Oma kehval ja lohutul rajal
külin lilli, et kirendaks maa.
Külin lilli ma pakase ajal
ja ka pisaraid hoida ei saa.

Sulab pisaraist kibedaist, kuumist
kõva jääkoorik, mäheneb pind,
tõuseb lilli ehk seemnete tuumist,
kevad rõõmustab veel ehk ka mind.

Järsust mäest tahan üles ma kanda
kivi ränka, ja vaeva näen truult,
ja kui rasket ka koormat ei panda,
lõbus laul kõlab ikka mu suult.

Pikk ja pime on öö, kuid ei lähe
üheks viivukski kinni mul silm:
vahest leian teenäitaja tähe,
mida öös otsib terve maailm.

Südant suikuda unne ei lase,
ehk küll ümber on tusane öö,
ehk küll tunnen, et surmale ase
on mu rinnas, mis kaua ei löö.

Rinnas ase on surmale, kustub
silmist valgus, ees udu on karm,
aga süda veel erksamalt tuksub —
surma võidab ehk südame farm.

Jah! Ma naeran, kui pisarad laugel,
laulan laule, kui südant sööb tusk,
loodan, olgugi lootus must kaugel!
Mure, kao! Mul on elusse usk!

2. mai 1890

Ukraina keelest tõlkinud H. RAJAMETS

Lembit Remmelgas

Romulus Tiituse sõbralik šarž

Lembit Remmelgas

Juubelijutt staatiliste vahemängudega, millest ei kavatsetagi välja
arendada filmistsenaariumi

he eesti (keha- või vaimu-) kultuuri ajakirja toimetuse. Dialoog, niipalju kui seda on, leiab aset TOIMETAJA ja AUTORI vahel. TOIMETAJA käitumine reedab kerget hämmeldust, AUTORI olek aga arvamust, nagu peaks iga väljaanne tema kaastöö hõiskamisega vastu võtma.

AUTOR. Tõin artikli Remmelgast. Teate küll — Lembit Remmelgas, saab 4. veebruaril viiskümmend. Teie ajakirjal oleks sobiv temast kirjutada.

TOIMETAJA. Remmelgast? Miks te arvate, et just meie peaksime Remmelgast kirjutama? On ta teeneline kultuuritegelane? Või meistersportlane?

AUTOR. Kirjutisest peaks selguma, miks. Teeneline ta muidugi pole. Arvatavasti leiate mahti läbi lugeda?

TOIMETAJA. Remmelgas? Hm. Ja pole teenelinegi... (Võtab käsikirja ja hakkab lugema.)

Vähesed teavad, mida Lembit Remmelgas, keda tänavu pärast künnapäeva pühitseti viiekümneliste klubi liikmeks, filmistuudios teeb. Ameti poolest tegelevat ta stsenaariumidega. Nähtavasti siis peab see roll olema üpris väga tähtis, midagi niisugust, mille laokilelaskmisel eesti rahva sisult sotsialistlik kultuur hoopiski känguks. Kuid üks teadjamad tea. Igatahes kõlas Harju tänava e s i m e s e maja siledade seinte vahelt rohkem ja tõhusamalt häält välja avalikku arvamist mõjutama kui Harju tänava t e i s e s t, krobeliste seintega majast. Niipalju kui võhik arvata oskab, on sellest ajast, kui Remmelgas on ülevabariigilise filmipaja ääres seisnud, «Viimne reliikvia» küllaltki stiilikas ja — mis sa kostad! — ka selgesti väljapeetud autorikontseptsiooniga film, milles heldesti demonstreeritud ratsa-amatsoonlus, südantlõhestavad stseenid stiilis «pussnuga ja verekaapp» ning kõva monotoonse häälega väljapõrutatud pop-laulud alla 16-aastastele isegi koledal moel meeldisid. Ka «Kevade»-film oli menukas, mispuhul eraldi tuleb rõhutada asjaolu, et seda menu ei saavutatud mitte tavapärase filmibanaalsuste või muude kunsti- ja maitsevõõraste aksessuaaride varal, ja see juba isenesest peaks midagi maksma. Kuid samal ajal ei anna rahu ka «Jalg-rattataltsutajate» loorberid. Hiljaaegu jooksis kinoprogrammidest läbi veel «Libahunt».

TOIMETAJA (pominial). *Pidage, kas ei olnud selle stsenaariumi autoriks mitte Remmelgas ise?*

AUTOR vaikib.

Vähemalt aitas see edasi nihutada filmikriitikat ja ühtlasi ka Kitzbergi tragöödia tõlgendust. «Libahundi» puhul kuulsin raadiost keskkooliõpilaste kriitilist arutelu, mis päris tõsiselt üllatas noorte kunstihuviliste hea esteetilise taibuga, asjaomase kirjandus- ja kinoteose tundmisega ning arvamuste iseseisvusega. Kuid mitte ainult see. «Libahundi»-filmist on välja kasvanud üks viimaste aastate teravmeelsemaid saavutusi kriitikas H. Siimiskerilt, kes tegi väga olulise korrektiivi Kitzbergi teose põhikontseptsiooni juurde. Siimiskeri meetod on küll pigem žurnalistlik kui teaduslik, seega ka sama meetodiga kergesti ümberlükatav, aga tema järeldustest ei saa edaspidi mööda keegi, kes mõtleb ükskõik kummast «Libahundist» kirjutada.

Muidugi, on veel teisigi filme, küll plaanitarbelisi, küll seeriaviisilisi; need on tulnud, olnud ja läinud, jättes jäljed aruandlusse ja rahandusdokumentidesse.

TOIMETAJA (arusaamatuses, pahaselt). *No mis juubelijutt see teie arust on? Oleks ju pidanud Remmelgast endast rääkima, tõstma tema töös esile positiivset, seda, mis aitab teda heas valguses näidata. Teie aga teete vastupidi, pealegi ajate Remmelga süüks kõik eesti filmi viletsused!*

AUTOR. *Remmelgas pole kunagi sahariini sallinud. Temast rääkides tuleb rääkida probleemidest. Remmelgas on alati olnud probleemimees. Ta on neid väsimatult otsinud, nendega maadelnud ja paljud lahendanud. Ja üldse eksisteerib kriitik kultuuri ajaloos probleemide näol, mis on kuulunud tema tööväljale.*

TOIMETAJA. *No aga mulje, mis siit jääb...*

AUTOR. *Seda ma muidugi tunnustan, et lugu meie filmiga oleks veelgi segasem, kui Remmelgat tegijate hulgas ei oleks.*

Jäljed jäävad ka ajalehtedesse — kui keegi viitsib nende lademeid aastate takka läbi kaevata. Omal ajal kirjutati lehes, et orienteerumine kirjandusele olevat filmikunstis täiesti normaalne ja et konkreetselt meie, eesti nõukogude kinokunst võikski aina omastada süzeid kirjandusest ja teha neist stsenaariume. On küll õige, et kirjanduslikku ainet kasutatakse tänapäeva filmikunstis väga palju, ja mitte ainult meil, vaid ka mujal. Selle poolest pakkusid näiteks 1920.—1930-ndad aastad sootuks teistsugust pilti. Niipalju kui siinkirjutaja piiratud teadmised võimaldavad järeldada, paistab küll, et kino ei orienteerunud siis sugugi nii palju kirjandusele. Kirjanduslike süzeede järgi tehtud filmid olid vähemuses ja kõige menukamate aluseks oli ikkagi iseseisev stsenaarium. See muidugi ei tähenda, et kirjandusteoste ekraniseeringute hulgas tugevaid filme ei olnud. Kui nüüd meie film — kas programmi või olude tõukele — peab kurssi kirjandusele, kas siis ei sisalda see paratamatut ohtu, et aheneb ka kino autonoomia, vähenevad ta kunstilised võimalused ja kino satub kirjandusest liiga suurde sõltuvusse? Pakkuda interpretatsioone, olgu siis kui tahes isikupäraseid — kas seda pole iseseisva rahvusliku kunstiala elujõuliseks eksistentsiks liiga vähe? Küllap peaks igasuguse, ka rahvusliku filmistuudio põhiproduksioon välja kasvama ikkagi algupärastest, spetsiaalselt kino jaoks kirjutatud stse-

naariumidest. Kirjanike ja kino koostöö, millest Rimmelgas omal ajal, kui ta oli Kirjanike Liidus rääkija, nii tugeva rõhuga rääkis, peaks realiseeruma nimelt kirjanike algupäraste stsenaariumide näol, mitte varem valmistatud süzeede töötlemisena — kuigi mõnikord muud võimalust vist pole.

TOIMETAJA (ärritust maha surudes). Ja arvate, et midagi säherdust ära kah trükitakse?

AUTOR. No kui ei saa, eks siis või teravust maha võtta. Öeldakse ju ikka, kui sisuliselt vastu vaielda pole, et toon, toon on halb.

Nõnda siis julgeb käesolevate ridade autor teha järelduse, et orientatsioon kirjandusest laenatud süzeede kasutamisele muudab ka kino enda kirjanduse laenuliseks, kärbib tema autonoomiat. Selline kurss jätab kino ikkagi kirjanduse abimajandi ossa ega lase tal tõusta rahvuslikus kultuuris niisama olulisele kohale nagu kirjandus ise või näiteks muusika. Kuid kõneldes filmist rahvuslikus kultuuribilansis ei maksa unustada, et kino on ühtlasi kõige kosmopoliitsemad kunstialasid, seda eeskätt meil, kes me ju õndsast tummfilmist peale oleme aina, alati ja täiesti endastmõistetavalt rahuldunud võõrvaraga. Ka praegu ei mängi kinorepertuaaris eesti film peaaegu mitte mingisugust osa. Pole kunagi mänginud, ka laialt reklaamitud «Ohtlike kurvide» ajal mitte, mille pärast kunstisõber võis Moskva panoraamkinost ainult häbiga välja joosta. Mis juhtuks, kui mingi ime tõttu (mida meie materialistlikus maailmas teatavasti ei juhtu) eesti rahvuslik filmitoodang äkitselt lakkaks? Vist mitte midagi. Kas oleks palju neid, kes tunneksid, et oleme millestki olulisest ilma jäänud? Vist ei oleks. Nagu teada, on eesti nõukogude filmi saamiseks tehtud administratiivsed, majanduslikud ja vaimsedki pingutused üpris suured, aga tänini on näha ainult seda, et algupärane film on aidanud meie rahvuslikku kultuuri küll kirjumaks, aga vaevalt et rikkamaks muuta. Ses mõttes on kirjandusega sootuks vastupidine lugu: igal pool on rahvusliku kultuuri peamisi nurgakive olnud just kirjandus; ilma kirjanduseta ei ole ühegi nüüdisrahva kultuuri tekkimine ega eksistents mõeldav.

Loomulikult oleks nende ridade kirjutaja väga rõõmus, kui kunagi kauges tulevikus kokkuvõtete tegemisel selguks, et ta on eksinud ja et algupärane film on niisama palju inimeste ellusuhtumist ning maailmavaadet kujundanud nagu hea kirjandus, ja niisama palju ilumeelt ja maitset arendanud nagu hea muusika.

TOIMETAJA. Reservatsioone teete küll, aga poleemikatuhin kasvab teil üle pea. Peaks katsuma rahulikumalt, tasakaalukamalt. Kas te tõesti arvate, et teie jutu peale midagi muutub?

AUTOR. Väga tõenäoline, et ei muutu. Aga Rimmelgast rääkides peab poleemiline olema. Kes siis on meil rohkem poleemikat teinud kui Rimmelgas? Poleemika on tal veres. Miski pole talle võõram kui dogmatism ja maniilovlus.

TOIMETAJA. Loodetavasti mõtlete ainult kunstilist filmi? Mitte dokumentaal- ja multifilmi?

AUTOR. Mitte dokumentaal- ja multifilmi. Ainult seda, mida nimetatakse kunstiliseks filmiks.

Eeskätt Rimmelga-taolist dogmatismi ja maniilovluse suhtes immuunset natuuri oli vaja Kirjanike Liidus sel ajal, kui tänane juubilar kehas-

tas seal täidesaatvat võimu. Kirjandusliku elu pakatavas taasvõrsumises, mis kaasnes isikukultusjärgse üldise demokratiseerumisprotsessiga, oli rohkesti teeneid just Kirjanike Liidu tollasel sekretäril Lembit Rimmelgal. Hiljutises ajakirjanikutegevuses vormunud energilisele tööstiilile ja loomupärasele organisaatoritalendile leidis Rimmelgas kirjanike administratiivstaabis väga sobiva tegevusvälja. Oli rohkete ja suurte muudatuste aeg, oli palju poleemikat ja diskussioone, mitmed põhitööd hinnati ümber, mitmed seati taas jalule, hakkasid võrsuma värsked loominguilised jõud, kirjanike organisatsioon noorenes ja uuenes. Arutluskoosolekud Kohtu tän. 3 nagiseva ja mähkliku laudpõrandaga suurtoas (mida ka «saaliks» kutsuti), kus nurgas paradeeris volüümikas raudahi ja akna taga kuivas pesu, olid huvitavad, elavad ja sisukad, ületades tunduvalt neid formaalseid ettelugemisi, mida korraldatakse praegu Harju tänava uhkelt möbleeritud saalis.

Käisid vihased debatid konfliktituse teooria, vulgaarsotsiologismi, proportsioonide teooria, illustratiivsuse ja kirjanduselus administreerimise vastu — kui ainult sõlmküsimumi nimetada. Pisitasa hakkas esteetiline kirjanduskäsitlus taas oma õigustesse tõusma. Need asjad, millest tol ajal nii palju räägiti ja mille tõestamiseks nii ohtral hulgal sõnu kulutati, võivad tänapäeval kirjanduslikult haritud inimesele tunduda üsna algelised, kuid tol ajal pidi kulutama palju energiat algtõdede selgitamiseks. Kui siin on räägitud tervest ajajärgust, siis ometigi mitte kavatsusega väita, nagu oleks viiekümnendate aastate teisel poolel tehtu kõik ühe isiku — Rimmelga — teene. Üks inimene teatavasti palju ei suuda, veel vähem suudab ta üksinda. Aga ikkagi ei ole tähtsusetu, kelle käes on sellisel ajal asjade korraldamine. Tuulik jahvatab tuule jõul, aga mölder võib kivide jooksu nii- ja teistsuguseks reguleerida, võib kivid seismagi panna, pöörata tiivad vastu- või servituult, purjesid lisada või neid vähendada. Rimmelga organisatsioonilises ja ideoloogilises töös leidsid kehastust ajastu põhitendentsid. Ta tabas neid õigesti, oskas veskikivide jooksu hästi reguleerida ja tiivad õigesse külge hoida, nii et tuuleolud muutusid kivide jooksule kõige soodsamaks. Selline tegevus peaks vist sobima illustratsiooniks isegi dialektilise materialismi ühe teema juurde, mis käsitleb isiksuse osa ajaloos.

TOIMETAJA. Ajastu põhitendentside tabamine — jaa, see on hea tähelepanek. Kui kõik, millest kirjutate, on õige. Muidu aga kruvite toonid liiga kõrgele. «Isiksuse osa ajaloos»! Parema rääkige sellest, et pole olemas asendamatu inimesi.

AUTOR. Sel teemal tellige propagandistlik artikkel «Teaduse» lektorilt. Ma ei saa Rimmelga suhtes siiski nii taktituks minna.

TOIMETAJA. Hm... Nähtavasti soovitate ka Moskva filosoofiadoktooreile, et nad otsiksid dialektilise materialismi kursuse jaoks materjali Eesti NSV Kirjanike Liidust!

AUTOR. Kirjanike Liidust või mitte, aga dialektika seadused maksavad igal pool. Ka Rimmelga enda tegevuses.

Loomulikult poleks Rimmelgas avalikkuse silmis suutnud endale niisugust autoriteeti võita, kui ta ühel hoobil poleks olnud veel teoreetik ja ideoloog, uute tähiste osutaja ning algatuste õhutaja. See külg tema tegevusest on suhteliselt hästi jäädvustatud tema kriitiliste artiklite näol, kuigi neis sugugi kõik ei peegeldu, millega Rimmelgas tol ajal

tegeles. Kirjanike Liidu protokollid aga on paraku üsnagi puudulikud, sest kirjanikud oskavad küll ühe päeva protokolle, aga mitte ühe koosoleku protokolle kirjutada. Kuid vähemalt see, mis on Rimmelga kriitika fikseerimist leidnud, kuulub täiesti kindlalt isikukultusjärgse kriitilise mõtte üldpilti.

Rimmelgas esindab kriitikutüüpi, mis kahel esimesel sõjajärgsel aastakümnel oli kirjanduselus väga levinud ja koguni tooniandev. Kriitikuiks hakkasid äsja sõjast ajakirjandusse tulnud noored mehed. Ka Rimmelgas on — veel praegugi! — natuurilt ja kutsumuselt ajakirjanik, sealjuures andekas ajakirjanik. Pärast sõda alustanud kriitikuil polnud esiotsa mingit süstemaatilist kirjandusteaduslikku haridust, kirjandusteooria oli neile peaaegu tundmatu, kirjanduse ajalugu teadsid nad ainult niipalju, kui keskkoolipingilt oli mälusoppidesse jäänud või mida nad olid siit-sealt näppupuutuvat lugenud. Kindlasti aga olid nad kõik olnud ammust ajast suured raamatuhaiged ja nende lugemine oli kindlasti üle keskmise. Niisiis oli neil kirjanduslikku tarkust tänapäeva mõttes õieti jupikaupa, kuid see-eest oli tagavaraks rida üldpoliitilisi teadmisi. Kindlasti aga oli neil kõigil veel tubli annus ahnet kultuurijanu, otsivat vaimu, rahutust ja pealehakkamistahet. Need omadused viisid neid katsetama kriitikas, mida võib-olla üks või teine hiljem on kahetsenud. Nii nad siis hakkasid kirjutama, tegid seda oskamatult, komberdamisi, võõraste eeskujude najal, ei teadnud midagi sisu ja vormi lahutamatuses, ei tundnud esteetilisi kategooriaid, jutustasid enamasti sisu ümber, andsid ainult eetilisi hinnanguid, kasutasid igal pool poliitilist terminoloogiat, sest poliitikat nad arvasid tundvat. Kuid esteetilist analüüsi oli armetult vähe: esteetika mõistegi ümber virvles tol ajal mõnesuguseid kahtlusi. Muidugi tehti ses haljas noorus ka ränki vigu, mida hiljem on võimaluste piires hurjutatud ja mille varal ehk mõnigi terane kirjandusteaduse aspirant veel tulevikuski kindlustab oma vaimse ja majandusliku äraelamise. Need vead on nüüdseks minevik ja rõhuv enamik on neid ka vigadeks tunnistanud.

TOIMETAJA. Mispärast on rõhuv alla kriipsutatud?

AUTOR. Mitte sellepärast, et see enamik vähemikku rõhuks.

Ka Rimmelgas kirjutas siis mõnikord sääraseid asju, mida ta hiljem ehk oleks kirjutamata jätanud. Ta kriitikaraamat «Palun sõna!» on küll paks, kuid ei sisalda kaugeltki kõike. Vähe on ju literaate, kes esimestest ridadest peale aina kulda ja hõbedat paberile puistavad...

Aga millest me võime ära tunda just Rimmelgat kui kriitikut?

Kõigepealt on Rimmelgas olnud üks neid väheseid, kes on pidevalt huvitunud sotsialistliku realismi teooriast ja praktikast, seega siis otsene oponent neile, kes keelduvad sotsialistlikku realismi kui loomingu meetodit tunnustamast. Tahaksin väga uskuda, et tema omaegne ägedus poleemikas Jaan Krossi ja teistega oli välja kasvanud just sellelt pinnalt. Rimmelgas on ainsana meie kirjanduslikus perioodikas kõnelnud sotsialistliku realismi mitmest filosoofilisest küsimusest. Seejuures on ta definitsioonide nikerdamist enamasti viljatuks ametiks pidanud.

Äsjaöelduga seisab ühenduses Rimmelga kui kriitiku teine iseloomulik joon, nimelt üsna hea kursisolek üleliidulise kirjanduseluga, teoreetiliste päevaküsimuste ja vaidluste madega. Loomulikult eeldab see pikaajalist kirjanduse jälgimist, lehtede lugemist ja paljude kõnekoos-

olekute, pleenumite, istungite ja nõupidamiste sõnapriiskamise välja-kannatamist. Võib-olla jääb see külg tema tegevusest asjasse mitte-pühendatuile kõige vähem nähtavaks, ainult mõni artikkel või koos-oleku referaat annab sellest takkajärele tunnistust, aga seda enam tea-takse Rimmelgat üleliidulise kirjanduselu tundjana kitsamas ringis.

Edasi: Rimmelgas armastab poleemikat. Rimmelgas ja poleemika on lahutamatud. Poleemika on Rimmelgale kriitika eksisteerimise vor-miks. Rimmelgas ei saa kirjutada nii, et ta on ainult millegi poolt — ta peab olema ka millegi (või kellegi) vastu ja seda ka otse-sõnu välja ütleva. Kui oponenti just soovipärasel kujul olemas ei ole, konstrueerib ta selle endale ise, näiteks Dogmaatiku nime all. Oma-aegne käsitlus Kitzbergist ei võrsunud kindlasti mitte niivõrd Kitzbergi enda pärast kui polemiseerimisvajadusest, vajadusest Kitzbergi üle vaielda ja kohalt nihutatud arusaamad õigesse kohta tagasi seada, sest esimene kirjandusloolühikursus oli paljud töed kummuli keeranud. Läbinisti poleemiline oli artikkel «Vigadest ja väärhinnanguist» — üks kujukamaid omaaegse kirjanduselu dokumente ja ühtlasi hea polee-mikastiili näide. Peaaegu kõik 1950-ndate aastate kesksed vaidlusküsi-mused on siin koos: vulgaarsotsioloogilisest meetodist, nihilistlikust suhtumisest rahvuslikku kultuuripärandisse, «Noor-Eestile» antud hin-nanguist, rahvuskultuuri mandumise teesist. Rimmelga karakteriski ju võib eelsoodumus poleemikaks olla, kuid asi oli ka selles, et Kirja-nike Liidu sekretärina ei saanud ta poleemikata läbi. Aeg nõudis väi-teid ja vastuväiteid: paljud vead tuli heaks teha, paljud väärhinnangud tühistada ja kehtestada õiged hinnangud. Ja igal puhul olid debatud vältimatud. Rimmelgas tõusis hea polemisti kuulsusse, kuid soetas just sellega ka endale vaenlasi. Aga mis kriitik see on, kellel pole vaenlasi?

TOIMETAJA. Ikka see kiidulaul poleemikale ja vaidlemisele... Ja seda artiklit, mis siin nimetatud, pole tarvis nii tähtsaks teha. Vigadest, väärhinnanguist... See võib vigu isegi propageerida, neid tegema õpe-tada...

AUTOR laiutab käsi ega vasta.

Kui võrrelda praegu aktiivselt tegutsevate kriitikute enamikuga, siis paistab Rimmelgas silma veel ühe omaduse, nimelt enamasti korralike üldistuste ja üsna hea üldistusvõime poolest. Ka see joon on pärit eesti nõukogude kirjanduskriitika noorusest. Üldistuste poole püüti siis tingimata. Tagantjärele tolle aja põhimõttelisi artikleid lugedes vangutad tihti pead: kui vähe oli fakte, kui halvasti neid tunti, kui sihilikult neid valiti — aga kui suured ja tähtsad olid üldistused! Rimmelga raama-tust õnneks sellist stiili ei leia. Kuigi ta igal pool faktmaterjali must-valgel ei eksponeeri (ja igal pool pole seda vajagi), tundub, et järeldu-sed on tehtud siiski piisava hulga tõsiasjade toel. Mikroanalüüsis ei ole Rimmelgas tugev. Sestap on tal õieti vähe üksikteoste arvustusi ja kui ta on midagi retsenseerinudki, siis ikka selliseid teoseid, mis pakuvad põhimõttelist huvi. Sellepärast jätab ta kunstiliste kvaliteetide vaatluse rahulikult tagaplaanile ja rõhutab teose ideelist külge. Mõnigi kord on ta suutnud väga tabavalt ära näha teose põhiolemuse ja sel valgusel analüüsi läbi viia. Siin on talle kasuks tulnud marksistliku filosoofia korralik tundmine, millega tänaseist aktiivseist kriitikuist ainult üksikud kiidelda saavad. Mõnel puhul on Rimmelgaski teinud tasa-kaalutuid järeldusi, kasutades liiga ühemõtteliselt klassifitseerivaid ter-

mineid jms. Nii on artikkel «uue luule» kohta ohtlikult lähedal siltide kleepimisele, mida ka Rimmelgas ise on nii ägedalt tauninud. Selle tagajärjel tekkinud väärmulje on õieti kahetsust väärt, sest pole ka kõnesolevas artiklis sugugi kõik läbi-lõhki vale, nagu talentide austajad kuluaarides meelsasti tahaksid asja kujutada. Lühidalt — sedapuhku jäi kriitikul faktidest, kirjandusliku protsessi ajaloolisest tunnetamisest ja kirjanduse teisenemise mõistmisest täiskindlate üldistuste tegemiseks puudu. Väga võimalik aga, et Rimmelgas ise nii ei arva.

TOIMETAJA. Tjah... Paistab, et tahate Rimmelgast üsna isikupärase sulega kriitiku teha. Mõnest veast räägite ka, aga õige mokaotsast. Mis ta tegemata jättis, sellest lähete hoopis mööda. Teie järgi nagu polekski ta vigu teinud ja ka lünki nagu poleks tema töös olnud.

AUTOR. Mõttekam on iseloomustada inimese tegevust kui otsida tema juurest vigu. Vigu teeb igaüks, vigu ei tee ainult see, kes üldse midagi ei tee. Aga mis puutub tegemata jätmissse, siis selle koha pealt võiksite Leninist järele vaadata.

Loomingu väärtust hinnatakse selle järgi, kui palju jääb püsima. Kriitikas on aegumise oht eriti suur. Vähe on sellist kriitikat, mis kestab üle aegade. Kuid Rimmelga loomingul on see tugev külg, et ta väga kujukalt peegeldab oma aega ja jääb selle tõttu kirjanduskriitilise mõtte kujunemise dokumendiks. Nii tegi Rimmelgas 1950-ndate aastate keskel õieti erandliku põike kirjanduse ajalukku. Selle resultaat — üks artikkel Kitzbergist ja teine Tuglasest — on isegi suure «Eesti kirjanduse ajaloo» bibliograafias märgitud. Tänapäevaks on Tuglasest ja Kitzbergist paremini kirjutatud ja nendega tutvumiseks ei pöördata mitte Rimmelga poole. Nüüdne lugeja ei märka enam ka nende artiklite poleemilist iseloomu, seda, et nende ülesandeks oli jalule aidata esteetilist kirjanduskäsitust üldse, väärata vulgaarsotsioloogilist meetodit. Omal ajal aga sai mõlema artikli ilmumine sündmuseks. Ja maksab neid lugeda nüüdki, kõigepealt artiklit Kitzbergi kohta. Nii väärib «Tuulte pöörises» tõlgendus veel 15 aasta takka tähelepanu — sest üks osutanud Rimmelgas juba siis näidendi kõige nõrgemat kohta, mida ei ole võimalik kuidagi ära kaotada: kõik katsed ses suunas on lõppenud nurjumisega — nagu Kitzbergi õnnetu teose viimane lavastuski.

Lembit Rimmelgas, paljude probleemikäsitluste ja ülevaadete autor, Kitzbergi- ja Tuglase-artiklite autor, rohkearvuliste tõlgete autor, teenekas kirjandustegelane, omaaegne eesti nõukogude ajakirjanduse üks organiseerijaid, pühitses küünlapäeva järel oma juubelit. Tema sekretäritööst Kirjanike Liidus on üksteist aastat, kuid ikka on põhjust seda meenutada. Edaspidi tehakse seda mõistagi täielikumalt ja paremini kui siin.

Rimmelgas on eestindanud head kirjandust, viimases otsas tšehhi ja slovaki keelest, ja tehtust jääb vähemalt surematu «Švejki» tõlge väga kauaks rahva aktiivsesse lugemisvarasse. *Exegi monumentum* — on suured luuletajad kirjutanud. Rimmelgalt ei ole salmikuid teada (küll aga karikatuure), seega siis ka mitte sellist eneseväärtustunde deklaratsiooni. Kuid tema monumendiks jääb eesti nõukogude kirjanduse arenguköver väga olulisel ajal, millest üksikud koordinaadid on eespool antud. Kirjanduslugu arvatavasti ei maini aastate 1955—1960 toodangu käsitluses Rimmelgat. Kuid kes sellest ajajärgust loeb, nähku paljuski ja paljugi taga Rimmelga kätt ja tema näojooni.

TOIMETAJA. Mnjaa ... Me kirjutame rohkem kultuuriküsimustest. Kirjandus ja kriitika pole päris meie ala ... Pealegi on siin teravaid kohti ... liiga palju superlatiive ...

AUTOR. Selge kõik. Te ei taha.

TOIMETAJA. Nojah, oleks ta teenelinegi ...

AUTOR. Kui siit mingeid teeneid ei selgunud, siis on artikkel lihtsalt halvasti kirjutatud. Aga ma ei saa tema arvele ka neid teeneid panna, mis talle ei kuulu. Ja seda pole tarviski. Palun andke käsikiri, ehk saame teenete suhtes kuskil mujal ladusamalt kokkuleppele.

Proosa 1970

astaülevaate laad on paratamatult tingitud kahest tegurist — aastakirjandusest endast ja ülevaate tegijast. Iga vaatleja on püüdnud sellele vormi anda oma näo, arusaamade ja lähtematerjalides peituvate eelduste kohaselt.

Loomulik ja loogiline on nõuda, et aastaülevaade oleks jooksvast kriitikast ülevaatlikum ja üldistavam. Ent just viimase nõudmise täitmise asetab pisut kahtlasse valgusse üks meie kirjanduselu aastast aastasse iseloomustav nigel joon — vähene viljakus. See ei anna ka küllalt enesekindlust vaadelda kirjanduse kujunemist kui protsessi (millist põhimõtet on sõna ja teoga püüdnud kirjandusevaatlusse juurutada H. Peep), sest protsessid kulgevad meil aeglaselt, tihti nii väljaarenemata kujul, et aastakirjandus julgustab ja õigustab üldistusi tegema ja protsessi kirjeldama üsna piiratud määral. Küllap seepärast ongi arenguhuvi ahvatlenud ülevaate tegijaid üle astuma aastakirjanduse ahtakestest piiridest. Nii toimis näiteks H. Runnel oma mulluses luuleülevaates.

Romaani ja novelli puhul on aastapiiri ületamine raskem, sest kui ei taheta just loitsijana talitada, eeldab seesugune piiriületamine eelneva ülelugemist värske silmaga, mis aga proosakirjanduse puhul on seotud liiga suure ajakuluga. Käesoleval aastal osutuks see pealegi tarbetuks, kuna kongress oma aastate-ülevaate ja protsessianalüüsiga koputab juba ukse taga.

Situatsioon ja materjal üldiselt tõukavad konkreetsema analüüsi suunas, mis funktsionaalselt võiks suuremaid üldistusi tulevikuks ette valmistada ehk tõhusamalt kui ennatlikud, hiljem üksnes korrigeerimiseks ainet andvad järeldused.

Ent iga konkreetsem analüüs sunnib otsemaid määrama rõhuasetuse sisu ja vormi dialektikas, sest selliste, kirjanduses orgaaniliselt liitunud komponentide vaatlus nende dialektilises ühtsuses on võimalik ikkagi ainult abstraktsioonides, teoreetilises plaanis; analüüs, mis huvitub kas emmast-kummast või mõlemast võrdväärselt, on ikkagi sunnitud oma tähelepanu järjepannu jagama, rõhuasetusi emma-kumma suunas kallutama.

Kuna meie viimaste aastate arvustustes on kriitikute ja uurijate huvi märgatavalt nihkunud vormiuuenduslikele probleemidele, poleks ehk sedakorda ülearune kaardistada aastakirjanduse sisulised ainealad ning jälgida, missugune on esteetiline ideaal, mille eest meie kirjarahvas püüab hea seista.

Seesugusegi esimesel pilgul küll primitiivse ja seminaritööde temaatika järele lõhnava vaatluse peaksid siiski kütkestavaks tegema atmosfäär ja tingimused, milles meie kirjandus on arenenud mitte üksi viimase aasta, vaid aastate jooksul. Need ajad, kus kirjanduse üldjuhtimine võttis sageli niisuguse sotsiaalse tellimuse kuju, mis sisaldas ka soovitud lahenduste ideekavandid, tunduvad kaugel ja ületatud etapina. Viimane aastakümme võimaldab suurepäraselt kontrollida, kuipalju on meie kirjanikel olnud vastutustunnet ja vaimuerksust kirjandusliku prožektori suunamiseks rahva elus tulipunkti nihkunud ja seisukohavõttu nõudvatele prob-

leemidele, kuulugu need siis minevikku, olevikku või tulevikku. Et kirjanduse areng on läinud eeskätt kirjanike endi riisikol (mis neile aina au teeb), sellele osutab ka tõsiasi, et olukorras, kus kirjanduse tarbimine mitmekordselt ületab pakkumise, ei saa lugeja kui sotsiaalse tellija soovide peaaegu arvesse tulla — ta haarab aplalt kõik algupärase, mis harvade piiskadena kaupluseletile langeb. Ka kriitika osa protsessi mõjustamisel on, vähemalt intuiitvise äratundmise järgi, suhteliselt väike ning võiks mõistagi olla tõhusam.

Kirjanduse ajalugu aga ärgitab meie huvi aastakirjanduse kui ajajärgu peegli ja südametunnistuse jälgimiseks arvestusväärse kogemusega. Nimelt: ükskõik kui stiihiline või suunatud kirjanduse areng kitsamal ajalõigul ka poleks, kui püsti-individualistiks või kollektivistiks iga üksik kirjamees ennast ka ei kuulutaks, ometi selgitab perioodi loomingu analüüs välja kirjanduse ühisjooned, mis osutavad, et ajajärgu sotsiaalse gravitatsioonivälja mõjude suhtes pole immuunsus võimalik, küll aga kõigub tundlikkuse laad ja määr, mis tingib teema ja probleemide valiku, resoneerimise ühiskonna nii- või teistsugustele klasside, leeride ja gruppide vajadustele. Pinnalinegi vaatlus avastab õige peatselt, et õnne- ja kriis-aegade kirjandusel on erinev nägu.

Samuti tõendab kirjanduselu, et aeg-ajalt on hirmvajalik ürgvanadegi mõistete taasselgitamine — kas või sellepärast, et mõned mõisted teenivad mitte ainult kirjandust, vaid ka teisi talle lähedasi vaimuelu avaldusi. Üks selliseid mõisteid on elutõde, mis väärtuse kriteeriumina on kirjanduse endaga võrreldes ju kõigest sajandivanune nooruk. Kindlasti aitas selle kriteeriumi troonile teaduste, eriti loodusteaduste areng, mis tegi lõpu jumalatele taevas ja haldjatele maa peal ning pagendas muretuse ja seikluslusti ka kirjandusest. Ajuti tundub, et üha laiemat kõlapinda leidev teadus (mõeldagu vaid, kui tühise osa moodustab kirjanduse aastasaak igal aastal kaitstava 200 dissertatsiooni kõrval!) võib ühel heal päeval teha lõpu mitte ainult religioonile kui kirjanduse vanale teekaaslasele, vaid ka kirjandusele endale. Ainult õpetussõna: tunne enda tugevust ja konkurendi nõrkust, kuid kasuta targasti ära ka tema tugevus, võiks kunstirahva vitaalsusele toniseerivalt mõjuda.

Elutõe kriteeriumi omaksvõtmisega kindlustas kirjandus ennast teaduse tähe all elama asunud maailmas. Ent kunst peaks mõistma, et tõe kui seaduspärasuse tunnetamisel ei tasugi tal hakata teadusega võistlema. Kirjanikul on õigus teaduse viljadele nagu igal teisel kodanikul. Need on talle ainult a b i v a h e n d i k s e l u t õ e t u n n e t a m i s e l, mis on märksa avarama ja teistsugusema tähendusega kui tõe teaduses. Sest see ei hõlma mitte üksi inimese enesetunnetust, inimese suhte tunnetamist teise inimese, ühiskonna ja loodusega, vaid ka inimliku tegevuse ja inimlike suhete hindamist ilusa ja inetu, õigluse ja ebaõigluse, tõe ja vale, otstarbekuse jne. seisukohalt. Ilmselt ei rõhutanud prantsuse kirjanikud asjata oma ankeedivastustes romaani ühe põhilise funktsioonina humanismi, mida nad mõistsid kui ülesannet toetada inimest inimeseks kujunemise protsessis. Kui bioloogilise rolli on loodus meisse igaihesse kodeerinud, ja koguni nii tugevasti, et üheks kaasaja valusaks probleemiks on saanud bioloogilise rolli suunamine (eriti arenevate rahvaste juures) — selle kultiveerimine aga on tsiviliseeritud maailmas alati probleemiks olnud —, siis kirjanduse hoopis igipõlisemaks ülesandeks jääb inimese sotsiaalse rolli sisu avamine, mida igal vastündinul tuleb ikka ja jälle ABC-st peale õppida. See missioon ühendab meie tänast kirjameest muistse muinasjutuvestja ja keskaegse rändjutlustajaga, sest kõik nad on kaitsnud seda, mida me tänapäeval nimetame oma ajastu esteetiliseks ideaaliks ning mis haarab kirjanduses meie esteetilised, eetilised, filosoofilised, poliitilised tõekspidamised nende ühtsuses.

Esteetiline ideaal on inimese ja kirjanduse tugevus, mille teaduski peaks omaks võtma, eriti uurimistulemuste sotsiaalsel ekspluateerimisel, kui inimkond ei taha

teadusest teha endale hauakaevajat. Teisalt aga, et kirjanduse olemuseks on inimlike vahekordade ja tunnetusprotsessi taasloomine, siis selle eriomaduse kaudu kannab ta teaduse objektiivsed andmed, eriti need, mis puudutavad inimest ja ühiskonda, kõige hõlpsamalt sotsiaalsesse tarbimisfaasi, kollektiivsesse teadvusse, ühendades sealjuures objektiivse teadusliku tõesuse ja subjektiivse inimlik-esteeetilise kriteeriumi. Ning tõsiasi on seegi, et vähemalt inimese kujutamise universaalsuses pole senini ükski teadus suutnud kirjandusega võistelda.

Andestatagu nende aabitsatõdede meenutamine, aga mõned tendentsid meie noores kirjanduses justkui tegid algõtõdede kordamise vajalikuks — kas või leidmaks generatsioonidevahelise suhtlemise jaoks mõistetele ühist tähendussisu.

On aeg küsida, missugune on siis see esteetiline ideaal, mis määrab valguse ja varjude mängu meie tänases kirjanduses? Selle selgitab kõige täpsemalt aastakirjanduse analüüs. Konkreetse kirjandusteose mõistmist hõlbustaks aga omakorda juba ette teadlikkus kaasaegse elutunde kõige olulisematest sihtjoontest. Seda elutunnet kannab teos kui tervik kõigi oma esteetiliste komponentidega sagedamini kui suisa mõni karakter, ehkki nii maailmakirjandus kui ka meie enda kirjandus on andnud tegelaskujusid, milles näeme kogu epohhi esindajaid (näit. Tšapajev, Kortšagin, Maidannikov, Melehhov, Faust, Hamlet, Andrei Bolkonski, Vargamäe Andres jt.). Selliste suurkujude sünd on muidugi harukordne ning tundub utoopiline seda otsima hakata näiteks 1970. aasta kirjandusest.

Ometi, kui lasta silmade eest mööda kogu aasta tegelaskujude galerii, ühendavad paljusid nii intuiitiivselt tabatavad kui ka ratsionaalse analüüsiga fikseeritavad jooned, mis teevad nad 1970. aasta lasteks. Veelgi suuremad sarnasusjooned ühendavad üksikute autorite eluhoiakut. Ning just kaasaegse eluhoiaiku kehatamise ja mõistetavaks tegemise poolest sõandaksin kogu järgneva analüüsi võtmekujuks pakkuda aastakirjanduse ühe esindaja — Georgi Petrovitši Grigori Skulski jutustusest «Müürid» («Looming» 1970, nr. 10).

Kes on Georgi Petrovitš? Ühe tehase peainsener, kommunist mitte peakõnedes, vaid mees, kes püüab ideed materialiseerida igapäevases töös. See ei lähe tal kaugeltki libedasti. Tehases on tal tekkinud konflikt preemiade jagamisel ja hetkel on tal suhted sassis kõigi talle lähedaste inimestega — töö juures, parteilises liinis ja kodus. Ent just see konfliktiseisukord avabki ta sotsiaalse hoiaku, mis seob teda aastakirjanduse domineeriva mentaliteediga. Georgi Petrovitšil on jumaldav, oma mehe ilmeksimatuses pimesi veendunud naine, peaaegu kodune salmilaulja, kes kõik ta vead kirjutab teiste arvele ja süüdistaks kanapäisuses isegi Georgi armukest, kui selline juhtuks olema ja tema mehe maha jätaks. Korraga see naine ärritab Georgit, sest tal on vaja situatsiooni analüüsimiseks kriitilist partnerit. Midagi pole tal oma mures peale hakata ajutise partorgi Antonina Semjonovnaga, kellele on jõukohane üksnes parteidokumentide korraspidamine, korterite jaotamine ja perekonnaasjade lahendamine. Vähe suudab Georgit aidata ravil viibiv partorg August Kirdelaht, tema esimene sõber Tallinnas, sest Kirdelaht on ilmselt seda tüüpi juht, kes rohkem armastab õiget kurssi hoida komandosillal kui tulla alla laevavööri lahendama küsimusi, mida elu iga minut esitab.

Georgi jääb ükski ka kodus oma perekonnamuredes, vahekorras naise ja tütreaga. Samal ajal pole ta mingi ühele printsibiile andunud silmaklappidega kuju, vaid avar, erksa loodusetajuga, esteetiliselt vastuvõtlik inimene.

«Müürid» on küpse inimese poolt kirjutatud jutustus küpsetele inimestele. Ning see, mis Georgit ühendab 1970. aastale tooni andvate kirjandusteoste vaimesusega, ongi väga konkreetne, aus, tõsine, vastutustundlik, maa ja rahva oleviku ja tuleviku nimel aine juurde minek, mis ei löö kokkuma vastuolude ja puudustegi ees

ega väsi taas ja taas otsimast või nõudmast lahendust vastuolulises (ja vastuoluliseks jäävas) arenguprotsessis kerkivatele ülesannetele.

Missugustes probleemides ja missuguse kunstilise eduga suudab 1970. a. proosa olla kriitiliseks partneriks kaasaegsele nõudlikule lugejale, see olgugi meie ülevaate peaesmärgiks.

ROMAANIST

1970. aastat võiksime nimetada isegi väga heaks romaaniaastaks tingimusel, et me esialgu lülitame välja probleemi aastatoodangu vastavusest algupärase kirjanduse aktiivse lugeja vajadustele. Aasta jooksul ilmusid A. Beekmani «Väntorel», H. Kiige «Tondiõomaja», J. Krossi «Kolme katku vahel», H. Sergo «Vihavald», M. Traadi «Tants aurukatla ümber», L. Metsari «Ripsmetušš». Lisaks veel E. Krustenilt «Pekside raamatu» uus redaktsioon.

Tõsi, see on suhteliselt väike, ent hästi omanäoline kollekttsioon, millest enamik kannab kutsumuse ja loomingulise sisesunni märki ning on ilmselt selle usaldava loomingulise atmosfääri tulemus, millest oli äsja juttu. Ärgem kiirustagem pingetõhku kujundama, sest selleks on raske ühist alust leida olgu probleemi tähtsuse, olgu kunstilise tulemuslikkuse seisukohalt.

Nende ridade autorile andis kõige põhjalikumaks peamurdmiseks ainet Heino Kiige «Tondiõomaja» ja sellele osakssaanud kriitika. Kuna raamatukogude andmeil oli see mitme aasta eest I auhinnaga kroonitud teos lugejate hulgas aasta menukaim, siis alustagemgi sellest. Kui järgnev arutlus sisaldab rohkem kriitilisi mõttekäike kui kõrge auhinna puhul soliidseks peetakse, siis olgu öeldud, et žürii otsuse tagantjärele kõigutamise taht siin pole. Absoluutse täiuse seisukohalt pole puudusteta klassika tipudki, ent ometi on teoste nõrkade ja tugevate külgede takseerimine kriitika selline kohustus, mis ta olemasolu õigustab.

Kui kriitikuna tahad olla pisut rohkem kui mõistev kuulaja või aktiivne partner kõne alla võetud probleemistiku analüüsimisel, siis tõuseb otsekohe kunstilise hinnangu ja selleks õiglase aluse leidmise vajadus, mis kohustab H. Kiige romaani kui žanri esindajat lähemalt vaatlema. Teosele osakssaanud kriitika pole seda siiani endale ülesandeks seadnud. Kõige pikem ja põhjalikum retsensioon, O. Jõe oma, on kirjutatud romaani kätketud elutõe võludes. Kunstilised hinnangud on tuletatud rohkem intuiitiivselt ning lähtuvad eeskätt sellest, kuidas näiteks romaani kompositsioon üldises plaanis rahuldab meid esteetilise elamuse terviklikkuse ja kompaktsuse seisukohalt, kui elulised ja sisukad on karakterid, ilma et teose üksikkomponente oleks hinnatud teose enda eesmärgipärase ülesande lahendamise seisukohalt.

Prof. V. Alttoa nimetab «Tondiõomaja» küll möödaminnes kroonikaks, lähtudes eeskätt vormitunnustest («pole mingit kesket inimestevahelist konflikti, mille lahendus ammendaks teema»). Epohhi- või etapiromaani kalduvad «Tondiõomajas» nägema ka V. Gross ja I. Viiding. Ning tundub, et epohhiromaani seisukohalt tegi H. Kiigele etteheite ka «Rahva Häälel» oma toimetuseartiklis, kus heidetakse ette kolhoseerimisprotsessi ühekülgselt kujutamist.

Teose kahekordne lugemine ja mitmekordne lehitsemine on siiski tekitanud veendumuse, et H. Kiik ei ole kirjutanud mitte niivõrd epohhi kroonikat, kui võrd probleemromaani epohhist. See veendumus on veelgi kindlustunud pärast tutvumist väga põhjalike ajaloo-uurimustega, mis valmisid 1970. a. ja käsitlevad sedasama perioodi.

Kroonika tööpoolest justkui kohustab kõigile olulistele küsimustele tähelepanu jagama, probleemne käsitlus lubab, koguni kohustab tegema valiku, määrab keskenduse raskuspunkti. «Miks «Olevik» on, nagu ta on? Miks?» küsib H. Kiik romaanis. Ja vastab: «Analüüsigu, kes tahavad kaasa aidata.» Ning H. Kiik

analüüsibki, hoides süzeelises plaanis fookuses kaht liini — individuaalse põrsa-farmi pidaja Oadu Panso tegevuse ja perekonnaasjad ning «Oleviku» kolhoosi esimeeste dünastia selle kirevas troonijärgluses. Põhiprobleemi — «Oleviku» hädade analüüsimise — seisukohalt on viimane liin igati tsentraalsem ja tähtsam, see kujundab romaani sotsialistliku põllumajanduse juhtimisest, tähtsustades juhtimisprobleemi sotsialismi tingimustes ülepea, sest juhtide-peremeeste arv on vähenenud ja seda olulisemad on nende isiklikud omadused ning võimed. See annab romaanile otse päevakajalise tähenduse. Jälgitagu selles veendumiseks kas või näiteks, kui mitu korda on «Eesti Kommunist» ja muud väljaanded viimasel ajal pidanud vajalikuks juhtimisprobleemi käsitleda küll erialastest, psühholoogilistest jne. aspektidest.

Muidugi võime küsida (ja küsimuse sünnitab vist harjumus saada ülekaalukalt positiivset informatsiooni), kas oli H. Kiigel oma probleemide käsitlemiseks vaja pöörduda 50-ndatesse aastatesse. Ilmselt võtsid siin võimust sisemised loomingu-psühholoogilised jõud, mida O. Jõgi oma arvustuses on väga ilusasti ja veenvalt analüüsinud. Sest vajadus tagasi pöörduda probleemide juurde, mida elu on suurelt osalt juba lahendanud, peitub inimloomule omases vajaduses selguse ja töö järele. Möödaniku paikapanek on seda pakilisem, kui probleemi varasemad käsitlelused ei rahulda oma pinnalisuse või ühekülguse pärast. Nähtavasti pakub tehtud vigade asjalik kriitika seesugust moraalset rahuldust, millela elada on väga raske. Tegelikult on mitte ainult faktitõe, vaid ka moraalset õigluse jaluleaitamine kirjanduse vana funktsioon, mis teeb ta tugevaks ja inimestele vajalikuks. Küllap on tagasivaatavatel hinnangutel pragmaatilisemgi funktsioon, kogemusi üldistav tähendus. Selle funktsiooni on H. Kiik küllaga täitnud, sest üks asi on kogemuste vahetamine arutluste abil, teine aga kirjanduses, psüühilise kaasaalamise kaudu, kaasautorluse alusel.

Romaan baseerub täiesti usutavalt isiklikel kogemustel ja sellest süüst, mida omal ajal nimetati tegelikkuse mustamiseks, on ta üsna kindlasti prii. Pigem võiks teha vastupidiseid etteheiteid. Näiteks püüab I. Viiding Jaan Laite poolt juhitud kolhoosi esimese viljasaagi põhjal anda tunnustava hinnangu ka meie esimesele kolhoosiromaanile «Valgus Koordis». Ajalooline kriteerium ei lase neid teoseid teineteisega võrrelda ühiselt aluselt, sest H. Leberechti teos ilmus 1948. aastal ja ei saanud seetõttu kolhoositöö esialgseid kogemusi kuigivõrra kujutada, üldistamisest kõnelemata. Et 1948. aasta sügiseks, kui ilmus H. Leberechti teos, oli jõutud organiseerida kogu maa kohta kõigest 224 kolhoosi (pooltes valdades veel kolhoosid puudusid), siis on meil põhjust H. Leberechti teost käsitleda kui heade kavatsustega kirjutatud raamatut, mis püüdis talupoega üle aidata otsustamisvaevadest.

Kui nüüd H. Kiige romaani omakorda hinnata kolhoseerimise ajalooliselt täpse kujutamise seisukohalt, siis tekib küsimus, kas elutõe tunnetamisel pole unustatud kahte olulist momenti, mis eriti 1949. a. kevadel tekkinud kolhooside sünniprotsessile kaasa mõjusid, nimelt maksustamispoliitikat ja kulakluse kui klassi eksproprieerimist. Viimane faktor on psüühilise tegurina aimatav, esimese jätab H. Kiik konkreetse ajaloolises situatsioonis enam-vähem arvesse võtmata. Mõistame, et allakäigu loo loogika nõudis seesugust dispoitsiooni ning meil pole põhjust nuriseda, sest kas allakäik toimus natuke kõrgemalt või madalamalt, ei mänginud rolli: põllumajanduse saatuse otsustasid teistsugused tegurid. Et allakäik oli ajajärgule karakterne, sellele osutavad vastavate aastate põllumajanduse kõige madalamad näitajad.

«Tondiõomaja» võib kõiki tõsiseid lugejaid arvatavasti eelkõige sellega, et juba pikemat aega ei ole meie kirjanduses mitte keegi kõnelnud maast, maa vajadustest ja põllumehe tööst sellise isikliku mure, vastutustunde ning armastusega. Otse füüsiliselt tajud maa nagu elava olendi ligiolekut, mis on tööpoolest hoopis

erinevat lähenemist ootav tootmisvahend kui raud või kivi, mitte ainult selle poeetilise tõsiasja pärast, et ka inimene ise mullaks saab, vaid et maa tööpoolest on elav ja kapriisne nagu inimene, loom või taim, mille eest tuleb hoolitseda, mida tuleb «sööta» ja «joota», et ta omakorda sünnitaks elavaid olendeid — taimi ja vilja. Läbimõtle mata eksperiment maaga ja maa harijatega, narritud põllulapp, see ärritab H. Kiike halja vihani. Ärgem häbenegem tunnistada, et raske aeg kolhoosis oli tõsine rahvuslik mure. See mure, häbi ning viha on leidnud väljenduse H. Kiige romaani lehekülgedel. Need on H. Kiige sule all positiivsed emotsioonid, sest haljast viha narritud töö pärast vajame me täna niisama kindlalt kui eile. See on tegur, mida ei tohiks alahinnata ka kolhoose kaosest välja tiriva jõuna ja see aitab selgitada ka mõistatust, miks parteilise juhtimisstiili muutumine ja kolhooside konkreetsete vajaduste rahuldamine, eriti tehnikaga varustamine just siin, suhteliselt kehva pinnasega põldudel, andis silmapaistvalt kiire majandusliku efekti.

Rahvusliku karakteri parimate omaduste mitte hoopleva, vaid mehiselt karmi ja rohmakagi kujutamise on H. Kiik andnud heas mõttes rahvaliku ja rahvusliku teose, väärrika tunnustuse inimestele, kes jäid põllule truuks ka rasketel aegadel ning kelle hool, mure, armastus ja põllumehetarkus lõpptulemusena võitsid. See on ühtaegu poliitiline võit, sest tundub, nagu oleks nõukogude võim võitnud endale kõige suurema autoriteedi eelkõige põllumajandusprobleemi lahendamise, sest narritud põllulapp, kõigi silmade all lausa lagedal, vaevab vaatajat ka siis veel, kui kauplused pakatavad küllusest. Seljataha jäänud raskustest vaikumine poleks aus nende inimeste ees, kelle mõistuse ja käte jõul neist raskustest üle saadi.

Nagu öeldud, kaldub romaan tegelaste valikult ja teema arenduselt kõige rohkem olema probleemromaan sotsialistliku majapidamise juhtimisest. Kui O. Jõgi nimetab «Tondiõomaja» agronoomiraamatuks, siis on sellega öeldud, et kolhoosijuhtimismured vaevavadki H. Kiike kui kolhoosi esimeeste ja agronoomide mured. Kui juhtimisest kirjutaks mõni oma ülesannet südamega võtnud varumisolinik, täitevkomitee esimees, partei rajooni- või koguni keskkomitee sekretär, saaksime arvatavasti teada veel nii mõndagi, mis ajajärgule selgitavat valgust heidab. Esimees kolhoosis on seesama kes kapten laevas, seepärast on tema mured primaarsed ning neisse on kasulik süvenenda nii juhitavatel kui ka juhtide juhtijatel. Konkreetsete asjaolude tundmine on kõigile vajalik — kas õigel ajal või pisut hiljem. H. Kiik kõneleb asjatundjana asjatundjate nimel, kes julgevad, tahavad ja oskavad vastutada ning soovivad, et neilt seda isiklikku vastutust ülehooldamisega ära ei võetaks. Hoopis kurjast on muidugi oskamatu hooldamine. See ongi see minevik, millega H. Kiik oma romaanis naerdes jumalaga jätab.

Ometi ei ole «Tondiõomaja» lugejate hulgas vist palju selliseid, kellele romaan oleks kinkinud absoluutselt veatu esteetilise elamuse. Tundub, nagu oleks H. Kiik nimme ignoreerinud kaasajal nii palju kõneldud kiiret elutempot ning lubanud endale vanade rahvajutustajate «aega küll» vestelist laadi. Päris kindlasti oleks teos võitnud, kui materjali valikul oleks kasutatud tihedamat sõela, kui olulise ja ebaolulise väljaselgitamisel oleks nõudlikumalt aru peetud, et see, mis meie jaoks just täna, praegusel tunnil ja tükk maad tulevikuski veel oluline on, kerkiks sugereerivamalt esile.

Kunstis on selliseks igaveseks väärtuseks enamasti alati inimene, tema psüühika. Siin tundub, nagu oleks agronoom mõnigi kord kunstnikule peale jäänud. Tõsi, romaanis on rohkem nimepidi rahva hulka läinud tegelasi kui mõne aasta kirjan- duses kokku. Ent fakt on ka see, et terve hulk kolhoosnikuid on varjukujud, kes ei jää meelde nime- ega nägupidi, või näeme ja kuuleme inimest küll sagedasti, kuid teame ta koorealusest elust imevähe. Näib, nagu oleks viljamure ja segava- test piduritest vabanemise probleem autorit nii ülekaalukalt erutanud, et isegi

ajastu psühholoogilisele põhiprobleemile — peremehe-väiketootja ümbersünnile — pole piisavalt huvi ega energiat jätkunud. Või pole aeg veel küps probleemi ammendavaks käsitlemiseks? Igatahes sunnib romaan küsima, kas on see, mis talupoja hinges toimus, jäänud Kosta suletud suu taha varjule? Või annavad sellest mõnesuguse tunnistuse Oadu Panso lõõpjutud ja võimuga vägikaikavedamised, mida küla justnagu vaikiva heakskiiduga jälgib. Siin on keerulisi probleeme, mille lahendamiseks võib-olla ei aitagi ühestainsast sulest. Võimalik aga, et oleme taas H. Kiigelt ülearu palju nõudnud, sest põhiprobleemi seisukohalt on muidugi õigus talurahva juureski piirduda nende joonte, vooruste ja ebavooruste markeerimisega, mille vastu tunnevad huvi agronoom ja esimees, kelle kõrval seisab ju ka autor. Ning kindlasti on viimaste töös hetki, mil liigne mõistmine osutuks isegi segavaks, eriti kujutatud poolmanufaktuursel perioodil.

Ka kolhoosi esimeeste puhul on tunne, et neis on ajutiste omaduste kõrval igavese tähendusega väärtusi ja ebaväärtusi, mida andnuks suurema kunstilise kasuga eksploateerida. Mõtlen nende isiklike omadusi, mis jäävad ka muutunud üldjuhtimise juures oluliseks või saavad koguni tähendust juurde. Kahju on näiteks, et Veljo-Kara Luhtala puhul on antud ühe meie elust veel mitte kaugeltki kadunud juhtimisstiili konsept, mis kunstiliselt väljaarendamata kujul jääb laiatavalt tähelepanu köitvate loralugude varju. Villas Vook esitatakse nii paljude nurjatute motiividega, et kaob see peamine, millega temasugune juhitud ainult kahju võib tuua. Üldse ütleb H. Kiik oma viimase sõna iga esimehe kohta Junnovi usinalt peetud arveraamatute järgi, nii et domineerima jääb majandusliku kahju motiiv. Elu ja romaan näitavad ühiselt, et lolli, oskamatu juhi pühib aeg varem või hiljem minema eeskätt sellistelt positsioonidelt, kus oskamatus tulemuseks on majanduslik kahju. Pealegi on oskamatu juhtimise või suisa varguse läbi tekitatud majanduslikku kahju võimalik rahas kinni maksta. Ent on kahjusid, mida rahaga hüvitada ei saa. Ning tigaretseva ja umbusalduse liialdustesse laskuva Villas Vooki tekitatud kahjustused on ilmselt seda tüüpi. Need juhitud «hingehaavad» jäävad paraku suuremate pahede (nagu kolhoosis maadvõtete moraalne laostumine, vargused, joomine) varju.

Näib, et «Oleviku» majanduslike probleemide lahendamise hegemoonia on põhjustanud romaani pisut hõredavõitu ja paraadliku lõpugi — karussellisõidu, rahva-peo ja muuga. Küla probleemid ei lõpe ju majandusliku külla saabumisega, nagu rikas söögilaud ei lahenda kogu ühiskonna ees seisvaid ülesandeid.

Palju on kiidetud H. Kiige huumorit. Tundub siiski, et see ei püsi mitte alati kõige parema maitse piirides. Kas ei oleks näiteks grotesk võitnud, kui oleks välditud selle arendamist anekdoodi tasemele. Mõtlen neid juhtumeid, kus ilmne anekdoot pakutakse välja tõelise pähe (näit. Prõlla poolt organiseeritud paraadlik põllutööriistade ülevaatus jm.).

Kriitika on teinud veel mitmeid vajalikke ja mõne üleausegi märkuse. Näiteks pole õigus ühel kriitikul, kes heidab ette relvaga võitleva kulaku puudumist. See oleks kujutatud ajajärgu seisukohalt anakronism. Pealegi on H. Kiik andnud Junnovi näol vaata et kogu kaasaegse kirjanduse prima varjatud vaenlase. Ka mitme kriitiku etteheidet Ernesaki vähesema kandvuse kohta (võrreldes Jaan Laitega) ei peaks vist võtma liiga tõsiselt. Ernesakk tunneb isegi, et ta on nõrk, kui Jaan Laide, kohalik inimene, ei seisa ta kõrval. Ja sellega oleks pakutud justnagu üks lisavariant juhtiva kaadri probleemi üldlevinud lahendamisele, mille kohaselt 99-l juhul 100-st tuuakse juht asutusse, suurkooli, kolhoosi või kuhu tahes väljastpoolt, nagu oleks meie ühiskonnas meistrist, insenerist või mõnest teisest direktoriks-juhiks saamise rada umbe kasvanud.

Üldiselt on aga H. Kiik oma esikromaanist «Mõedaku eelpäev» sotsiaalse haardulatuse, tõstatatud probleemi üldrahvaliku tähtsuse, tõsiseks mõttevahetuseks

ainet andvate karakterite ning esteetilise tonaalsuse rikastumise poolest pikkade sammudega edasi astunud. Näib, et teose süzeelise läbitöötamise oskus nõuab veel tublit kultiveerimist. Edasimineku võimalusi on kahtlemata ka kõige raskemas — psühholoogilises karakterikunstis.

Elutunnetuselt on «Tondiõomaja» kõige lähedasem kirjanduslik teekaaslane Mats Traadi «Tants aurukatla ümber». «Tondiõomajast» vähemalt neli korda lühem teos haarab ligikaudu kümme korda pikemat perioodi, kujutades põllupidajate saatust sugupõlvede ja ajaloo-epohhide järgnevuses.

Nii romaani pealkiri kui ka avapilt peksumasinast, mida veetakse külla kui saatust, tekitab illusiooni, nagu ootaks meid ees selle rolli vaatlus, mida tehnika progress põllumajanduses endaga kaasa toob talupoegade kui klassi hävinemiseks vanas mõttes. Kui aga päevinäinud peksumasin palehigis trummeldab veel ka ühismajandi hilissügisel peksutandrill, siis mõistad, et tehnika saatustlik roll ei tarvitse eriti meelierutavaks probleemiks saada meie oludes, kus suurmajandite loomine käis ees, nende seisusekohane varustamine tehnikaga aga järgnes ja jätkub ikka veel. See on rohkem üle-lombi häda, kust meile kostab järjest sagedamini suurfarmide teelt lükatavate väikefarmerite surmakarjatusi.

Aurukatel juhatab M. Traadi romaanis sisse masinate ajastu, ja tema vilja ning elavat inimliha ühesuguse tuimusega sasikspeksvast toimest saab võrdkuju sellistele masinatele nagu ajamasin, sõjamasin, riigimasin jne. Julmim kõikidest on sõjamasin, mis epohhist hoolimata tõmbab oma trumliste mehi otse viljapeksumasina juurest. Esimene maailmasõda nõuab Aiastelt kõige sobivama peremehekandidaadi, Teine löikab lõplikult läbi vanade suguvõsade elujuured, jättes pärijateta kändudeks kaks oma aja silmapaistvamat meest — masinist Lusiksepa ja Aiaste viimase peremehe Taavet Aniluige. M. Traadi protest sõjamasina tegevuse vastu on järjekindel, kompromissitu, vaba moest ja poosist, mis selle teema käsitlustes vahel vastu lööb.

Ajad muutuvad, aga mis jääb, on Traadi poolt valitud sündmuste aeg ja koht — sügisene maamehe pidupäev, rehepeks. Ent sellegi taluelu aspektist meeliüleva sündmuse üle mediteerivaid pilte kannab tundeline vastandite ühtsus. Ühelt poolt tunnetab M. Traat põldudel tehtava töö sisemist poeesiat, fundamentaalset tähtsust, teisalt ründab erutatult ja irooniaga pealiskaudset idüllitsemist kosutava taluelu arvel. Illusiooni eluvisadus on seda mõistatuslikum, et aeg on olnud idüllisuhetes järjest armutum. Sellele osutab ka peksumasina ümber löödud «tantsude» ajalugu, mis ulatub otsekui viini valsisit verise marupolkani, kui peame silmas sellist järgnevust, nagu nagin pärandusajade pärast isa ja poja vahel, naabri-meeste ärplemine ja oksjonihäämri paukumine, ajujaht mustlasele totaalse riigimasina sõjaväeorkestri saatel. Ent abituis, peataolek ja organiseerimatus on takkudena jalus inimestel, kes esimesel kolhoosisügisel tujutult kogunevad vana peksumasina ümber.

Kasuta targalt masinat, ent ära muutu ise tundetuks, mõtlemisvõimeta masinaks, selline hoiatajahääl saadab eriti ühte tegelast romaanis — Eesneri Eedit. Kord sulasepõlves jäi see mees peksumasina vahele, nüüd tantsitab ta inimesi nagu üleskeeratud robot — kord väljub ajamasinast varumisvolnikuna, kord kindlustusagendina või ametnikuna, kelle sõna jäi peale Taavet Aniluigest kula-kut tehes. Me võime Eesneri Eedi kui minevikulise nähtuse paigutada kord tehtud pahempoolsete vigade lahtrisse. Võime temast kõnelda seoses propagandatöö seesuguse etapiga, mil kirjatähest sageli asja olemuseni ei jõutud. Aga kirjatähest olemuseni jõudmine, propagandatöö sidumine kohalike olude ja vajadustega pole kunagi kerge olnud ega lähe kunagi oluliselt kergemaks. Seepärast peab mõistma

Mats Traadi loomingulist erutust selle mineviku varjukuju elustamisel. Oma mure ja erutusega ei seisa ta aastakirjanduses kaugeltki ükski.

Romaani viimased read toovad äkitselt otsekui ergava päikese pilvede alt välja, luues poeetilis-optimistliku tulevikuvisioni: «Möödub hulk aega, vahest koguni inimpõlv, enne kui uus seeme kannab rohket vilja, vanad mured ja kannatused lagunevad huumuseks ja läbi aja nagu selge allikavee osatakse uue pilguga vaadata elu põhja, kus särab allesjäänud, kuid teiseks saanud ilu.»

Seegi optimism ammutab elujõudu truuksjäämisest maale ja maa peal tehtavale tööle. Mõistame, et selle optimismi üsna käegakatsutavaks allikaks on ületatud kriis meie kolhoosikülas.

Kui aga lõpu pisut ootamatult pidulikkude akordide järel meenutada teose motot teiseks saamise vaevadest, siis mõistad Traadi poolt kujutatud tantse kui ühe stabilisatsiooni mandumise ja uueks saamise paratamatuid teekaaslasi. Ei surm ega sünd ole kumbki kerge.

Elu kestvust ja uuenemist kannavad ühisel jõul inimeste lakkamatu töö ja igavesti noor armastus, mis muretu, eluraskusi unustava linnukesena siristab läbi «Aurukatla»-romaanis kõiki piltide, otsekui vilistades aja-, sõja- ja peksumasinatate mürinale.

Vaatamata nakatavale sotsiaal-estilisele paatosele ei paku romaani kunstiline teostus siiski võrdselt intensiivset esteetilist elamust.

Üllatava vormikindluse, sisutiheduse ja elutarga huumorivinetisega võib «esimene tantse», mis mõjub otsekui proosapoeem või monument sellele täiesti maa teenimisele andunud peremeeste põlvkonnale, kelle kreedo moodustab sajandite vältel oma tarbeväärtust tõestanud tark otstarbekus, üle aegade elav looduslähedane humanism. — «Ära anna kuumaks aetud hobusele külma kaevupõhja vett, hoi ära hobust, looma, lindu ja taime, ära tee kellelegi mõtlemata liiga. Ole hoolikas, arukas, töökas, kokkuhoidlik, mõistlik ja nii edasi ja nii edasi,» on läbi elu õpetanud Aiaсте auväärne vanaperemees, keda uus põlv on valmis mooramehena ajaloo kolikambrisse saatma. Kas pole moodne elukaitse jõudnud vana tarkuse juba taas aupaiestesse seada? Igatahes M. Traadi mõtteliitlus on küll mahasalgamatu — omakasupüüdmatu maksimumiminime on ideaal, millele M. Traat naljalt traudust ei murra.

Küsitavusi tekib aga «teise tantse» puhul. Kuigi seaduspärasus, et rangetel, ühe printsipi teenimisele andunud isadel kipuvad olema kergemeelsed, vastassuunalist elukäsitust ihalevad pojad, ei tarvitse täie järjekindlusega kehtida, võib sellegagi leppida, kui kirjanik on nõnda tahtnud. Vanade ja kulunud klišeede järgi («tuvipuur» tüdrukutega, uimastav kõrtsiöö, purjus peaga antud allkiri) on aga lavastatud oksjongi Aniluikede talus. Midagi liiga kulunut on ka Aniluikede nurgaadvokaadist pojas, kelle ülikoolilõpetamisele on taas olnud ületamatuteks karideks naised ja viin.

Ulaharitlaste ja kerglaste intelligendikeste voor, kes meie kirjanduse andmeil on väljunud Tartu ülikooli seinte vahelt, lausa sunnib huvi tundma, millega see asutus on küll läbi aegade oma eksistentsi õigustanud? Niisamuti on liigpruukimise tagajärjel mõni argument liiga siledaks kulutatud, näiteks mõte omandikirest kui talumajapidamise peamisest stiimulist, millele muide oponentid ka romaani põhikontseptsioon ja kujundite süsteem. Mis aga puutub Taavet Aniluike, siis nagu puuduks mõni vahepealne lüli, mis ühendaks noore kerglasevõitu mehe tolle vana mehega, kelle elutöö üle pärast kaugel koju jõudmist nii soojalt mediteeritakse. On stiililisigi ebakohti, mida käsi vägisi redigeerima kipub (näit. naise juba traagilisest koomikasse kandvad värisuvad jalad ja nende lubivalged näod peksuõnnetuse juures jm.).

Kõige poeetilisemad ja sugereerivamad leheküljed on ikkagi loodud nendest

tundmatuteks jäävatest kangelastest, kelle armastus ja töö hoiavad elupuu halja. Nähtavasti armuvad südamed käskimata ja elu bioloogilise jätkuvuse pärast võib olla mureta. Sotsiaalne progress aga eeldab armumist ideaalidesse ja neid suudavad kuulutada need, kel on usku. M. Traat on ilmselt mees, kes trotsib ideaali kui loosungit, ent elu lihtsate, veriehtsate põhiväärtuste eest ta tahab ja oskab seista. M. Traadi inimese-kontseptsiooni kaitseb ka murdekeel, mis selles seoses pole värskendav ripats, vaid midagi, millele tugevasti toetuvad karakterid. Tekib nagu mingi ürgne, ajatuuli vapralt kestav side selle maa ja nende inimeste vahel.

Nii Traati kui ka Kiike seovad ainega intiimsed, elukogemuslikud, nende kirjanikunatuuri süvakihtidesse ulatuvad sidemed. Nende põhipaatos pole niivõrd esteetiline kui eetiline. Sellisena jätkavad nad meie eepilise kirjanduse pealiini, kus alati on olnud murede ja tõsiste probleemidega süllisimineku rohkem kui uhkavat elurõõmu, pillerkaaritavat pidutuju. Sellisel kirjanduslikul traditsioonil pole kombeks vastastega arveid õiendada duellil, et teda seal elegantse löögiga läbi pista. Kui keski või miski ajab südame täis, siis lajatakse haljas vihas vastu lagipead või tehakse narriks nii, et on narriks tehtud. Ka armastus kellegi või millegi vastu on siin truu, tõsine ja kestab ajaproovi.

Sellele algsele traditsioonile jääb truuks ka Aimée Beekman romaanis «Väntorel», ent traditsiooni on ometi nii tugevasti modifitseeritud, et oleme saanud hoopis uue ja omanäolise tulemuse. Ka A. Beekman räägib tõsistest, vägagi tõsistest asjadest, ent teeb seda suure fabuleerimise ja modelleerimise või mudeldamise lustiga. See on elegantset teostatud kaarikusõit. Igatahes kivid pole hakanud kisendama ega kaarik viga saanud. Viimane tõsiasi hakkab silma kriitika flegmaatilisest ja ühekülgsest reageerimisest, millega on võetud vastu see värske ja sisukas teos meie algupärase kirjanduse suhtelisel põuaperioodil.

Keda huvitavad armuasjad elus ja kirjanduses, nende jaoks on A. Beekman sidunud tõepoolest sellise Gordioni sõlme, mida võib lõpmatult näppida, ükskõik kas armuintriiigi edasiarendamise suhtes tõrksa Iirise järeldusel («Selle läbi, mida üldiselt teame, oleme ette ära mürgitatud») on üldistav või ainult kujutatud üksikjuhtumit iseloomustav tähendus.

Ent kas pole igipõliste armuasjade kõrval hoopis huvitavam ja kandvam teine teema, mis haarab Arvamuste Arvestamise Valitsuse või nn. AAV-i tegevust ja siseelu. H. Kiik ütleb oma romaanis, et on segavaid juhte ja õpetajaid, kes kõige paremini täidaksid oma sotsiaalse rolli, kui nad võtaksid palga vastu ja ei teeks mitte midagi. AAV-i näol ongi meil tegemist asutusega, mis range salastamis-süsteemiga on ennast oma klientidest peaaegu hermeetiliselt eraldanud. A. Beekman ise arutleb, et kusagil on inimestel eluoluliste vajaduste probleemid nii kõrgel tasemel lahendatud, et elu on kujunenud neile aina mänguks. Töö, mida AAV-i ametnikud teevad, mõjub samuti peaaegu mänguna. Tõsi, AAV-i seinte taga ei ole elu veel sugugi mäng, sest laekunud kirjade laviin kõneleb aina eluolustikulistest hädadest: puuduvatest lasteaedadest, vihmaveetorudest, trepikodadest, kõnniteedest jne., või siis purunenud perekonnaõnnest — hädade repertuaar, mis omamoodi kurvalt ja groteskselt mõõdab ka AAV-i seinte taguse ühiskonna sotsiaalsete vajaduste määra ja lage. Laekunud kaebuste lahendamiseks AAV ei tegele. Tema üksnes süstematiseerib need või premeerib oma osakonnajuhatajaid parimate kirjade saamise (!) puhul. AAV-ist öeldakse kasu olevat planeerivatel asutustel. AAV-i põhiline sotsiaalne funktsioon on anda kirjasaatjatele võimalus rahulolematuse ärareageerimiseks. AAV-i konkreetne kasu on tõestatud ainult ühe näitega: kui üks prügiurn saab esteetiliselt sobivamale kohale paigutatud!

Muidugi on lugeja õigustatud küsima, kui kaua selline peavalu tekitavate probleemide lahendamine üksnes sotsiaalse pihipingi vahendusel võib kesta. Kas on lõpptulemuseks käegalöömine ja leppimine olukordadega või peituvad siin tõsisemate kollisioonide võimalused, see ei ole «Väntoreli» probleemiks.

Autorit huvitab rohkem AAV-i rahvas ja tema tegevus. Näeme, kuidas ajapikku lõdveneb närvipinget põhjustav salastamissüsteem, intensiivistub eluoluline ja meelelahutuslik iseenese eest hoolitsemine, mille teed tähistavad säärased sündmused, nagu asutusesisene karamellkukkede müük, mudakultuur, luksuskorteri väljajagamine ja uus, kuulmatu-nägematu automark AAV-i juhataja südamerõõmuks. Risk ja fanatism on sellele keskkonnale võõrad, initsiatiivivajadus rahuldakse ostujärjekorra organiseerimisega, ent viimanegi on illusoorne psüühiline efekt, kuna tõeliselt toimitakse ühe osakonnajuhataja vaikselt komando kohaselt.

Missugune vastavus on AAV-i arengutendentside ja ajastu tungjoonte vahel, jäägu meie ametnikkonna või seda lähemalt tundjate otsustada. Ent ülemaailmne tendents, mis kõneleb töötajate armee pidevast vähenemisest ning ametnike arvu kasvamisest, viitab sellele, et juba üksi ametnike maailma kirjanduslikku peeglist tötstmisega on A. Beekman astunud vajaliku sotsiaalse sammu. Ja et iga klass ning inimeste rühm on seniste ajalooliste kogemuste põhjal eeskätt oma huvide eest püüdnud hea seista, pole põhjust ka pühale bürokraatiale tavalistest inimestest suuremat altruismi omistada. Kui korraks lubame endale vana vulgaarsotsioloogilise meetodi rakendamist, et tõmmata mõned joonlaudsirged elulised paralleelid, siis näiteks tõsiasi, et kuulsad soome saunad pole kuigivõrd lühendanud järjekorralohesid rahvasaunades, asetab elegantselt fookusesse tõstetud arengutendentsid tükki tõsisemale foonile. Järelemõtlemise korral näeme, et tegemist on nähtuste ringiga, mille puhul tundub isegi nagu piinlik meenutada printsiipi, mis käsib igahelilt nõuda tema võimete kohaselt ja tasuda töö järgi!

Fakt on aga see, et kaasaegse plaanimajandusliku ühiskonna traumad on suurelt osalt kaasaegse ametnikkonna kätes, seepärast väärrib ka meie ametnikkonna psüühika ja füsiognoomia kunsti poolt tähelepanelikku uurimist. Siingi on A. Beekman pioneerisammu astunud, valides täpsema vaatluse objektiks ühe AAV-i ametnikest — Oskari.

Kes on Oskar?

Mees, kellel on kõrgem haridus, kes on töötanud lektorina, tundnud kõiki selle elukutsega kaasaskäivaid igavese rahutuse ja lakkamatu enesetäiendamise piinu. Ent selle depressiooniajastu lõpetas AAV-i ametnikuks hakkamine. «Siitpeale pole töö ta konti ega mured ta vaimu rikkunud... Enam-vähem normi piires on mõõt, mille vastu ta südamesopis tunneb suurt poolehoidu... Üleüldine standardiseerimine ja normeerimine oli talle alati kas teadlikult või alateadlikult mokka mööda olnud.» Ent see ongi just inimloomuse tendents ja kalduvus, mis A. Beekmani loomingulisele rahutusele kütust on andnud ning paneb maailma saatuse pärast ärevust tundma ta kõige sümpaatsema tegelase Iirise. Standardiga kohanemine on ka Oskarist endast standardi teinud, viinud atrofierumisele ja šablooni ta tundeelu ning intellektuaalsed võimed. Kui ta ühel päeval taas raamatud kolikambri viija toob ja üsna väikese teadusliku ülesandega toime tulla püüab, siis on lahenduse trafarett talle juba nii kindlalt ette aimatav, et pingutusteks kaob ahvatlus.

Ei saa öelda, et töö AAV-is oleks just eriti meeltülendav. Ent must kohv, tabletid ja autosugestioon kui moodsad enesereguleerimise abinõud ei lase tujul langeda. Kindlasti on Oskar omamoodi ideaalne ja tüüpiline ametnik, kelles kenasti töötab karjäärivedru (meenutagem aumärgi nägemise ülendavat mõju temasse tädi Karolina matustel!). Toolihoidmise instinkt on tal nõor ja tugev. Temast saabki asutuse uue juhataja lemmik, kes oskab hoida AAV-i mikrokliima suurepärase oma positiivse keelekandmisega. Mida jätab vajaka töö monotoonsus või

mõttetud, seda peab korvama Marikate, Viivikate, Annikate vahelduv vool, kuni kohtumine Iirisega paneb aimama seni kättesaamatuid, ent ka kättesaamatuks jäävaid rõõme.

Nonde talle kättesaamatute rõõmude allikat aimab Oskar ka alati puurimiseks ja uurimiseks ainet leidvas kaastöötajas Pärt Tiivellis. See tagasihoidlik, ennast üksnes selja tagant pildistamise vääriliseks pidav suhkrusibula ja karvakasvu edendava kaabu leiutaja on esitatud veidras valguses nagu teisedki selle romaani loovad isikud — kolme rattaga lapsevankri autor ja uue, karskust kindlustava joogi leiutaja. Kui Iiris kahe mehe vahel valides eelistab Pärt Tiivelit, siis koguni mitte tema intellektuaalse profiili, vaid lihtsa turvalisuse pärast, sest Pärdi juurest leiad alati varju ja kaitset nagu jaama ooteruumist.

Ometi ei saa meil keegi keelata küsimast, kumb neist kahest tüübist — standardile aldis Oskar või uurimises-puurimises elumõtet leidev Pärt — esindab *homo sapiens*'i kui liigi tüüpilisemat vormi.

Küsimus on ehk seda õigustatum, et inimese loovale loomusele rohelise tee tegemise nimel on tõugatud ümber troone ja valatud verdki. Nüüd aga vaatab A. Beekman oma Iirise ehmunud silmadega, kuidas *homo sapiens*, selle asemel et hakata nosima või juurde looma neid kultuuri maiuspalu, mis on sajandite vältel olnud kättesaadavad ainult eliidile, asub aplalt proovima oma seedetrakti läbilaskevõimet ning eelistab vaadata, kuidas üks tema liigi esindaja võtab ennast pillimängu saatel riidest lahti.

«Väntorel» on tõsine hoiatusromaan, oma näiliselt lõbusale esitusviisile vaatamata. Ta harjutab meid nägema selle ebanormaalsust, mida oleme harjunud normaalseks pidama. Näib, et seda raamatut pinnaliseks nimetada küll ei tohiks. Kui selline väide ongi kriitikas kõlanud, siis võib seda pidada pinnalise lugemise tulemuseks.

Võimalik ka, et etteheite on sünnitanud suhteliselt suurem distant, mille tagant autor oma tegelastega suhtleb; see võib luua illusiooni, nagu ripuks võõras mure puu otsas, kust teda varjatud kaameraga, millel ees groteskseks murdev objektiiv, esteetilise lustiga ning väntoreli muusika saatel filmitakse. Aga «film» pakub meile seda sügavamat naudingut, mida enam autori prisma vastab meie isiklikule elutundele, mida enam elukogemusi oleme analogiseerimiseks osanud koguda. Kui viimased puuduvad, on «Väntorel» meie jaoks samasugune naljakas raamat nagu Swifti «Gulliveri reisid» lastele.

Fantaasiaga manipuleerimine kahtlemata laiendab romaani sisulist kandvust üle Läänemere Peipsini ulatuvate konkreetsete ainealade, soodustades viisaga ja viisata reise üle keelepiiride, sest «Väntoreli» probleemide aktuaalsus on ülemaailmne, tänu mitmesuguste inimese psüühikat-intellekti kujundavate tegurite universaalsusele. Ja muidugi ka tõsiasjale, et imperaator Mood nagu viiruslik gripp ei tunnista piirivalvureid!

Romaan sisendab suurt huvi kirjaniku järgnevategi teoste vastu. Arengueeldusi näib olevat rohkem kui ühes suunas. Mõned üsna südamlikud jooned Oskari ja Iirise romaanis lubavad loota isegi tõsist psühholoogilist armastusromaan, vaatamata A. Beekmani loomingu seni domineerivale intellektuaalsele laadile. Mõte tugevast võimendusest, mida ajurakud vajavad, et mõista ajastu süntõsiseid probleeme, lubab loota senisest veelgi suurema sotsiaalse kandejõuga lisa «Väntoreli» probleemistikule. Sest kui võimenduse vajadus on kord ära tuntud, küllap tema realiseerimiseks siis ka vahendeid leitakse.

Igatahes tore ja paljutöötav arengutee.

Lühiromaan, mis oma aine on samuti leidnud kaasajast, on Leo Metsari «Ripsmetušš». Nagu on selgunud, kavatseb autor oma romaani veel põhjalikult läbi töötada. See on kiiduväärne kavatsus, sest karakterid ja probleemid, mida

need kandma peavad, pole veel jõudnud kristalliseeruda, kiskudes romaani seltskondliku jõudetunni-vestluse tasemele. Samal ajal on vestlus ometi sisukas, tõstes probleeme, mis on avalikku arutlust väärt.

«Ripsmetušš» on eeskätt Riina romaan. Häda pole mitte selles, et romaani peategelane ei leia L. Metsari silmis armu ei naisena, arstina ega emana, vaid kipub ülepea probleemipuntraks jääma, kuna L. Metsaril pole õnnestunud välja loodida, kes ta Riina õieti on — looduse poolt rohmakalt ja tuima tükina kokkupandud inimeselaps, varases nooruses negatiivsete elamuste ja kasvatusena ära rikutud indiviid, seksuaalelus rängalt solvatu, kes nüüd eksalteeritud ja hüsteerilise auahnusega püüab oma enesearmastust rahuldada, või naine, kes oma ürgloomust teab kust pärit pooside ja fraasidega püüab varjata. Riina seniste romaanide järgi võime otsustada, et ta on naine, kellele armastus kui tunne on võõras. Oma käitumisega annab ta tunnistust, et tegur, mis teda pidevas hääreseisukorras hoiab, on ta vallaslapsena sündinud poeg.

Vallasemade probleemi tõstatamisega ongi L. Metsar avalikule arvamusele kõige väljakutsuvamalt kinda heitnud. On päris selge, et moraal on organiseerinud ja organiseerib sotsiaalseid hoiakuid eluvajaduse seisukohalt. Pole eriti raske näha veresidet ka iibeprobleemi teravuse ja nende avalike moraalnormide vahel, mis kujundavad suhtumist vallasemadesse. Ent üks asi on avalik arvamus, teine asi meie ürgtundmused, mis võivad puhuti olla targemat teadlikult kultiveeritud sotsiaalsest hoiakust. Igatahes iibekangelannalikkusele L. Metsar oma romaaniga ei kutsu. Pigem tutvustab meid säravaks nühitud mündi tagaküljega. Sest kui ka emad suudavad ürgtundmustest ja neid toetavatest vanadest eelarvamustest vabaneeda, jäävad siiski õhku rippuma laste probleemid, kes terve oma elu on ühe vanema võrra vaesemad, võrreldes perekonnas sündinud lastega. L. Metsari romaanis laps paraku omaette probleemiks ei saagi, tema on vaid see, kelle varal täiskasvanud püüavad oma eluprobleeme lahendada.

Lapse ja meestegelase vahelkorda arendab L. Metsar küll õige ainulaadselt ja küllap vist erandlikult. Sest kui elu näitab, et lapsed ei suuda perekondi lagunemise eest hoida ega ahvatle ka sündinuna perekonda looma (arvatavasti pole kõik vallaslapsed kolmnurkades sündinud!), siis katsed Riinale lähemale jõuda lähituvad eelkõige lapsest, kelle adopteerimisega elu küljest otsekui lahti murtud mees püüab taas eluga kontakti leida. Kogu ettevõtmine mõjub juba ette läbikukumisele määratud mõistusliku konstruktsioonina, mis sisult sarnaneb Riina püüdega lapse abil leida kaitset vanaduse üksinduse eest.

Mis puutub Riina iseseisvusmaaniasse ja mehelikkusesse, siis tundub seegi anakronismina, kui kogu hoiakus ei peegeldu instinktiivne hirm kahekordse kohustuste-koorma ees, mille kuulus võrdsusepõhimõtte meie kõigi silmade ees on naisele selga ladunud. Ja kas ei peaks hoopis rohkem mõtlemissainet pakkuma meessoole nooremate põlvkondade feminiseerumine, mis ei avaldu mitte üksnes lapsekäru tõukamises, vaid pitsidesse, rüüžidesse, ripatsitesse ja võrudesse pugemises, milles mõned mõtlejad usuvad nägevat tsivilisatsiooni langusperioodi jõudmise tunnuseid.

Kahjuks jäävad pinnaliseks ka romaani ülejäänud tegelased. Põgusad vestlused looduskaitses, kodu-uurimises, isegi eneseteostuse ja surma teemadel mõjuvad romaani aktualiseerivate moekuljustena ja sunnivad kahetsema, et L. Metsar kui tuntud vaimukas vestleja ja põhjalik arutleja neid heatasemeliseks publitsistikaks pole ära kasutanud. Kõige sümpaatsem tegelane teoses on leebe huumori ja armastusega loodud ema.

Romaani lugedes tajud, nagu toimuks selle teostuslikus struktuuris veel lõplikult otsustamata duell analüütilise mõistusega teadlase ja kunstnikust kujutaja vahel. On öeldud, et see, kes oma hinge kord on teadusele müünud, ei saavat

kunstile enam päris lapsemeelse tõsidusega suhtuda. Aga kui kunst ongi mäng, siis selline mäng, milles on võidušansse sellel, kes suudab tões ja vaimus mängida, otseki korrales müüti kellestki, kes lausus: «Saagu valgus. — Ja valgus sai.»

Lähiminevikku ja olevikku kujutavate romaanide hulgas varieerivad aastakirjanduse üldpilti kaks matka õige kaugesse minevikku — XIV sajandis liikuv Herman Sergo «Vihavald» ja XVI sajandi keskpaiga raamat «Kolme katku vahel» Jaan Krossilt.

Ajaloolisel žanril on eesti kirjanduses seljataga parajalt pikk ajalugu, mis vääraks monograafiat mõne dissertatsiooni näol. Võib jääda mulje, et selle žanri sise-mised võimalused on paljuski juba ära kasutatud, sest ulatub ju meie ajaloolise žanri historia romantilise luulelennuga loodud legendaarsest kangelasest üle põnevat lugemist või isamaalist vaimustust pakkuva seiklusjutu kuni uurimusliku eeltöega realistliku ajalookujutuseni. Jaan Kross on leidnud võimaluse võtta endale žanri edasiviimisel pioneeri osa. Sest kas pole esmakordne, et ajaloolise romaani peakangelaseks on saanud mitte ainult kohaliku, vaid ka rahvusvahelise mainega isik — kroonikakirjutaja Balthasar Russow? On kasulik tähele panna, et teos pole mitte nimikangelase järgi ristitud, vaid kannab pealkirja «Kolme katku vahel». Romaani kunstiline kude on nagu süntees kroonikast ja biograafiast. Seni oleme lugenud alles romaani esimest osa ja raske on ennustada, kumb külg tugevamaks osutub. Võib aga uskuda, et Balthasarile eluhinge sissepuhumine on nõudnud J. Krossilt tublisti rõhkem vaeva kui ajaloolis-poliitilise, sotsiaalse, geograafilise, etnograafilise, arhitektuurilise jne. maastiku modelleerimine. Suudab ju ajalooteadus oma allikatega seda, kes mineviku olustiku jne. poole pöördub kunstilise reprodutseerimise kavatsusega, tõhusalt aidata, kui asjaosalisel endal nende allikate ekspluateerimiseks vaistu, püsivust ja oskust jätkub. Balthasar Russow' biograafia on fakte poolest hõredasti, vastuoksuslikult ja isegi desorienteerivalt valgustatud ning mees ise on pidanud oma töö varju jääma. Biograafiliste faktide vähesus on kahtlemata kari, mille ületamiseks on tulnud pead murda Balthasari romaanikangelaseks ülendamisel. Küsimus fakti ja fantaasia vahekorra-st pidi tahes-tahtmata lahendatama.

Fantaasiavabadusel ja elutõe türannial on aga erinev osa kas puhtal kujul mõttekujutusliku või prototüübil baseeruva ja pärisnime pidi nimetatud ning kõigile tuntud kunstilise kuju loomisel. Üldiste ja arvestatavate tähelepanekute järgi kahanevad vaba fantaasia võimalused sedamööda, mida üldtuntumad on kujutatud isikud või sündmuste tegevuskohad. Näiteks protestiks meie tõetunne isegi köietriki puhul, kui see oleks sooritatud küll Tallinnas, kuid Peetri kiriku torni kinnitatud kõie abil.

Russow' puhul on J. Kross ja tema lugeja esialgu ebavõrdses olukorras, sest lugeja ei tea Russow' st peaaegu midagi ja J. Kross teab peaaegu et ainsana, kui palju tema Balthasaris on ajalooliste faktidega tõestatatavat, kui palju tõenäolist, kui palju seda, millela romaan poleks töötanud küllalt romaanilik tulla. Teiselt poolt võib oletada, et Russow' taassünd kirjanduses ärgitab ka uurimuslikku huvi tolle oma aja kohta erakordset karjääri teinud eesti soost krooniku vastu. Siis selgub ehk täpsemaltki, kuivõrd «Kolme katku vahel» on Balthasar Russow' romaan, kuivõrd romaan Balthasar Russow' ainetel.

Et aga J. Kross ühe ajajärgu ja ühe inimese taaslustamisel on päratu suure ja tulemusliku töö ära teinud, on juba täna päevselge. See on mitme meele raamat, lõhnav, helisev, värviline, liikuv realistlik minevikupilt, kus ei puudu ajajärgu enda kaugusest tingitud olustiku ja tüübistiku eksootika, sellest tulenevad roman-tiliselt mõjuvad pintslilöögid koos sümboli tähenduses piltidega (näit. trepimotiiv teose algus- ja lõpuridades). Meeleline aisting on nii värske, et võib uskuda — see romaan ei sündinud mitte ainult arhiivitolmus ega kabinetivaikuses, vaid nõu-

dis ka seesuguseid täpsustamiseks tehtud samme, nagu tõusmine Oleviste torni, matk Kurglasse või Vaasa lossi oma peategelase mõttekujutuslikke jälgi mööda. Igatahes vana, meelelise kogemuse poolest rikka realistliku traditsiooni elustamisega tõi J. Kross meie proosasse värske puhangu žanris, kus seda ehk kõige vähem võis oodata.

Ent samal ajal kannab kaemuslikke pilte erk ja tõsine mõtisklus rahva saatusest maal, mis sajandite vältel on olnud erinevate võimude ja riikide huvide ritsumispaiaks ning sõdade tallermaaks. Vene—Liivi sõja algus avab väikerahvaste traagilise saatuse paradoksi vist küll kõige markantsemalt. Kui kõduneva orduriigi pärandustombu peale arvavad endal õiguse olevat Moskva, Taani, Rootsi ja Poola võimumehed, kostab üsna tühja ruumi hüüdmisena küsimus: «Missuguse kuninga alla tahaks eesti talumees minna?» Sest talumees on nii kõvasti anastaja kannal, et iseseisvamate ja julgemategi valikuvabadus saab kulmineeruda ainult õiguses omatahtsi osta või müüa kõige olulisemaid tarbekaupu kas siit või seal.

Sellel foonil võib noore Russow' kiire edu tõepoolest pisut imepärane tunduda. Kui oled kaasa elanud kõik Balthasari isiklikud kontaktid Rootsi spiooni dr. Friesneri sekretärina — mis viib teda kokku mitte üksi oma linna nimekamate inimeste, vaid ka ordumeister Kettleri ja Soome hertsogi Johaniga —, siis kahtled, kas romaaniangelase Russow' orbiidile tõusmise kanderakett (õde ja pastorist õemes) ei ole mitte liiga suure kandejõuga ning kas Balthasari pole pisut kunstlikult viidud asjade juurde, mille juurde kroonik Russow ei tarvitsenud vahetu kogemuse kaudu jõuda. Kusagil kaotab romaan oma kandejõu ja suunab lugeja teada tahtma, kuidas käis ajaloolise Russow' käsi enne Stettini jõudmist. Muidugi, ega seegi ole paha uudishimu, kuigi mugavusest soovid, et kogu vajalik ja usaldatav informatsioon huviorbiiti asetatud ajaloolise isiku kohta leiduks romaani kaante vahel.

Ometi ei kõiguta see ebakõla põhitunnetust, et sajandite taha jäänud olustiku ja vaimuilma reprodutseerimine kätkeb endas rõõmsa tunnetusliku tegevuse nii loojale kui ka lugejale. Kahtlemata on see aasta üks kaalukamaid teoseid, ja küllap ka kõige tähelepanuväärsem kirjandusliku keele ning vormikultuuri poolest. Võib arvata, et romaani lugemiseks vajab keskmisegi sõnavaraga lugeja teose lõppu lisatud sõnastikku. On kadestusväärsest ilusaid kirjakohti, mis tunnistavad, et tegemist on luuletajast autoriga, kes lausa kutsub ennast tsiteerima. Näit.: «Pall nägi ta mullaseid pastlataldu, mis olid kuidagi liigutaval viisil kandest laiali ja põidast koos. Pallule tuli meelde: nagu kaks ehmunud looma, kes sirutavad koonu mulla ja teineteise poole, iga silmapilk valmis kaduma, nii et neid pole olnudki... Proua von Geldern oli Annika vastu sestast kivine kui suurtükitor. Aga suurtükitor tummade tükkidega... Ja ta naerune suu näis luiskavat, et selle aasta murelid on juba valmis...» Jne.

On päris selge, et niisugune minevikupilt veetleb erinevaid lugejaid eri vaatenurkadest. Kindlasti pole romaani minevikukujutus ainult asjaks omaette, kuigi ka sellisena on romaanil rikastav väärtus. Kui aga otsida põiheli, millega teos kõige mõjusamalt heliseb kaasa meie päevade probleemidele, siis on see kahtlemata ühe isiksuse eneseteostus. Kuivõrd romaan suudab endale kindlustada koha noorsoo, kuivõrd täiskasvanute lektüürina, oleneb eelkõige sellest, kuidas õnnestub kangelase šekspiriseerimine ning ehk ka sellest, kui suured kokkupuutepinnad on romaani-Russow' ja teadlaste vaevaga sündiva Russow' vahel.

Herman Sergo «Vihavald» tahab olla ajalooline romaan, kuid on pigem süklujutt raamjutustuse kujul. Seesugused teosed vajavad kas noort või vastavate huvidega lugejat, kelle esteetilised kriteeriumid on teistsuguse maitsega lugeja jaoks tundmatu maa.

Traditsioonilise mõõdupuuga mõõtes on H. Sergo romaan ebaühtlane teos, kus pilt ja raam ei taha hästi kokku sobida. Selle ebakõla tabamiseks pole tarvis teada mõneti ebatavalisi seiku, mida teose sisu võrdlev jälgimine on esile toonud, sest ebakõla jõuab lugejani iseenese jõul. Tundub nii, nagu oleks romaanis tegemist kahe Vihavallaga: üks, kes oma kodusaare rahva tuleviku pärast muretsedes osutub suurte ideaalidega inimeseks; teine, kes piraaditsedes unustab mitte ainult oma saare, vaid kaotab ka oma loomuse, talitades tihtipeale üsna väiklase ning alatu soomusetegijana. On, nagu jutlustaks autor raami kaudu ideaale, pildi näol aga õpetaks kõige argipäevase elukunsti nükkeid kuni vastaselt naha üle kõrvade tõmbamiseni. Ühe loomuse vahetamine teisega läheb nii libedasti, et see ei saa toimuda realistliku kunsti baasil kasvanud lugeja tõetunnet riivamata.

Samal ajal on H. Sergol nii ilusat ehtrahvalikku, kodust ja mõnusat ütlemis- oskust, et on kahju, miks ta pole ennast pingutanud ainet mõjusaks tervikuks sulutama. Aastakirjanduses jääbki talle üsna tagasihoidlik koht.

Kui lõpuks püüame eelmise aasta romaane hinnata sisu ja vormi dialektika seisukohalt (millise kriteeriumi probleemide printsiibil vaatlemine kahjuks assimileerib), siis kerkivad parimatena esile A. Beekmani «Väntorel» ja J. Krossi «Kolme katku vahel». Neile võib helde käega anda soovitusetõlkimiseks igasse maailmakaarde. Lokaalsema iseloomuga, kuid tugevalt rahva elu ning vajadusi teenivad teosed on H. Kiige «Tondiõomaja» ja M. Traadi «Tants aurukatla ümber», millest saadud elamuste tulevad kahjuks vajakajäämised kunstilises teostuses. L. Metsari ja H. Sergo romaanid osutavad aasta üldpildis kõige kergekäelisemat kokkupanu.

LÜHIPROOSAST

Nüüd pisut 1970. aasta proosa lühivormidest.

Arvulised näitajad ütlevad, et 1970. aastal saime 7 lühiproosa raamatut: E. Maasiku «Legendi lõpu», J. Peegli «Lühikesed lood», A. Kaalu «Kodunurga laastud» II, A. Paasi «Lepaurvad»¹, A. Hindi «Viimase vandiraiuja». «Loomingu» Raamatukogu kirjastas V. Vahingu «Loo» ja J. Krossi «Neli monoloogi Püha Jüri asjus». «Looming» ja «Noorus» on andnud kokku üle 60 proosatöö 41 autorilt.

Kes on jõudnud raamatuni, on arvatavasti pälvinud tähelepanu ka käsitluse eesotsas.

Lühiproosa autoritest on kahtlemata üks staažikamaid Einar Maasik, ent kahjuks ei suuda tema «Legendi lõpp» tõusta ei aasta ega E. Maasiku enda menu kindlustavate tööde hulka. Tundub, nagu oleks valitud aine ja E. Maasiku kirjanikuloomuse vahel mingi vastuolu, mistõttu materjal lihtsalt ei küpse lõpuni sellel kuumuskraadil, mida E. Maasikul on välja panna. Kõige veenvamalt näib seda vastuolu markeerivat ühest raamjutustusest teise rändav kuulaja-jutustaja paar. Aine on tavaliselt selline, mis on määratud vägagi valitud kõrvadele. Ometi osutub kuulaja küll heasoovlikuks, ent nii emotsionaalselt kui ka intellektuaalselt üpris flegmaatiliselt statistiks, kes rikastab lugu mõne kohmaka ja üleearuse moraliiseeriva järeldusega. Lood kuuluvad enamasti sõjajärgsetesse aastatesse, on aga jutustatud nii, et ahvatlevad raamatut varasemasse perioodi dateerima, kuna toonased karakterid mõjuvad tänastele lugejatele justkui steriilsetes pakendites säilitatuna, jäädes ajakaugesse ka mõjujõu poolest. Muidugi on võimalik ka see sugune käsitlus, mis lülitab vahepealsed kogemused välja ja tõstab lugeja mine-

¹ Et teos jõudis müügile alles pärast käsikirja valmimist, on selle vaatlus aastaülevaatest välja jäänud.

vikku, sündmust kohtupraktika laadis taaselistades. Kui autoril seesugune eesmärk ka oli, siis lõhub ta illusiooni lõpumotiividega, mis lükkavad hiljuti või justnagu nüüdsama toimunud loo ajas edasi, nõudes sügavama analüüsi puhul mineviku nn. teistkordset ülelugemist. Sügavama mõtestatuse korral suudaksid need lood enda kanda võtta tõepoolest sellise ideoloogilise kandami, mille jutustaja neile annab: «Kui tulevad uuesti rasked ajad, kui on terve ühiskonna aspektist nii väga tähtis, et iga inimene jääks ausaks ja tasakaalukaks, kas ta lendab siis tuulde nagu tühi sõkal, või teeb kahju, mida keegi ei suuda kinni maksta?» (Lk. 75.)

Mitmed motiivid ja sõlmitused ei kannata tõsisemat kriitikat ka psühholoogilisest aspektist. Näiteks on üsna veidrad Maksil karjasepõlve mälestused peremehe nelja-aastasest tütrest, keda nimetatakse «lapsea unistuste pruudiks» ning keda kord põlve peal kiigutades naiseks küsitud — mängult muidugi. Ent mängulgi on omad reeglid ja nende kohaselt pidi too plikatirts olema kas pisut suurem või poiss pisem, kui pole tegemist sootuks imeliku lapse ja sootuks veidra poisiga. Metsa läheb ka «Helga — pioneerijuht...», kui meid püütakse uskuma panna, et üks üliõpilane on loo sellisena teisele jutustanud kohvikulaua taga. Et ühe mehe prisma jääb teise mehe läbivalgustamise jaoks uduseks, seda kinnitab ka «Mu koolivend Rapuntsel ja mina, nii nagu me mõlemad olime». Kõikide lugude õilsa-maid tegelasi tabab surm, parandamatu haigus või loominguline fiasko. See on kas poliitilise vägivalda või ülekohtu tulemus; surm juhuse läbi, kuhu süütu tegelase on saatnud mõni mõistmatu ametimees või tõepoolest pelk juhuse. Kahel korral on priitahtlik surm puntrassejooksnud saatusest pääsemiseks. Kahju on, et E. Maasiku juttude surmajuhtumid ei vapusta ega ärata protesti, sest õilsat tegelast pole suudetud inimlikult lähedale tuua, halvemal juhul mõjub traagilise saatuse kandja isegi antipaatsena (näit. kurt mees oma pihtimismaaniaga), ning tulemuseks ongi kurb paradoks, et aasta kõige traagilisema ainesisaldusega raamat ei suuda meid traagiliseks elamuseks häälestada, kõnelemata katarsisest.

E. Maasik jõuab lähemale keskmisele kodanikule, kelle igapäevased koduga ja naise-lastega piirduvad mured on talle mõistetavamad kui ideelisi või moraalseid erutus seisundeid üleelavad kangelased. Selles mõttes on «Koduteel» ja «Legendi lõpp» õigustatult arvatud kogu parimate hulka. Ehkki viimane sisaldab võimalusi ka kaalukamaks lahenduseks.

Jah — kahju, legendi ei sünni... Selle on arnutud kriitikud otse vandenõu-lastena tuhaks põletanud. Jääb üle panna lootused uue legendi sünniks legendile fööniksist, kes teadupärast just tuhast sündiski.

On hõlpsasti tähelepanev, et aasta lühiproosa nii või teisiti varieerib, toetab ja täiendab romaane motiivisarnasuse või üldhäälestuse alusel.

Nii astub Juhan Peegel hästi ühist sammu H. Kiige ja M. Traadiga oma «Lühikestes lugudes», millest umbes pooled on tuttavad varasemast laasturaamatust «Saaremaa motiive». Raamatu esimene pool kujutab endast nagu kirjanduslikku mälestuskivi või memoriaaltahvli neile põlvkondadele, kes on maale, merele, raskele tööle, kodukohale truus jäänud. Need on väga ausa ja puhta tundeiga kirjutatud lood, pisut tundlevadki. Ent siiski, kui oled ära kuulanud pisihümnid kivi-aedadele, käbalaevadele, saare õllele, silgule, söömarenile ning seinakellale, siis kuuled äkki kustki selja tagant ühe tuntud vanahärra harrast häält: «Sina auväärne vana kapp», mis sind vabastab liiga kõrgele keeratud tundepingest. Aga ega J. Peegelgi, esialgu otse uskumatul kombel tõsine, meie raskete rõhkude talumise võimet ülehinda. Vabastaval huumoril on ta väikeraamatus suur koht, võib-olla isegi kõige suurem aasta põhiliselt tõsimeelses lühiproosas. Mihkli seltsis puhutud lori jutud sisendavad usku, et Saaremaa eluterve vaim ja naljameel on vastupidavamad kui tema eluolustikulised reaalsed, mida autoriga seob mälestuste hell nukrus. Muidugi pole seda kanget Saaremaa vaimugi igale mehele ühe mõõduga jagatud. Kes siit on jalga lasknud kergemat tööd ja raskemat raha otsima, olgu

autojuhiks või utiliikaupmeheks, neil tuleb välja kannatada, et J. Peegel neile paraja pilguga järele vaatab. Keda aga nende raske töö ja pisike palk murelikuks teeb (näit. koolmeistrid), nende mured on ka avaliku tähelepanu orbiiti nihutatud.

«Lühikesed lood» on sümpaatne inimlik raamat, kuid ometi tunned vajadust autorile öelda: mõnusaid käeharjutusi on juba küllalt tehtud, aeg on nõudlikumate ülesannete juurde asuda! Seda enam, et keskkonda, kus J. Peegel üle poole oma elust on mõjusid saanud ja kiiranud, on kirjanduses üsna ukerdamisi riivatud. Muidugi ei saa ühelegi kirjamehele teemat ette kirjutada. Siiski tahaks just siinkohal — meie üldiselt maalähedase kirjanduse foonil — meenutada ühe noore ajakirjaniku pihitumust «Edasi» veergudel, kus söandati põhjendada oma suuremat sümpaatiat linna kui maa vastu. Linna ei tõmmanud teda mitte vorstipoed, teatrid, kinod ega tantsusaalid, vaid kohtumisvõimalused seesuguste Tartu meestega, nagu Juhan Peegel, Jaan Eilart, Ülo Vooglaid, Hillar Palamets jt., kes loovad enda ümber vaimse ja intellektuaalse pinge, lahendavad probleeme sügavalt ja huvitavalt.

Nii et seda, mis Mihkel Saaremaal Juhanile, seda Juhan Tartus... Tõepoolest, siit kõlbab midagi järeldada mitte ainult J. Peeglit, vaid kõigil, kes tunnevad kutsust kirjutada noorele, nõudlikule, haritud lugejale.

Saaremaa ees on oma kirjanduslikku auvõlga kodukandile sel aastal helde käega tasunud ka Aira Kaal, saates lugejate ette «Kodunurga laastud» II. Ka A. Kaalu seovad Saaremaaga hellad ja erksalt säilitatud noorusmälestused, kuid need on tänasele päevale reljeefseks taustaks. A. Kaal liigub saarel külalisena ja omainimesena. See loob hea dispoitsiooni näha ühtaegu intiimselt ja värskelt. Konkreetus ja sellest võrsuv vahetu suhtumine on selle raamatu voorused. Kõigi kunstide järgi ettevalmistatud Saaremaa vihusauna pilt on kaugest minevikust, ent nii sugereeriv, nagu oleks lugeja ise seal kunagi ära käinud.

Seekordsete Saaremaa-lugude peamine võlu on maise helluse, tähelepanelikkuse ja asjatundlikkusega taasloodud Saaremaa looduses. Visuaalsetena, lausa meeleliste muljetena sööbivad mällu «Kohtumine luikedega» ja «Vanatänav». Värskest ja vahetult haaravad ka «Oma saar», «Sõit kõigi ebamugavustega», «Kaks väikest kaitsevärvi vähki». Intiimne maastik, mida on kiidetud, vabab siiski lugejat, keda ei sega liiga sinasõbrutsev suhtlemine taimeriigiga. Kahtlemata on A. Kaal kirjutanud 1970. a. kõige mõjusama raamatu loodusest, mis avastab kohvikute ja klubide nõiaringi eksinud põlvkonnale tagasi uusi, eluterveid rööme.

Aadu Hindi «Vandiraiuja» on valikkogu pikemast perioodist (1936—1969), väljudes sellisena aastakirjanduse raamidest, sest tema vaatlus nõuab juba kirjanodusajaloolist meetodit.

Perioodikas ilmunud proosa üldpilt on üsna kirju. Küllap on tänava trükivalgust näinud üle 40 autori hulgas juhukülalisigi, aga see on kirjandusliku protsessi paratamatu kaasnähe.

Kui püüda temaatilises pildis süsteemi leida, selguvad ainealased kolooniad ja saarekesed, mitmed mehi-naisi erutanud ühised probleemid. Pole vist juhus, et kahe autori — A. Valtoni ja G. Skulski — erinevas laadis kirjutatud tööd kannavad pealkirja «Müürid». Müüride motiiv esineb R. Saluri unenäolises palas «Igand» ja müüride vahel lavastub ka P. Kuusbergi «Naeratus». Müüride kujundiga kutsuvad opereerima mitmete palade konfliktid. Kirjanik-šamaan, kes veel mõneteistkümne aasta eest läks sõnajõul läbi ja üle müüride, on täiskasvanuks saanud ka lühiproosas, hakanud tunnetama elu ja inimsuhteid, nagu need tegeallikkuses esinevad — vastandite võitluses ja vastandite ühtsuses.

Aasta kõige eredamad, kõige suurema nakatamisjõuga novellid on inimestest, kes oma vaimu- või loomejõuga osutuvad tugevamateks igasugustest müüridest, eriti aga müüri ehitavatest sotsiaalsetest jõududest. Sellistena nihkuvad üldpildis

silmapaistvale kohale P. Kuusbergi «Naeratus» ja J. Krossi «Neli monoloogi Püha Jüri asjus» — erinevad, aga ometi sarnased tööd, mida ühendab iseendale ja oma ideaalidele lõpuni truuks jäämise paatos. P. Kuusbergi kangeline seisab silmsi füüsilise vägivallega, ta eetiline kirk on nii tugev ja kontsentreeritud, et selle kunstiline peegeldus ei taluiski teistsuguseid värve ja pintsliööke, kui neid suhteliselt värvivaeseid, teravaid ja täpseid, mida kirjanik on kasutanud.

J. Krossi lõuendil ergavad vikerkaarevärvid renessanslikus rikkuses, esteetiline tonaalsus on sümfooniline. Ent sedagi teost kannab tugev eetiline kirk. Mõlemat teost võiks ideelise orientatsiooni poolest lugeda karastuskirjanduse hulka kuuluvaks (vrd. hoiatuskirjandus!), sest kui üks otsekui püüab meid mehistada vägivallavahendite kasutamiseni langeva vaenuliku ülemvõimu ees, siis teine kehas- tab ja karastab vaimset vastupanujõudu, mida on vaja iseenele ja oma loomingu- listele põhimõtetele truuks jäämiseks igapäevase eluvõitluse sissisõjas, toimu- gu see siis nn. Parkinsoni seaduste järgi või kuidagi teisiti.

Nii J. Krossi Michel Sittow kui ka P. Kuusbergi «Naeratus» minategelane kuu- lud vanas heas mõttes positiivsete kangelaste hulka, keda iseloo- mustab keskpärasest üle ulatuv eetiline või vaimne nivoo.

Ühise vaimsure alusel seisavad J. Krossile ja P. Kuusbergile lähedal ka A. Val- toni pisut unenäolises maneeris kirjutatud novellid, eriti «Müürid», «Vabadus», «Pääsemine». Need on mitmekihilist tähendussisu kiirgavad teosed, mis ei lase ennast täpsete filosoofiliste sententside kujul perforeerida, kuna siinsed tõed ser- veeritakse just seeguses fluidumis (mitte inimesest väljas, vaid inimese sees) inimlike tõesid iseloomustavate elamuste koormusega, mis muudavad need tõepoolest kunstiliseks elutõeks, mille lõpliku piiritlemisega on kriitika alati jänni jäänud. Salgamatu on nende palade tõsidus, mis mõnikord kaitseb ja varjab end ironiaga. Märkame trafaretsete arusaamade piire purustavaid mõtisklusi inimese põhiolomuse üle, sedasama iseendale kindlaksjäämist, mida näitavad J. Krossi ja P. Kuusbergi teosed, soovi püsida kaptenisillal või selle jäänustelgi, juhtida sealt teisi ja iseennast, ning selle soovi vaata et absurdsust pöörases kollases tantsus (kas ka «Väntoreli» saatel?) või voogavas vetestihias, mille ülevõimus oleks naeru- väärne kahelda. Siin on inimliku vabaduse tunnetamist selle piiratuses ja piirama- tuses, üksindustunnet ja selle ületamist mitte teenete ootamise, vaid nende osu- tamise läbi.

Tõuseb veendumus, et A. Valtoni kõige viimased tööd on tähendussisult rikka- mad, sügavamad, tõsisemad ja küpsemad kui sama autori varasemad groteskid. Nendes on hakatud juurdlema inimese põhiloomuse üle, inimese ja ühiskonna suhete üle säärasel eelarvamustest vabal tasemel, mis äratub usaldust ja sisendab lootusi.

Arvuliselt ja autoriti domineerib siiski kriitiline teema, mis suurelt osalt puudutab intelligentsi eluringi. Need on enamasti variatsioonid A. Beek- mani «Väntorelile», kus põhiprobleemina jääb kõlama mure maa soola tuimaks või lahjaks jäämise pärast, mida võiks fikseerida ka kui vaimsete võimete ja psüühiliste eelduste kiiret amortiseerumist, automaadistumist, intellektuaalset ja psüühilist läbikumist või pinnalisuse ja šabloonsuse ohtu.

Kõige himukamalt näib Ibseni Nöövivalaja luuravat just neid intelligentsi esin- dajaid, kelle tööpost on ajakirjanduses või televisioonis, nagu näitab Eno Raud oma pikemas jutustuses «Puujumal».

«Puujumal» on aastakirjanduse üks paradoksaalsemaid nähtusi selles mõttes, et teos ise kannatab sellesama pinnalisuse all, mida autor teiste elusfäärde iseloo- mustamisel kohtulaua ette tarib. Võib-olla siit ka enesekindlus, millega autor kõi- kide tunnuste järgi tüüpilise jutustuse romaani pähe välja pakub. Tõsi, jutustus tõstab kogu kaasaegse tsivilisatsiooni jaoks üliolulise küsimuse primitiivsete loo- dusrahvaste saatusest, kellelt me võtame nende usu, kombed ja puujumalad ning

anname asemele tasuta arstiabi, tehnika ja teaduse. Ent probleemile vihjamisest kaugemale ei jõuta... Jutustuse lõppu paigutatud kiri kõmörtide maal toimunud traagilistest sündmustest ei mõju kuigi tugevalt.

Edukamalt on autoril õnnestunud vana puujumalat indikaatorina kasutada kaas-aegsete ristisõitjate, teadlaste ja teaduse propageerijate kui uue kultuse — teaduse — preestrite läbikatsumiseks. Kui jätta kõrvale naissoost seltsimeeste edvistamine puujumala ümber, siis tükis tõsisema tagapõhjaga on too looduslapselik hirm probleemide ees, mida jutustuse keskne sündmus — telesaate organiseerimise ja läbiviimise lugu — teaduse propageerijate tegevuses avastab. Muidugi ka teadlaste endi võõrdumus ja saamatus probleemi tuuma iseendalegi tabada. Nõnda esindab teadlasi üldtõdedega toidetud ja sedaviisi lahjaks jäänud keskpõlve esindaja, kes pole ülikoolist kaasa saanud kasinat kapitali suurendada püüdnud ning peab läbi kogu jutustuse seda himukamalt lugu konkreetsematest maiuspaladest elu pidulaudade ääres. Ka teised tegelased on sellised, kelle suhted erialaga on jahedad: puudub oma rolli vajalikkuse äratundmine kui sisemine stiimul.

E. Raua käsitlus on kerge, vaimukas, välja peetud lantsivestluse parajalt pinnalises maneeris. Siit tõsisemat käänakut teha tähendaks võib-olla etiketi rikkumist.

See ja teised intelligentsijutud tõstavad siiski probleemi, kas oleme tõepoolest nii kohutavalt pragmaatilise mõtlemisega talupojarahvas, et isegi teise põlve haritlaste loomingus ei leidu kohta selliste teadlaste ja vaimuinimeste jaoks, kelle kutsumus oleks ausalt andumuslik ja et enam ei tõusekski kasulikkuse küsimust? Või pole olustikuliste murede paine veel vabastanud inimest seesuguseks vaimseks muretuseks, mis soodustaks süümepeinadeta andumist kunsti ja teaduse probleemidele? Igatahes on järele mõtlema kutsuv, et 1970. aasta kirjanduse kõige vitalsemaks vaimuinimeseks osutub 500-aastane Michel Sittow.

Kirjanduses jälitab vaimsetele aladele siirdunud ikka ja jälle rahulolematu valitud erialaga või saavutatud tulemustega. Nii piseneb J. Tuuliku jutustuses «Legendaarne kindlus» õige väikeseks vennaks ajakirjanik, kes oma tipsikesteharrastuse poolest sarnaneb A. Beekmani Oskariga. Üpris kõhetu ja mannetu mulje jätab teadlane J. Kruusvalli «Koolivendades». Mis jääb puudu töökohal, seda püütakse tasa teha snoobitsemise, naiste ning viinaga, nii et võib kõnelda uue Mudila sissemurdumisest kirjandusse, ehkki ühtki vana Särgavaga võistlevat tööd pole veel kirjutatud. Teemat esindavad O. Olli «Kolme küünla valgel inkunaablit lehitsedes», H. Matve «Pidu rootsi lauaga», O. Toominga «Önn», E. Raua «Puujumal» jt.

Võiksime seda nimetada ka vaimse ning moraalse küpsematuse teemaks, mis sellisena märksa tooremates värvides mängib kaasa töölikeskkonda kujutavates töödes, tuues kirjandusse viina- ja meestenäljas naise (M. Traat, «Ebakindlus», J. Kruusvall, «Pilk taevasse»), koolitüdrukuid ja -poisse, kes vapralt püüavad mitte meestest madalamaks jääda (J. Kruusvall, «Armastuskirjad»), noortöölisi, kelles aimame midagi paremat ja puhtamat, aga kes oma rahast ja sisemisest rahutusest oskavad lahti saada joomaorgia vabastavas trallis (A. Meits, «Hommi-kul, oktoobris»). Ilmselt on looduse saastamise probleemi kõrval niisamasuguse tähtsuse saavutanud inimsuhete ja ühiskonna saastamise probleem, millele osutab Ü. Tuulik oma «Saastumise»-nimelises jutustuses (või olukirjelduses).

Olustikukriitiliste novellide hulgas nihkub aasta parimana esile P. Kuusbergi «Roostetanud kastekann». Kuigi siin kriitiliste märkuste saju mitmesuguste eluolustikuliste puuduste ja tõusiklik-väikekoodanlike tendentside aadressil laseb käiku tegelane, kes ise on paljude pahede kandja, tajume tema parastusjutluse taga autorit, keda pahandavad elu varjuküljed ja näiline päikesepool, mis kompromiteerib tema poolt kalliks peetud ideaali. On olemas ka ideaali esindaja (olgu et lamab juba kirstus), ent ideede jõud selles seisabki, et nad on surmast

tugevamad. Parastamisjutlus on psühholoogiliselt hästi ja huvitavalt disponeeritud, seda toidab ilmne alaväärsuskompleks, intuiitvne äratundmine, et elus on väärtusi, mille kurss on kõrgem kui sellel kapitalil, mille najal roostetanud katekannuga mees on püüdnud öndsaks saada. Ja muidugi ka armukadedus, see visahingeline, mis elab üle haa.

Eluliselt oluline ja valus korteriprobleem vilksatab mitmes novellis. Läbi hädasolijate prisma toob selle kirjandusse mõjusalt Mart Kalda «Tuba», mis puudutab teisigi moraaliaspekte.

Kolm autorit on kirjandusliku õnnestumisega pöördunud sõja-aastatesse. R. Kaugveri novell «Kindad hauakaevajale» jälgib konflikte, mis tekivad seltsimehelikkuse, kohusetunde ja humanismi pinnal, kui ühel pool on sõda oma mängureeglitega, teisel inimene oma mõistuse ja südamesundidega. Huvitav on, et siingi leiab minategelane lunastuse ülestunnistuse abil. Novell oleks omas laadis üsna täiuslik, kui autor oleks suutnud probleemiga lühemalt toime tulla. K. Saaber paljastab galantse sõjahumanismi grimassi saksa sõjaväe-abiteenistustlaste loos «Tagasi šokolaadi juurde». V. Ilus esitab oma võimeid hästi tundvas laadis pilte sõjaaegse tagala olustikust ja inimestest, osutades suurt kannatlikkust kogu novelli vältel inimese kullatera varjul hoida, et seda siis lõpuks optimismi sugeerivana avastada («Hommik»).

Perekonnaelu käsitlevate jutustuste raskuspunkt on nihkunud nendemuüride kujutamisele, mille loovad abielupoolte vahele hariduse, vaimse nivoo ja intelligentsuse erinevused. Domineerivad paarid, kus naine töötab vaimsel alal (enamasti õpetajana), kuid teenib vähe, mees on paremini tasutud füüsilise töö tegija, kuid ei suuda jagada naise vaimseid huve, kalduvusi, lugemust jne. Kui naine on intelligentne, siis talub ta seda vastuolu suurema või vähema vaprusena (näit. Mart Kalda õpetaja ja tema torulukksepaasi mees «Teatriõhtus»). Kui aga miljöö on laostav, olustikulised tingimused viletsad, töökohal vaimukliimabaterve, siis on kuri karjas, nagu osutab M. Traadi naisõpetaja saatuse pehmeloomulise, joomakalduvusega traktoristi kõrval («Ebakindlus»). Enamasti on ebasoodsamasse valgusesse asetatud naised, olgu siis hariduslikult võrdsete või ebavõrdsete paaride puhul (O. Toominga «Käed», G. Skulski «Müürid», O. Kruusi «Kosjakäik», J. Kruusvalli «Pilk taevasse»).

Ühtki silmapaistvalt suurt lahendust mehe ja naise suhete ürgvana ja alati uus teema ei andnud, kuid probleem on siiski eluliselt ja tänapäevasele püsti aetud. Ja sellisena tasakaalustab keskmine põlvkond vaimsete vajaduste kui perekonnaõnnealuse rõhutamisega kenasti nooremaid kirjamehi, kes vahel püüavad kogu abielulise sobivuse probleemi taandada üksnes füüsilisele sobivusele.

Ilmselt teeksime liiga meie noorele kirjandusele, kui näeksime selle peajoont seksuaalküsimuste esirinda nihutamises. See, mis on harjumatu, hakkab rohkem silma. Ja nii näibki, et seksuaalelu stseenide suhteliselt vabameelsem kujutamine ning armastuse karnaalse külje rõhutamine katab isegi V. Vahingu kahinaid-sünnitanud «Loos» selle, mis seal veel on (olgu intuiitvsel tabatuna või kunstikavatsusliku komponendina). Seda võiks ehk nimetada individuaalse armastuse sünni eelsoodumuseks, mille eelduseks on tüdrukupoolne (osaliselt ka sõnastatud) äratundmine, et armastuse füsioloogilised avaldused pole veel kõik, mis ühele inimeseloomale elus vaja läheb.

Individuaalse armastuse sünni nimetas Engels mäletatavasti määratuks hüppe tsivilisatsiooni arengus. Loodame, et selle hüppe läbitegemiseks osutab peatset küpsust ka meie kõige noorem kirjandus.

Üht küpsusastet teema käsitlemisel esindab kindlasti Ü. Tuuliku «Öö». Mõned kirjamehed (näit. T. Vint, «Külaline», ka O. Tooming, «Õnn») tuletavad hoiatava.

näitega meelde, kui suurt takti ja head maitset nõuab armastusteema käsitlemine.

Armastus kui endast veel teadlikuks saamata või koguni eelärkamise staadiumis tunne elab kenasti kõige nooremate loomingus. Värskeina jäävad meelde J. Kruusvalli pisut ujedad, ideaali poole püüdlevad noored poisid, kes on kangesti hädas endast küpsemate, tihtipeale väljapaistvalt meeleliste tüdrukutega («Armastajad», «Pilk taevasse»). Lootusi sisendab ka T. Kallas vastamata armastuse neli-nurga noorte inimestega, kes on oma õnne suhtes kas pimedad või selle käest ära mänginud («ABCD»).

Ja muidugi ei puudu ka kerge vesteline käsitlus, mille näitena võiks välja nihutada J. Tuuliku humoorika «Timmu Lakaluuk, triivmeister» ja V. Grossi «Sündmus ratastel». Vestelist laadi tuleks ilmselt harrastada hoopis julgemini ja hoopis rohkem. Ainult kahjuks puudub sellisel lektüüril oma tribüün. Näib, et lugejate väga erinev vastuvõtuvõime nõuab suuremat valikut. Igatahes selline tõsiduse määra, et kirjandust lugedes aja või kirikuriided selga, pole päris õige. Tundub, nagu suhtuksime erinevate eluvajaduste rahuldamise liiga erinevalt tasanditelt. Kauplustes asetamise kangemad margid uue hinnapoliitika abil pisut kõrgemale riitulile, kuid suurendasime lahjemate markide hulka ning valikut. Raamatukaupluse lettidel aga peame lahjemaid, kergelt toonust tõstvaid marke peaaegu kombulsvastasteks, küsimata, kas letilt pakutavad rasked margid üldse vastavad ostjate omastamisvõimele. Võib arvata, et esimene pits vaimse tarbimise puhul pole sugugi vähema tähendusega kui esimene pits joomalaua taga. Kui aga esimene pits suulae kõrvetab või luksuma paneb, võib juhtuda, et inimesest kujuneb kirjanduse suhtes täiskarsklane. Vaevast suudab «Pikri» raamatukogu üksinda esimese pitsi funktsiooni täita. Küllap on vaja uut kirjanduslikku ja kultuurilist väljaannet, mis oleks heas mõttes vesteline ja meelelahutuslik, nn. vaba minuti, puhkuse-, vaguni-jne. lektüüri iseloomuga ning kannataks välja ka nõudlikuma lugeja esteetilise kriteeriumi kui praegustes ajalehtedes avaldatav tõlkekirjandus, mis vahel lõhub seda, mida kriitikud ja kirjanikud esteetilise harimistööga saavutada püüavad.

Kui aga lühiproosa 1970. a. domineerivat laadi iseloomustada mitte ainult probleemistiku ja raskusastme, vaid ka kirjandusliku tehnika seisukohalt, siis esineb valdavalt realistlik laad. Vahepeal tooni andnud eksperimenteerimine oleks justkui hoo kaotanud. Kõige tõsisem ja ka kõige tulemuslikum otsingute vaim sisule uudse väljendusvormi andmisel iseloomustab ehk A. Valtonit. Eksperimenteerib ka S. Rannamaa, ent sellises pisut plikalikus laadis, mida ei oska maitsta ega sõanda seetõttu ka taunida, hoopiski mitte heaks kiita. M. Unt on Andersonilugudes jõudnud intellektuaalses ja emotsionaalses enesepiiramises ilmselt sellise asketismini või empirismini, millest kaugemale minna on raske ja pole vist mõtetki, sest liiga vähe on neid, keda tulemus rõõmustab. Näib, et emotsionaalne ja intellektuaalne asketism ei sobi M. Undile ja jääb vaid soovida, et nii lootusrikkalt alustanud prosaist ennast taas leiaks.

Kui lõpuks püüda koostada 1970. aasta lühiproosa pingerida, siis kujundavad ülevaate esitaja tagasihoidliku arvamuse kohaselt juhtgrupi J. Kross, P. Kuusberg, A. Valton. Hea sisu ja vormiküpse tasemega tõusevad esile V. Ilusa «Hommik», muidugi E. Krusteni memuaarilised laastud ja lühilood. Sugestiivne intjimsus kannab tugevalt A. Kaalu ja J. Peegli Saaremaa-raamatuid. Patuga pooleks nimetaksin veel kolme meest, vendi Tuulikuid ja Mart Kaldat. Patuga pooleks sellepärast, et neil nagu poleks ikka veel toimunud seda sisemist plahvatust, mis sünnitab veriehtsa kunsti, kuigi meeste kirjanduslik kirjaoskus ei vaja enam tõestamist.

Lootuste «lastena» olgu nimetatud J. Kruusvall, K. Saaber, T. Kallas, V. Vahing. Ja ongi esiletõstetuid üks rohkem kui vanapagana tosin.

Käsitluse alguses seadsime ülesande vaadelda aastakirjandust kui ajastu peeglit ja südametunnistust. Eelnenud 1970. a. proosa lühi- ja suuremate vormide analüüs peaks andma õiguse kõnelda aastakirjandusest kui 1970. aasta inimeste heast liitlastest ja teekaaslastest, mis ei paku mitte pelgalt esteetilist naudingut, vaid peaks peamurdmiseks ja järelduste tegemiseks andma ainet ka ühiskonnategelastele, õpetlastele, pedagoogidele jt., keda huvitab kirjanduse elu-uurimuslik aspekt.

Seesama tasakaalukus, realism, mõistlike lahenduste poole püüdlemine sisepoliitikas, majanduselus ja rahvusvahelistes suhetes, mis iseloomustab meie viimaste aastate ühiskondlik-poliitilist atmosfääri, on otsesemalt või kaudsemalt mõjustanud ka kirjandust. Selgesti on tajutav solidaarsus kahe meie ajastu progressiivse internatsionaalse liikumisega — võitlusega rahu eest ning elu- ja looduskaitsega, mis on kahtlemata tõstnud nn. normaalse inimese autoriteeti ning mehitanud tsivilisatsiooni-narrustele vastu astumiseks. On asutud maiste probleemide keskele. Elu uurimisel on hüljatud nii pilvepiir kui ka mättavari. Kindlasti on asjalikkust taotleva vaimsure mõju erinev eri žanride arengule, samuti erinevas elueas kirjanikele. Mis puutub proosasse ja seda põhiliselt kandvatesse keskmise põlve kirjanikesse, siis avaldub atmosfääri soodne mõju kõige ilmsemalt realistliku suuna tugevnemises ja süvenemises. Küpsuse tunnuseks võib lugeda ka olustikulise joone isepäist sissetungi, raskete probleemidega sülitseminekut. Talvepalee võib vallutada vihast ja vaimustusest kantud tormijooksuga, aga hulkade elujärke ja hariduslik-kultuurilist taset pisutki käegakatsutavamal määral tõsta pole võimalik üksnes elu tähetunni meeoludega. See nõuab hoopis argipäist kangelaslikkust vastupidamiseks sageli ränkraskele, suurt visadust ning kannatlikkust nõudvale, pahatihti tapvalt monotoonsele tööle. Selle igapäevase töö kõiki vorme polegi vaja poetiseerida, sest küllap meie elus on mõndagi, millele kauge tulevik vaatab tagasi kui paratamatusele. Aga tööinimest mõista, tema tööd austada, seda küll. Ja selleski on 1970. a. kirjandus oma auvõlga siiralt tasunud — esialgu eeskätt nendele, kes hoolitsevad meie igapäevase leiva eest.

Intelligents on praegu ametis iseenese nüpeldamisega, et peksta endast välja pealiskaudsuse ja pinnalisuse vaimu ning vastu seista šablooni türanniale ja moeepideemiatele. Läheb see tal korda, siis võib ehk loota ka vaimses töös peituvat poeesia kirjanduslikku avastamist ja temaatika avardamist. Igatahes J. Krossi Russow'-romaanii meetodika, milles osatakse liita vahetu kogemus materjalide teaduslik-uurimusliku kogumisega ja kirjandusliku vormimisega, väärrib laiendamist ka kaasaegse elu esteetilisele tunnetamisele. Niisamuti peaksid kaasaegsete ühiskonnateaduste jõudsasti küpsusele pürgivad tulemused laskma ennast järjest soodsamalt ekspluateerida kirjanduse probleemistiku süvendamisel ja laiendamisel.

Juba saavutatud elukogemustele ja küllalt pikale tegevuspraktikale tuginev kirjandusliku küpsuse aste on kujundanud uued kriteeriumid, mis teevad tänastele noortele kirjandusse astumise tublisti raskemaks, kui see oli veel kümme aastat tagasi. Arvatavasti tundsid seda omal nahal ka «Nooruse» ja «Edasi» 1970. a. novellivõistlustest osavõtjad. Seesama muudab ka saavutatud taseme säilitamise (aga veelgi rohkem edasimineku) tõsiselt pingutust nõudvaks tööks.

Kirjandusliku järeelkasvu küsimus näib olevat kõige tähtsamaks muutunud, nii et temast ei ole võimalik mööda minna aastaülevaateski, toimugu see kas või ainult tähelepanu juhtimise korras. Ent mitte vähem tähtis pole toodangu nomenklatuuri ja sortimendi laiendamine meie järjest suureneva tarbimisvõimega ühiskonnas. Ja mõistagi — ikka ning igavesti jääb päevakorraks esteetilise kultuuri lihvimine ja süvendamine.

Romaanistruktuuri muutumisest

ks iseloomulikke jooni viimaste aastate romaanikirjanduses (ja proosas ülenisti) on üldpildi uuenemine ning mitmekesistumine. Traditsioonilise romaani kõrval, mida ka praegu viljeldakse (H. Kiige «Tondiõomaja»), võib kohata tinglikumatele vormivõtetele ja assotsiatiivsele kujundile, eeskätt sisemonoloogile rajatud teoseid (E. Vetemaa, M. Unt). Iseloomulik on minajutustuse raken-

damine nii nooremate (E. Vetemaa, M. Unt, A. Beekman) kui ka juba staažikamate autorite teostes (P. Kuusbergi «Südasuvel»). Vormivõtete uuenemise, vormilase artistlikkuse kasvu kõrval annab tihtilugu tunda radikaalne grotesk (A. Valton, M. Undi «Mõrv hotellis»). Niisuguste uuendustega käib kaasas kirjelduslikkusest loobumine, selgepiirilisest karakterikujundusest ja traditsioonilisest süžeearendusest hoidumine, huvi kasv romaanitegelase isiksuse vastu. Mäletatavasti ei olnud selliseid nähtusi veel kümnekond aastat tagasi, olgugi et pinnas nende tekkeks kujunes ehk just siis, ajal, mil hakkas maad võtma dialektilisem isiksuse-kontseptsioon, mil loobuti illustratiivsusest ja konfliktituse teooriast. Enamgi: praegu toimuvate muutuste mõistmine ei ole võimalik isoleeritult, vaid varasema kirjanduse taustal.

Kuuekümnendate aastate alguseks oli välja kujunenud kaks teineteisest erinevat (kuid samas ka teineteist tugevasti täiendavat) romaanitüüpi — panoraamromaan, mis oma paremiku andis rahva revolutsioonilist võitlust käsitleva romaani näol (A. Hindi «Tuuline rand» I ja II, E. Krusteni «Noorte südame», R. Sirge «Maa ja rahvas») ning kaasaja-ainelisem, enamasti küll lähemat minevikku käsitlev karakterromaan (P. Kuusbergi romaanid alates teosest «Enn Kalmu kaks mina», A. Hindi «Tuuline rand» III, E. Krusteni «Nagu piisake meres» jt.). Panoraamromaan iseloomustab laiaplaanilisus, hargnevate liinidega süžee ja sotsiaalse tüübina väljajoonistatud karakter, karakterromaanii seevastu kitsaplaanilisus, dramaatiline, teravate pöörakutega süžee ja karakteri sisemaailma jälgimine sotsiaaleetilise nurga alt. Siinkohal ei ole mõtet pikemalt kirjeldada tüüpide erijooni, kuna iseloomustuse on andnud juba E. Sõgel raamatus «Eesti kirjanduse ajalugu» III (Tallinn, 1964, lk. 97—105 ja 159—168), K. Kääri («Eesti nõukogude romaanikirjandusest». «Looming» 1965, nr. 7, lk. 1087—1094) ja M. Kalda («Kaas-aegse romaani arenguetapid?». «Keel ja Kirjandus» 1968, nr. 11, lk. 641—646). Kahtlemata on epohhiromaan karakterromaanist keerukam, nii karakterikujunduse kui ka süžeearenduse poolest. Õigemini tekkis karakterromaan epohhiromaanii taustal, siis kui viimase kujutamisevahendid olid leidnud üksikasjalikku rakendamist ja hakati otsima uusi võimalusi. Karakterromaanii ehituses on niisugisi mitmed miinusvõtted, mis on käsitatavad kui loobumine epohhiromaanii kujutamisevahenditeist. Käesolevas kirjutises püütakse jälgida mõningaid kujutamisevahendite arsenalis ilmnevaid muutusi, mida äsjaõeldu põhjal võib käsitleda kui romaanistruktuuri muutumist.

«Struktuur on nähtuse seesmiste seoste, suhete suhteliselt püsiv süsteem, mis eeldab nähtuse seesmist diferentseeritust, liigendatust,» kirjutab M. Makarov. («Materialistliku dialektika kategooriad». Tallinn, 1963, lk. 87—88.) Kirjandusteose kui struktuuri trakteerimine eeldab niisiis teose seesmist liigendatust, õigemini — vastust küsimusele: millest kirjandusteos koosneb? Kirjandusteos on kõigepealt keeleline nähtus, keel on teose materjaliks. Teose materjaliks on aga ka autori poolt kasutatud, tema poolt välja valitud reaalsuse-lõigud, -tükikesed. Keelelise materjali abil, vastavalt oma ideelis-kunstilisele kavatsusele korrastab autor elulise materjali kunstiteoseks. Autori kavatsusele vastavat materjali organiseerimise viisi nimetatakse teose struktuuriks. (Vt. ka: F. C. Maatje, Über den Sinn der Unterscheidung zwischen Stil und Struktur des Sprachkunstwerks. «Zagadnienia rodzajów literackich», k. VIII, v. 2 (15), Łódz, 1966, lk. 34—35.)

Kirjandusteose struktuur erineb teda moodustavate komponentide, s. o. objekti ja keelelise materjali struktuurist. Keeleline struktuur on informatsiooni edasiandmise vahend, kunstiteose struktuur aga tekib kui loomisakti tulemus ja kujutab endast informatsiooni sisu. Sisu märgiks on kirjanduslik tekst. Struktuuraalse poeetika loengutes leiab J. Lotman, et teose moodustajateks, komponentideks on kirjanduslik tekst ja tekstiväline osa. Teost tuleb vaadelda kui teda moodustavate elementide seost ja teos avab enese teksti suhetes tekstivälise osaga. (Vt. Ю. М. Лотман, Лекция по структуральной поэтике. Вып. I. Труды по знаковым системам, I. TRÜ Toimetised 160. Tartu, 1964, lk. 49—55.)

Erinevalt struktuuraalsest käsitusest, mis mõistab teost kui teksti suhet tekstivälise elementidega, peab kirjeldav kirjandusteadus teost kunstivõtete summaks, kogumiks. Teose analüüs piirdub sel juhul tekstis kohatavate võtete loetlemise ja hindamisega, kusjuures üldse ei arvestata miinusvõtet, s. o. teoses puuduvaid, kuid tema tekke taustal esinevaid võtteid. Uuem kirjandusteadus vaatleb teost teksti ja tekstivälise osa vastastikusel suhtel. Teose tekst on seejuures lingvistilise väljenduse leidnud struktuurisuhete (mitte aga üksikute kirjeldamisele alluvate võtete) kogusumma. Ta on kindlaks määratav autori kavatsuse põhjal, eksisteerib kui tekstivälise suhete lepinguosaline ja on ühtlasi sisu märk, nii et tema individuaalsusest sõltub sisu individuaalsus. (Vt. J. Lotman, eespool mainitud teos, lk. 155—166 jj.) Või täpsemini: «Kunstiteose idee, tema sisu ja mõte ei ole niisiis mitte otsene deklaratsioon, vaid see peitub teksti spetsiifilises ülesehituses.» (J. Lotman, Semiootika ja kirjandusteadus. «Keel ja Kirjandus» 1967, nr. 1, lk. 3.) Seega on ülimalt vajalik kirjandusliku teksti struktuuri enese analüüs.

Romaanis (laiemalt võttes kunstilises proosas üldse) kui tegelikkuse, reaalsuse üht või teist lõiku representeerivas teoses omandab erilise tähtsuse kujutatatu ja kujutise vaheline suhe, mis kerkib õigupoolest kui kunstilise jutustamise (повествование) küsimus. (Vt. Б. А. Успенский, Поэтика композиции, Москва, 1970).

Kujutis (antud juhul siis romaani «maailmapilt», kujutatud maailm), kui ta tahab olla kunstiline, peab olema midagi rohkemat, individuaalsemat kui kujutatatu reprodutseerimine. Kujutis ei või olla kujutatuga liiga jäigalt seotud.

Kujutatatu ja kujutise, jutustatu ja jutustuse vahel valitsevate seoste iseloomu selgitamisel sobib piltlikuks näiteks kas või lühike arupidamine J. Krossi romaani «Kolme katku vahel» üle. Loodud kujutis on reprodutseeritust-kujutatust kahtlemata vaesem, kas või faktilise materjali poolest. Oleks pealegi sõgedus nõuda, et faktiline materjal oleks esitatud adekvaatselt, viimse peensuseni, nagu oleks ka üleliigne pidada teose väärtuseks faktide kajastamist. Samal ajal on romaanis loodud kujutis kujutatust kahtlemata rikkam, ja seda tänu oma paljutähendavusele. Piisab, kui meenutada, kui võrd vaesemad olid meie teadmised Balthasar Russow'st, kuni nad piirdusid ajalooõpiku andmetega. Selles mõttes on tähelepanu-

väärne M. Butori mõtteavaldus: romaani ja meid ümbritseva tegelikkuse suhted ei piirdu asjaoluga, nagu oleks see, mida romaan kirjeldab, tegelikkuse fiktiivne, väljamõeldud tükike, õnnestunult tehtud väljalõike või mudeli sarnane. Erinevus romaanis teatatud sündmuste ja reaalsuses toimunud sündmuste vahel pole ainult selles, et meil on võimalik ühtesid kontrollida, sellal kui teisteni võime jõuda üksnes teksti kaudu, mida tundma õpime. Romaani sündmused on lisaks neile erinevustele ka huvitavamad kui tegelikkuse sündmused. Nende kui fiktsioonide esilekerkimine vastab vajadustele ja neil on oma funktsioon. Imaginaarsed tegelased täidavad tegelikkuse tühja ruumi ja selgitavad viimast. (Vt. M. Butor, *Der Roman als Suche. «Sinn und Form»* 1967, nr. 6, lk. 1317.)

Selleks, et tekiks kujutis, täpsemalt — kunstiline jutustus, tuleb kujutatut, reprodutseeritud liigendada, tuleb kujutatust valida, ehk nagu täpsustab J. Lotman: eluline materjal peab lakkama olemast amorfne, ühtne, automatiseeritud mass. Vaadeldes jutustamise olemust kinokunstis, leiab ta, et kunstilise kinojutustuse, filmi tekkeks tuleb muuta liikumatud fotod liikuvaks ja ühtaegu paigalt liigutada kaamerat nii võtte kui ka montaaži momentidel. Montaaži puhul tuleb arvesse ka piltide valikuline väljalõikamine ja nende kokkukleepimine. Alles nõnda on võimalik fikseerida kujutise elementide vahelised seosed vastavalt kunstniku arusaamadele. (Vt. Ю. М. Лотман, *Из наблюдений над структурными принципами раннего творчества Гоголя. Труды по русской и славянской филологии XV. TRÜ Toimetised* 251. Tartu, 1970, lk. 20—23.)

Õeldu põhjal on lihtne taibata, et romaani jutustamisstruktuuri analüüsideks tuleb välja selgitada jutustaja vaatepunktid (*точка зрения, Erzählerstandpunkt, point of view*), s. o. autoripositsioonid, millelt toimub jutustamine. Üldmainitud raamatus analüüsib B. Uspenski vaatepunktide esinemust ja iseloomu hindamise, sõnastuse, aja ja ruumi karakteristikata ning psüühika tasandil, aga samuti eri tasandil avalduvat vaatepunktide koostoimet — ühtimist ja ühtimatust. Hindamise vaatepunkti korral tuleb arvesse autori maailmatajumise iseloom, sõnastuse puhul autori ja võõra kõne vahekorid, aja ja ruumi tasandi puhul — autori perspektiiv kujutise suhtes ning psüühika tasandil autori teadmiste määr. Ühine on seejuures see, et eri tasanditel avalduvad vaatepunktid on kas välised või seesmised. Välise vaatepunkti korral on jutustamine distantseeritud, sellal kui seesmise puhul autor paigutab enese kujutisse. Eri tasandil ilmnevad positsioonid võivad, kuid ei tarvitse ühtida. Vaatepunktide ühtimatus tingib teose keerulise struktuuri. Ühtlasi võib veel eristada autori (resp. jutustaja), tegelase ja lugeja positsioone. Kujutise suhtes asub lugeja välisel, tegelane aga seesmisel positsioonil. Autor seevastu võib olla kord välisel, kord seesmisel positsioonil. Välisele vaatepunktile asunud autor esineb kõrvaltvaatajana, s. o. vaatab distantsilt, identifitseerib oma positsiooni lugeja omaga. Kui autor aga on omaks võtnud seesmise vaatepunkti, siis identifitseerib ta end kas tegelasega kui sündmusest osavõtjaga või jälgib sündmuse reporterina, ise neist osa võtmata. Tegelase positsioonile asunud autor taandub n.-ö. tegelase varju.

Vaatepunktide süstemaatiline analüüs ootab eesti romaani puhul alles käsitluse juurde asumist. Käesoleva kirjutise autor peab end selleks vähekompetentseks. Pealegi võimaldab vaadeldava perioodi romaanide struktuuris toimunud muutuste jälgimine mõneti teistsugust analüüsimisviisi.

Teatavasti on kujutise liigendamine kujutamiseviisi põhjal mõeldav mitut moodi. Jutustamisvormi põhjal tuleb arvesse kolmandas isikus jutustamine, mina-jutustus ja mitmed segunemisevõimalused. Kui lähtuda kujutise ja kõnetasandi vahel valitsevast seosest, siis võib (samuti) eristada kolm kujutamiseviisi: autori kõne, tegelase kõne ja segavorm siirdkõne näol, milles «liituvad tegelase ja autori subjektiivsed plaanid» (vt. Л. А. Соколова, *Несобственно-авторская (несобственно-прямая) речь как стилистическая категория. Томск, 1968, lk. 22).*

Käesolevas kirjutises puudutatakse sisemonoloogi ja siirdkõnet vaid seoses tegelase psüühika analüüsiga, s. o. piirduakse nende nähtuste ühe aspektiga — nimelt neile iseloomuliku võimega muuta jutustamine psühholoogilisemaks. Siseanalüüsi küsimus on niisiis tihedasti seotud nn. sisevaatlustega, tegelase tunde- ja mõttemaailma, tegelases toimuva protsessi kujutamiselega. Võib koguni öelda, et 60-ndate aastate algul oli ta peaaegu et keskne romaanistruktuuri muutumisel. Kasvav huvi inimese sisemaailma vastu sundis autoreid tihti loobuma traditsioonilise siseanalüüsi võtetest ja rakendama uusi võtteid. (Vt. ka: В. Галинис, О некоторых принципах психологического анализа в современной литовской прозе. Актуальные проблемы социалистического реализма в литературах народов Прибалтики. Тезисы. Вильнюс, 1969, lk. 25.)

Romaani kesketeks komponentideks on tegelased, sündmustik ja 'miljöö' (õhus- tik, ainult antud teosele omane atmosfäär). Karakteri siseanalüüs on teatud nurga alt käsitatav kui seesmine sündmustik, tegevus, sest ta on ju tegelases toimuva protsessi jälgimine. Ühtlasi on temaga seotud ka romaani atmosfäär. T. Motõl- jova räägib realistlikust siseanalüüsist (Stendhal, L. Tolstoi, Th. Mann jt.) ja XX sajandi nn. modernistlikust psühhoanalüüsist (E. Dujardin, V. Woolf, Joyce, Proust), leides, et kui esimeste teostes siseanalüüsi võtted (nagu näit. sisemono- loog jt.) aitavad tunnetust sügavdada, siis teiste teostes kaob teadvuse voolu tõttu sotsiaalne paatos. Samas tõdeb uuriija, et siseanalüüsil on oluline koht sotsialist-liku realismi autorite töödes (M. Šolohhovi «Vaikne Don», M. Gorki «Klim Sam- gini elu», A. Segheri «Seitsmes rist», L. Aragoni romaanid). (Vt. Т. Мотылева, Внутренний монолог и «поток сознания». «Вопросы литературы» 1965, nr. 1, lk. 179—196.)

Siseanalüüsi selliste vahendite nagu sisemonoloogi ja siirdkõne jälgimine eesti nõukogude romaanis pakub niisiis huvi mitte ainult romaanistruktuuri muutuste seisukohalt, vaid laiemaltki. On ju küsimus selles, kui kaugele mindi karakteri sisemaailma valgustamisel eposhiromaanis, milles seisneb nende teoste tagasi- hoidlik psühholoogiline motiveeritus ning missuguseid teid otsis karakteri sisemaailma analüüsil hilisem karakterromaan.

Siseanalüüsi kõrval esitab romaan ka välise maailmapildi.

Vahemärkusena võib öelda, et kelmi- ja rüütliromaan toetus kuni XVIII sajandi eranditult välismaailmale, sest ta toetus samasuse esteetikale¹ (vrd. ka *com- media dell'arte*). Alles hilisem romaan, mis võttis kasutusele individuaalse ja toetub vastandamise esteetikale, kasutab karakteri siseanalüüsi. XVII sajandi romaanis seevastu puudub näiteks tegelaskujude individualiseerimine ja ta rajatakse val- missüžeele. W. Kayser märgib sel puhul: Jutustamine mõjub täiesti ebaisikuliselt. Jutustaja kõneleb otsekui anonüümne isik, kellel pole isiklikku vaatepunkti. Ta ei otsi mingit kontakti lugejaga, ei tule välja isiklike arvamustega. Jutustaja isiklik osavõtt kujude saatusest ja sündmustest ei ole märgatav. Jutustaja hääl kostab kaugusest ja tal on metalne kõla nagu eeposes: kõneleja ise jääb tabamatuks. (Vt. W. Kayser, Die Anfänge des modernen Romans im 18. Jahrhundert und seine heutige Krise. — «Deutsche Vierteljahrsschrift für Literaturwissenschaft und Geistesgeschichte». Stuttgart, 1954, lk. 28, lk. 421.)

Välismaailma puhul võib rääkida tegelase välimuse, looduse, olustiku ja välis- sündmustiku, s. o. tegelaste sammude ja toimingute, käitumise kujutamisest. See- juures on kujutamine kord staatiline, teinekord dünaamiline. Kujutamise staatika puhul saab tooniandvaks nimi- või omadussõnaline süntagma. Sel puhul on sünd- muste jutustamise vool katkestatud. Kirjeldatakse tegelase välimust, loodust, sise- ruume vms. Klassikalised näited eesti kirjanduses on kolme sauna — Väljaotsa,

¹ Samasuse ja vastandamise esteetikat käsitleb J. Lotman eespoolmainitud struk- turaalse poeetika alastes loengutes (vt. lk. 174—183). Vt. ka J. Põldmäe, Kolm köi- det semiootikat. «Keel ja Kirjandus» 1969, nr. 11, lk. 693—700.

Kukulinna ja Oheliku Madise sauna kirjeldused E. Vildel, Juhan Liivil ja E. Peterson-Särgaval, nagu ka Mahtra lahingu eelse öö kirjeldus «Mahtra sõjas». Uuemas, eriti XX sajandi romaanis pole aga tavaliselt enam tegemist puhta kirjeldusega, vaid kujutamise staatika n.-ö. hajutatakse, põimitakse dünaamilise jutustusega. L. Doležel näeb selles vastandlike nähtuste segunemist (segunemisnähtuste alla kannab ta ka siirdkõne). (Vt. Л. Долежел, Нейтрализация противопоставлений в языково-стилистической структуре эпической прозы. Проблемы современной филологии. Сборник статей к семидесятилетию академика В. В. Виноградова. Москва, 1965, lk. 118—119.)

Jutustamise üheks võtteks on niisiis staatilised kirjeldused. Polaarseks ilminguks on jutustamise dünaamika. B. Tomaševski nimetab teda jutustamiseks *sensu stricto* — sobetvenno-povestovanie. (Vt. Б. В. Томашевский, Стилистика и стихосложение. Ленинград, 1959, lk. 522 ja 524.)

Kui tegelase välimuse, looduse, interjööride või eksterjööride kirjeldamisel on tooniandvaks substantiivile või adjektiivile ehitatud süntagma, siis kujutamise dünaamikat konstitueerib sündmuste jutustamist edasiviiv, liikumist tähistav verb. Tegemist on sündmuse refereerimisega, reportaažiga. Nagu öeldud, põimitakse tavaliselt staatiline ja dünaamiline element omavahel.

Käesolevas kirjutises piirdatakse staatilise kirjelduse vaatlusel portreekarakteristivate analüüsiga. Dünaamiliste momentide puhul jälgitakse välissündmustikku, tegelase käitumist kirjeldavaid episoode. Sisevaatluste puhul pööratakse tähelepanu sisemonoloogile ja siirdkõnele. Romaani struktuurimuutuste konstateerimiseks ei ole selline vaatlus vahest küll ammendav, kuid kujutamisevõtete iseloomu ja funktsiooni kohta lubab ta teha mõningaid järeldusi, lubab osalt vastata küsimustele: milles seisneb eposhiromaani kirjelduslikkus?, kuidas avaldub kirjelduslikkuse kadu karakterromaanis?

2

Jälgides jutustamise staatikat ja dünaamikat võib teha tähelepanekuid autorite individuaalse laadi ja teoste žanrilise eripära kohta. Kui vaadelda A. Hindi, E. Krusteni, R. Sirge, P. Kuusbergi, V. Grossi ja L. Prometi teoseis kohatavat detailitehnikat ja episoodide seostamise viisi, siis võib täheldada kahte teineteisest diametraalselt erinevat kujutamislaidi.

A. Hindi, R. Sirge, P. Kuusbergi ja V. Grossi teostes esitatakse kirjeldav detail kogumuljes haarava visiitkaardina. Nõnda näiteks tegelase välimuse kirjeldamisel. Kord tegelasele kinnistatud detail leiab jutustamise käigus pidevalt kordamist. Detail on valitud nõnda, et ta fikseeriks tegelase välimusest kõige iseloomulikuma joone, haaraks n.-ö. kogumuljes. Tavaliselt tekitab niisugune detail visuaalse kujutluse välisilmest. Nõnda jääb lugedes meelde Kaarli pikk, vimmas, veidi tahapoole hoidev kuju A. Hindi, Karli karvatupsudega sõrmed R. Sirge, Madis Jürveni nudi lapselõug ja terav kullipilk P. Kuusbergi teoses. Iseloomulik on seejuures, et mainitud autorid ei harrasta puhast välimusekirjeldust. Kirjeldav detail põimitakse jutustuse käiku ja korratakse teda ikka jälle. Niiviisi välditakse staatilist kirjeldust varitsevat monotoonsuse-ohtu, kuid ometi esitatakse kogumuljes haarav, lugemise käigus kergesti meelde jääv kujutlus tegelase välimusest.

Episoodide seostamisel valitseb episoodi fookuses säilitamise printsip kuni väljaarendamise lõpuni, nii et alles seejärel siirdatakse uue, järgmise episoodi juurde. Näitena võib siinkohal tuua Kaarli ja Joosepi randamineku stseeni «Tuulise ranna» I osa algul. Stseeni kestel tehakse küll ulatuslikke vaateid Kaarli mõtte maailma, kuid selle kõrval peetakse kogu aeg silmas minekulugu. Alles tegelaste randa jõudes siirdatakse uue episoodi juurde. Analoogiliselt arendatakse välja ka

kuhjategemise stseen «Maa ja rahva» algul ja major Roogase arutlus «Andres Lapeteuse juhtumi» algul, olgugi et kummaski tehakse ulatuslikke kõrvalevaateid.

Staatilise ja dünaamilise tihe läbipõimimine tekstis tingib hoogsat jutustamislaadi, eriti A. Hindi romaanis, kus liigutakse energiliselt edasi, kuid jutustamistempo jääb suhteliselt aeglaseks, miljööromaanile omaseks. Oma kogukontuuris on A. Hindi, R. Sirge, P. Kuusbergi ja V. Grossi romaanid kergesti meelde jäävad, sündmustiku põhiplaan on selgesti liigendatud. Kahtlemata on selles oma osa eepilisele teosele iseloomulikul detailitehnikal.

E. Krusteni ja L. Prometi teostes on tegemist teistsuguse, nimelt lokaalselt toimiva ja hetkemuljes haarava detailitehnikaga. Kuigi puhast kirjeldust on neil eespool iseloomustatutega võrreldes ohtralt, ei muutu tegelase välisilme eriti meeldejäävaks. Autor otsekui libiseb kirjeldajana korraks üle, sama detaili jutustuse käigus kavakindlalt-järjepidevalt enam ei korda. «Noorte südameis» lisab välimusekirjeldus esmajoones nüansse olustikumaaile: E. Krusteni tegelased jäävad meelde eeskätt olustikupildis. Nõnda Käba Ants oma tubakanälja või karjasekauba loos. Ka «Meesteta küla» tegelased ei kerki pärast lugemist silme ette oma välisilmega, küll aga suunavad värvikad portreed lugemise ajal meeolude ja tundevarjundite skaala kujunemist.

Episoodide sidumisel kasutavad E. Krusten ja L. Promet keerulist, siksakki mõõda kulgevat teed. Kord vaateväljale toodud episood ei tarvitse kogu aeg fookuses püsida. Jutustuse käigus märkamatu juurdetoodud detail võib kiiresti sisse lülitada uue episoodi, nii et eelmise lõpuleviimine katkestatakse pikemaks ajaks; episood lülitatakse vaateväljalt välja märkamatuks. Nõnda näiteks 'teekonna'-episood «Noorte südameis» I osa algul: kõigepealt teatatakse, et Juhan Heina kodutee jõuab peagi lõpule, siis aga jätkub teekond veel poolesaja lehekülje ulatuses. Vahelükkitud episoodide kirjeldamise ajal on esialgne 'teekond' vaateväljalt välja lülitatud, nii et ta jõuab vahepeal lugejal ununeda. Ja alles poolsada lehekülge hiljem lõpetatakse teekond järsku ning kiiresti. Ligilähedaselt toimib ka L. Promet «Meesteta küla» algul, kui ta lülitab põgenike teekonna lõpulejõudmist käsitlevasse kirjeldusse terved vahenovellid (Liili ja Eeva minevikust).

E. Krusteni ja L. Prometi romaan ei kerki pärast lugemist silme ette ka sündmuste põhiplaanis. Nende teoste sündmustikku on üsnagi raske ümber jutustada. Eepiline alge ei ole siin tugev; tegemist on novellides või miniatuurides kirjutatud romaanidega.

E. Krusten ja L. Promet on novellistid, kellele romaani kirjutamine on n.-ö. sekundaarne, sellal kui A. Hindi, R. Sirge ja P. Kuusbergi loomingus seisab romaan esikohal ning olemasolev lühiproosa on tihti romaani eeltööks. Nõnda R. Sirge «Otsustav pöörak» kui «Maa ja rahva» eeltöö. Nõnda ka P. Kuusbergi «Kust te teate, et Robert Viirpuu tapeti?» kui triloogia eeltöö, mis valmistab ette siirdumise «Müüride» traditsiooniliselt kujutamisaadilt hilisemale lakoonilisele laadile.

Detailitehnika, episoodide seostamise viis ja teatavas mõttes ka žanriline ilme on seotud niisiis esmajoones autori individuaalse laadiga (stiiliga) ja vaid kaudselt struktuuriga. Nõnda on näiteks E. Krusten kirjutanud nii eposhiromaani («Noorte südamed») kui ka psühholoogilise karakterromaaniga («Nagu piisake meres»), ilma et märkaks muutusi detailitehnikas või episoodide seostamise viisis.

Siinkohal piirduti stiili niisuguse mõistmisega, mis näeb temas ühelt poolt autori individuaalsust iseloomustavat suhet kõnega ja teiselt poolt keelesüsteemiga. Stiil osutab keelemärkide vormile ja tähendusele. Struktuuri all peetakse silmas eeskätt fiktsionaalset kõnet — lausungeid, mis ei osuta reaalsusele, vaid moodustavad reaalsuse, mida ilma nende lausungiteta ei eksisteeriks. Struktuur osutab niisiis esmajoones märkide tähendusele. (Vt. ka F. C. Maatje eespool mainitud artüklit, lk. 35—36.)

A. Hindi «Tuulise ranna» I ja II osa, E. Krusteni «Noorte südame» ning R. Sirge «Maa ja rahva» struktuuriomadusteks on välismaailma staatiline kirjeldamine, sündmustiku voolav, järjepidev jutustamine (millega sageli kaasneb kroonikalisus) ja tegelaste kui sotsiaalsete tüüpide väljajoonistamine (kusjuures viimast saadab tihti autori erapoolik hoiak). Laiemalt võttes võib neid nähtusi käsitada kirjelduslikkuse ja plastilisuse taotlusena.

Kui jälgida välismaailma kujutamise üht momenti, nimelt tegelase välimuse kirjeldamist, siis võib märkida järgmist: Tegelase välisportreele pööratakse võrdlemisi palju tähelepanu. Portreteeritakse kogu tegelaskonda. Seejuures toetatakse peamiselt olustikulisele detailile. Alles «Tuulise ranna» II osas, «Noorte südame» lõpus ning romaanis «Maa ja rahvas» hakatakse viimase kõrval ulatuslikumalt kasutama psühholoogilist detaali.

Välisportree rakendatakse tegelase kui sotsiaalse tüübi plastilisema väljajoonistamise teenistusse. Oluline on seejuures individualiseerimistaotlus. Ei rõhutata ainult sotsiaalsele tüübile omaseid jooni, vaid püütakse tabada välisilme kordumatust. Foon, millel vaadeldavad teosed tekkisid, oli sootuks hallim — rõhk oli asetatud karakteri sotsiaalsele kuuluvusele. Viimast teed läks J. Semper «Punastes nelkides», H. Leberecht romaanis «Valgus Koordis», Mait Metsanurk «Suvises pööripäevas» ja P. Kuusberg «Müürides». Tulemuseks oli illustratiivne ja skeemaatiline karakterikujundus.

Päriselt pole illustratiivsusest vabad ka A. Hint ja E. Krusten. Liiga selgesti avaldub autori erapoolik suhtumine tegelasesse. Nõnda muutuvad antipaatsete tegelaste välisportreed karikatuurseiks.

Ilmselt on eposiromaanis siin-seal tegemist samalaadse nähtusega, nagu oli vene nõukogude romaanis ta algusaastail, mil portreekarakteristikais domineerisid tegelase klassikuuluvusele osutavad detailid, nagu nahkjopid, sinised pluusid, rakkus käed jne. (Vt. J. Ершов, Типология советского романа. «Русская литература» 1962, nr. 4, lk. 4.)

Sedamööda kuidas kasvab psühholoogilise detaili osatähtsus, kahaneb portreekarakteristikate esinemus. Peale selle rakendatakse välisportreed enam mitte üksnes tüübi kujukama visandamise huvides, vaid tihti muutub ta siseanalüüsi võtteks. Eriti ilmne on niisugune taotlus R. Sirge romaanis «Maa ja rahvas», milles tegelase välimuse kirjeldamine peegeldab sisemaailmas toimuvat («Ning pikkamisi, väarikalt, halli pead kramplikult püsti hoides, kepp kõvasti pihus, rasked kuuehõlmad lahti, astus ta nende vahelt kinnisena läbi, oma toa poole», lk. 414).

Tavapäraselt kirjeldab eposiromaanis tegelase välimust autor. Autori vaatepunkti prevaleerimine tähendab soovi anda tegelasest objektiivne pilt, s. t. kirjeldada väliselt vaatekohalt lähtuões.

Välismaailma staatilist kirjeldamist leidub panoraamromaanis ohtrasti ka loodusekirjelduste ja olustikupiltide näol. Viimased kasvavad tihti märkamatuult sündmustiku episoodideks, staatilise situatsiooni kirjelduseks, tegelase paikse tegutsemise fikseerimiseks. Nõnda näiteks E. Krusteni «Noorte südameis», teoses, mis kujutab endast ulatuslikku miljöömaalingut.

Staatilise situatsiooni kirjeldamise kõrval võib eristada kineetilisi episoodide ja stseenilist sündmuspilti. Esimestena tulevad arvesse eeskätt teekonna-episoodid (tegelaste käigud, tulekud-minekud), milles on tegemist ruumilise ümberpaiknemisega. (Näiteks Kaarli ja Joosepi kalavastale minek A. Hindil, Juhan Heina kodutee E. Krustenil, Petri käigud romaanis «Maa ja rahvas».) Kineetilise episoodi kirjeldamine on üksikasjalik, nagu ka stseeniline kujutamine. Viimane muudetakse sageli massistseenideks. A. Hint kasutab neid ühtaegu ekspositsioonis (ranna

panoraam), kulminatsioonipunktides (kokkupõrge mõisas, Tõnise ja rannarahva konflikt «Kaugatoma» vraki juures) kui ka lõpplahenduse puhul (Ruusna mõisa põletamine). Ka E. Krusten annab lõpplahenduse massistseenina (Võhunõmme mõisa põletamine). A. Hindi ja E. Krusteni mõisapõletamise-stseenid järgivad E. Vilde eeskujul. Erinevus on ainult stseeni funktsioonides. E. Vildel ei olnud talupoja vastuhakk mõisnikule ja tsaarisoldatle mingiks lõpplahenduseks. «Mahtsa sõda» lõpeb hoopis resignatsiooniga, mille romaani viimane lause võtab kokku: «Teie maa on külm, kare, kurb — nii kurb!» Ka «Tõde ja õigus» III lõpeb resignatsiooniga. Teisiti teevad A. Hint ja E. Krusten, kui nad näevad mõisapõletamistes lõpplahendust. Imselt on autoreid ajendanud kirjutamise-aegne ajalookontseptsioon.

Välissündmustik staatilise situatsiooni kirjeldamise (resp. miljööpiltide), kineetilise episoodi kujutamise ja stseenilise jutustuse näol osutub epohhiromaanis selleks teljeks. komponendiks, mis n.-õ. organiseerib teose, raamib endasse teised elemendid. Panoraamromaani süžee rajatakse peamiselt välissündmustiku järjepidevale esitamisele. Süžee ja faabula seejuures tavaliselt kattuvad.

Järjepidevuse printsiip sündmustiku arendamisel tähendab seda, et püütakse luua muljet, nagu liiguks jutustaja episoodilt episoodile, stseenilt stseenile, tegevata seejuures olulisi ajalisi ja ruumilisi vahelejätmissi. Niisugune osade tervikuks seostamise viis on omane esimestele panoraamromaanidele, kõige enam ehk E. Krusteni «Noorte südamele».

Näitena võib tuua episoodide haakimise, seostamise romaani I osast, kui Jüri käib Aabramilt magasiaidast laenu küsimas. Alustatakse loodusekirjeldusega — autor loob pildi kevade lähenemisest. Järgneb teade, et Jüri läheb külasse. Esialgu ei avata veel mineku põhjust. Kuni need selguvad, jõuab Jüri teel kohata Kulesaare Juljust, kellega ajab maha pika jutu. Juljus kurdab, et parun Taube tahtvat rendivõla katteks ära võtta hobuse, ning kutsub Jüri kohtusse tunnistama, et hobune kuulub tõesti pojale, mitte isale. Alles siis jätkub Jüri teekond. Kuid enne, kui tegelane viiakse Toomatarele, kirjeldatakse veel Aabrami napsitamist tagakambris. Järgmine peatükk algab taas Toomatare elu-olu kirjeldusega: aiateibas kädistavad harakad, see ei meeldi emale ja ta käsib Anul minna neid ära ajama. Õues kohtab Jüri Anut, kelle seltsis jõuab lõpuks eeskambrisse. Järgneb olustikuline vestlus, kuni lõpuks laseb autor Aabramil tagakambrist napsivendade seltsist eestuppa astuda. Abram kutsub Jüri tagakambrisse ja jällegi käib jutt esialgu niisama ringi, kuni alles lõpuks saab Jüri võimaluse laenu küsida.

Selle asemel et vahejuhtumist lühidalt teatada, jutustab autor järjepidevalt, kohati lausa kavakindlalt venitades. Vahele põimitakse kirjeldused ja sisevaatlused, dialoogid. Analooiliselt toimib ka A. Hint «Tuulise ranna» esimestes osades. Olgugi et A. Hint eepikuna liigub kiiresti edasi, kasutab ka tema skeemi: staatilise situatsiooni kirjeldamine — kineetiline episood — stseen. Nõnda näiteks II peatükis, milles jutustatakse, kuidas Girgensohn käis Külaseo Reedikule jumalaarmu andmas. Alustatakse pastori paikse tegevuse kirjeldamisega (Girgensohn seab oma kabinetis laululehte kokku). Teade, et Reedik on suremas, ajendab Girgensohni tegutsema. Järgneb sõidu-episood ja kokkupõrkestseen.

Välissündmused omandavad niisuguse jutustamisviisi korral osade tervikuks sidumise, haakimise funktsiooni.

Tähelepanevad on seejuures seemise autoripositsiooni kasutamine. Kui tegelase siseanalüüsi korral jääb panoraamromaani autor tihtilugu välisele vaatepunktile, s. o. vaatab distantilt, siis ruumiliselt paigutab ta enese otsekui kujutise sisse, järgib näiteks tegelast tema liikumisel, ruumilisel ümberpaiknemisel.

Hilisemas epohhiromaanis, eeskätt R. Sirge romaanis «Maa ja rahvas», hakkab seevastu tunda andma vastupidine tendents. Kuigi ka R. Sirge kasutab traditsioonilist sündmuste järjepidevat esitamist, võib paljudel juhtudel märgata hakitud

jutustamist. See seisneb ajaliste või ruumiliste lõikude vahelejätmisses, teineteisest eraldatud, kaugel asuvate sündmuste sidumises, haakimises. Sidujaks on autoripoolne teade. Nõnda saavutatakse suhteliselt kiire üleminek ühelt sündmusest teisele, ühelt ajatasandilt teisele, ühest ruumist teise.

Niisugustel juhtudel lõpetab R. Sirge episoodi mõne omapoolse kokkuvõtva lausega. Järgmise episoodi, mis paikneb eelmisest aja või ruumi mõttes kaugel, juhatatakse autor sisse eelmist lõiku lõpetanud lause kordamise või lause mõtte varieerimise abil.

Näiteks võtab autor-jutustaja Heistre uusmaasaajate koosoleku tulemused kokku nõndaviisi: «Selgust, päris põhjalikku selgust kätte saada oli väga raske.» (Sõrendus minu — P. L.) Uusmaasaajate koosolekul ei jõutud selgusele, miks ei täideta maareformiga seotud korraldusi. Sama lause mõtet varieerib ta järgmise lõigu algul, suunates ühtlasi sündmused ruumiliselt mujale — Heistre komitee koosolekult linna. Haakivaks lüliks on eelmist lõiku lõpetava lause mõtte varieerimine uue lõigu algul: «Vajaka kippus teda jääma ka Rihmale, ehkki Rihm tegi, mis oskas, et linnas selgust ja õigust kätte saada.» (Lk. 241.)

Niisugust üleminekut ühelt episoodilt teisele, kusjuures kasvab autorireportaazi osa, võib romaanis «Maa ja rahvas» kohata ikka ja jälle. Sündmuse üksikasjade järjepidev esitamine autorit igakord enam ei huvita. Sündmuste põhiplaan muutub hakitumaks. Kahaneb huvi välissündmuste vastu. Nähtus muutub valitsevaks 60-ndate aastate esimesel poolel viljeldud karakterromaanis. «Maa ja rahvas» on üks esimesi, milles sündmuste dramatismi asemele tuleb karakterite dramatism, kui kasutada Ü. Tontsu termineid. (Vt. Ü. Tonts, Rudolf Sirge kujunemine nõukogude kirjanikuks. Dissertatsioon. Tartu, 1967, lk. 244.)

*

Välismaailma üksikasjaliku väljajoonistamise kõrval ei puudu panoraamromaanis karakteri siseanalüüs. Nii A. Hint, E. Krusten kui ka R. Sirge teevad ulatuslikke vaatlusi karakteri sisemaailma. Autorikarakteristika kõrval kasutatakse sisemonoloogi või siirdkõnelist arutlust.

«Tuulise ranna» kahes esimeses osas võib kohata meenutavat, lüürilist või dramaatilist sisekõnet. Meenutav on näiteks Matise arutlus Reinuõue ja elu üle, kui ta püüab Ruusna lähel Vanaõue Mihkli seltsis kala. («Jah, niiviisi on see elu. Oli Reinuõue, suur võimas koht, aga nooremad inimesed ei tea enam Reinuõue nimegi...» TR I, lk. 259.) Niisugusel arutlusel on jutustuse elavdamise ülesanne. Niisama hästi võiks arutlus tulla ka autorilt, ainult selle vahega, et siis jääks jutustus monotoonsemaks, üksluisemaks. Elavdamise eesmärgil kasutab meenutavat sisekõnet ka E. Krusten.

Sügavamaid vaatlusi tegelase sisemaailmas lubab teha lüüriline sisemonoloog. Nõnda näiteks Mare palve «Tuulise ranna» II osa algul («Paista soojemini, päike, aga sina, tuul, pöördu lõunasse, puhu leebelt, armastusega üle maa...» TR II, lk. 27). Nõnda ka Jüri arutlus unistuste maast E. Krusteni «Noorte südameis».

Arvestatavad on ka tegelaste dramaatilised arutlused, nagu «Tõnise heitlemine kahe heinakuhja vahel» «Kaugatoma» esimese merereisi ajal, Kirikküla Maunuse heitlused jne.

Tegelase siseanalüüs esineb panoraamromaanis laiguti, asetatuna lõikudena välismaailma staatilise ja dünaamilise kujutamise vahele. Autori pilk peatub n.-õ. võrdselt välissündmustel ja sisevaatlustel. Seejuures on tegemist autori ja tegelase positsioonide vaheldumisega. Jutustanud kõikiteadjana tegelase sisemaailmas, ta mõtetes ja tunnetes toimuvast, kasutanud seejuures meelte tegevusele osutavaid verbe, *verba sentiendi* («ta mõtles», «talle tundus» jne.), tõmbub autor järsku jutustajana tagasi, annab koha tegelase kõnele. Hiljem jätkub taas

autori kõne. Niisugune autori ja tegelase kõne vaheldumine on omane ühtaegu nii A. Hindile, E. Krustenile kui ka R. Sirgele.

«Seepärast ei suutnud kapten Tõnis Tihu, firma «Hollmann & Tihu» korrespondentsreeder, kuidagi mõista, miks säärane tühiasi, nagu ta vennapoja Sandri hommikune kohapakkumise tagasilükkamine, temale, elus palju kogenud mehele, päeva jooksul nõnda palju mõtlemist andis. Isegi päeval, keset kirju, korraldusi, telegramme ja kõnetraadi-jutte — firma kaheksast laevast oli neli veel Papirahu all ja tuli homme-tunahomme Murmanski poole teele saata —, jah, isegi päeval, keset lendavat ruttu, mil kuluks ära kümme paari silmi ja kümme paari käsi, oli ta mõte ikka jälle hommikusele jutule sadamasillal tagasi läinud. Kui ka Sander rumalasti tegi, milleks peaks siis tema sellepärast muret tundma! Sander on täiskasvanud mees, kes ise oma tegude eest vastust kannab, Sander ei ole tema hoolduse all.» (TR II, lk. 29.)

Lõigu esimest poolt (kuni sõnadeni «Kui ka Sander rumalasti tegi») kannab autori kõne, kuigi ka siin annab tunda sõnavara kohandamine tegelasele, kellest parajasti juttu, s. o. Tõnisele («kõnetraadi-jutte», «homme-tunahomme»). Lõigu teine pool on Tõnise arutus, transleeritud kolmandas isikus jutustamise kaudu. Esimeses isikus jutustamise kasutamine annaks siin tegelase monoloogi, looks kujutluse sellest, kuidas tegelane täpselt arutles. Autorit huvitab aga üksnes see, millest tegelane mõtles. Seetõttu ei lähe ta tegelase arutluse täpsele fikseerimisele, vaid esitab selle transleerituna, säilitades omapoelse kohaloleku. Niisugune võte kaotab distantsi autori ja tegelase vahel, mida võib mõista ka kui autori omamehe-vahekorda tegelasega, s. t. kui omalaadset familiaarsust.

Huvituseta pole ka asjaolu, et isegi lõigu esimene pool oleks *verba sentiendi* kasutamise tõttu mõeldav minajutustusena («Seepärast ei suutnud ma kuidagi mõista...»). Kuid siis tuleks konstruktsiooni muuta, mis seisneks kirjeldavate-nimetavate fraaside («kapten Tõnis Tihu, firma «Hollmann & Tihu» korrespondentsreeder» jt.) asendamises või väljajätmises. Tegelase autoripoolne karakteristik ei sobiks antud juhul ta enesekarakteristikaks. Nõnda osutab autori ja tegelase kõne segunemine autori familiaarsele vahekorrale tegelasega.

«Kui Silva Pärt härjatallist lahkus, ei läikinud mehe süda puskarist, nagu ta kaaslased ekslikult arvasid, vaid nendest «öobikukeeltest», mis ta poeg Johannes «Palermos» olevat tellinud. Vana Pärt ei tundnud seda lugu lähemalt, aga seda, et poiss mõnikord kerglane ja alp võis olla, oli ta juba ammu märganud. See tõrkas silma mitte niipalju ta tegudest — neid sel nolgil ei võinudki veel olla — kui just poisi kogu olekust, tema juttudest ja isegi sellest, kuidas ta naeris, teinekord mõne tühise asja üle, kus vaatad, et naerda pole midagi. Aga nüüd siis hakkavad tulema teodki — niipea kui suuremaks saab ja koduseinte vahelt välja pääseb. Teod, need on ju nagu vili, mis inimene enese küljes kannab ja mis talle kas jumet lisavad või teda siis hoopiski inetuks teevad.» (NS I, lk. 80.)

Autor jutustab Silva Pärdi mõtetest koduteel. Lõigu esimene pool on autori kõne. Järgneb tegelase positsioonile asumine. Autori kõne ja tegelase kõne erinevusele osutab Johannese nimetamine ja sellest johtuvalt ka erinev suhtumine temasse. Autor on distantseeritum («mis ta poeg Johannes «Palermos» olevat tellinud»). Pärdi kõne sissetulekut tõendavad halvustavad väljendid («et poiss mõnikord kerglane või alp võis olla», «neid sel nolgil ei võinudki veel olla»). Isa suhtumine pojasse on järsem, halvustavam, autori suhtumine aga neutraalsem. Tähelepanu äratav asjaolu, kui kergesti lülitab autor oma kõnesse tegelase kõnest pärinevaid fraase, väljendeid, kuni lõpuks, lõigu teises pooles lülitatakse taas sisse tegelase arutus, transleeritud kolmandas isikus jutustamise kaudu.

Ka R. Sirgele on omane selline familiaarne suhtlemine tegelasega. «Et talle narri kuhja ei tehta, seda teadis ta ka ilma sõnu peale lugemata, teadis sama

hästi ka, et sõnad kuhjategemisele ei mõju. Aga ta oli aastate piki nõnda harjunud mõtlema, õppinud ka ütlema. Kuidas siis nüüd teisiti töö juurest ära minna? Tõsi, kõikide ees mütsi maha võtta, kuuldavalt sõnu pobiseda on praegusel ajal kõhe. Poiss võib irvitama hakata. Milleks pärleid sigade ette heita? Ei, Peter elab nii, nagu Loginal põlvest põlve on elatud — kasinuses, vagaduses ja jumalakarlikkuses.» (MR, 1965, lk. 8.)

Lõigu keskel toodud tegelase arutlus («Kuidas siis nüüd teisiti...» kuni «pärleid sigade ette heita») pigem illustreerib tegelase autoripoolset analüüsi. Jällegi minetab autor jutustades distantsi: Petri mõtetest-tunnetest jutustades läheb ta märkamatuks üle nende esitamisele. Nagu A. Hindi ja E. Krusteni puhul, nõnda on ka siin võimalik autori kõne transleerimine tegelase kõneks. Sel juhul tuleb kolmandas isikus jutustamine asendada minajutustusega («et mulle narri kuhja ei tehta», «ei, ma elan nii, nagu Loginal põlvest põlve on elatud...»). Kuid sel juhul tuleb konstruktsiooni muuta, s. t. tuleb välja jätta mitmeid kirjeldavaid-nimetavaid löike.

Autori familiaarne vahekord tegelasega, elava kõnekeele ohter kasutamine vajutab epohhiromaani sisevaatlustele omapärase pitseri. Et autor tihtilugu ei kasuta tegelase sisekõnet ranges mõttes, vaid esitab pigem selle imiteeringu, räägib n.-õ. tegelase eest, siis muutub selline sisevaatlus sageli järjekordseks demonstratsiooniks, mis lubab kujukamalt väljendada autori etteantud suhtumist tegelasesse. Nõnda näiteks negatiivsete tegelaste puhul, kelle sisekõnet parodeeritakse.

«Eine Dummheit! Üks rahva ülesässitamine, inimeste meele kuumaks küttmine, tühja tuule tallamine! Ja need Bornhöhe, Vilde ja teiste rahva ülesässitajate raamatud! Mein Gott! Vene kroonu ajab siin ihre Politik... ümberrahvustamise poliitikat. Eesti rahvas peab aga mitte vene, vaid saksa rahva sekka ära sulama...» (TR I, lk. 31.)

Nõnda laseb A. Hint mõtiskleda pastor Girgensohnil. Kahtlusi äratav aga mõtiskluse ehtsus. Pigem on tegemist pastori mõtete parodeerimisega.

Arutlus esitatakse küll kui selgesõnaliselt tegelasele kuuluv, ent samas kui niisugune, mida autor kasutab oma pilkava suhtumise demonstreerimiseks. Autor võtab omaks sõnastuse, kuid suhtub eitavalt hinnangutesse. Niisugune võte annab koomilise (antud juhul iroonilise) efekti. Viimane kaasneb epohhiromaanis nende tegelaste sisevaatlustega, kellesse autor suhtub taunivalt. Tulemuseks on negatiivsete tegelaste («vastasleeri») karikeerimine, följetonistlik-pamfletliku laadi kasutamine, teataval määral psühholoogilise usutavuse kahanemine ja tegelase autonoomia piiramine. Panoraamromaani autorid kasutasid siin juba kriitilisest realismist tuntud kujutamiskiisi (vrd. E. Vilde pilkelood, E. Peterson-Särgava pildid Mudila seltskonnast, A. Kitzbergi «Veli Henn ja Henu veli» jt.). Autori erapoolik hoiak tegelastesse suhtumisel, tegelaste siseelu irooniline valgustamine, nende tunnete ja mõtete parodeerimine on iseloomulik ka «Mäeküla piimamehele», näit. Prillupi ja Kremeri puhul. (Vt. D. Palgi, Eduard Vilde «Mäeküla piimamehe» stiil. Tartu, 1929, lk. 17—43.)

R. Sirge romaanis «Maa ja rahvas» võib siiski märgata tegelase autonoomia avardamist. Kui 50-ndate aastate algul panoraamromaani autorid tavaliselt ei lasknud tegelastel väga laialt arutleda, siis R. Sirge asetab tegelaste arutlustesse niisuguseid tegelasele kuuluvaid mõtteid, millega autor-jutustaja ise ei tarvitse nõustuda. «Samal ajal kui tema. Juuru valla perepoeg, Laiuse mail mobilisatsiooni korras peremehi küüdis, tegid sedasama ehk mõned siinsed perepojad tema kodukülas Mahtra meestega. Mahtra sõja kangelaste järeltulijatega, vahest ka tema enese vanemaid ära sõidutades... Seesugune oli siis ajaloo karm käik: Vene tsaari soldatid Mahtra talupoegi nuuditamas, kes saksa paruni vastu käe tõstsid, ja maailmarevolutsiooni lipukandjad eesti talupoega, kes vahepeal «haljale oksale» tõusnud, Siberisse saatmas...» (MR, lk. 426.)

Niisugune tegelasepoolne arutlus ei erine põhimõtteliselt eespool toodud Girgensohni arutlusest; taotluseks on siingi ironiaefekt («maailmarevolutsiooni lipukandjad eesti talupoega... Siberisse saatmas»), kuid selle vahega, et tegelase autonoomia on nüüd suurem. Küsimus ei ole sõnastuse, vaid hindamise positsiooni muutumises. Analoogiliselt toimib, muide, ka H. Kiik «Tondiõomajas».

4

60-ndate aastate algul viljeldud karakterromaani struktuuriomadusi võib käsitada kui 50-ndate aastate panoraamromaani miinusvõtteid, s. t. kui loobumist üksikasjalikust portree-, looduse- ja miljöökirjeldusest, sündmuste järjepidevast esitamisest, familiaarsest suhtlemisest tegelasega ta siseanalüüsi puhul. Üldjoontes on need struktuuriomadused käsitletavad kui lakoonilisuse-taotlus ja suundumine karakteri süvenenud siseanalüüsi poole.

Välismaailma staatika ja dünaamika üksikasjaliku kirjeldamise minetamine ilmneb nii A. Hindi «Tuulise ranna» III osas, E. Krusteni romaanis «Nagu piisake meres» kui ka P. Kuusbergi ja V. Grossi romaanides. Seejuures säilitavad A. Hint ja E. Krusten traditsioonilise vestelise jutustamise, kuna P. Kuusberg jt. loobuvad sellest lakoonilisuse nimel.

Tegelase välimuse üksikasjalikku väljajoonistamist karakterromaanis enam ei kohta. Siin-seal esitatakse küll mõni üksik välimust puudutav detail, millega ka piirdutakse. Iseloomulik on seegi, et P. Kuusbergi ja V. Grossi romaanides puudub loodusekirjeldus. Välismaailma staatiline kujutamine pole enam arvestusväärne struktuurielement, vähemalt siis, kui jutustus on antud autoripositsioonist lähtudes.

Märgatavam on siiski välimuse kirjeldamine tegelase vaatekohalt lähtudes. Mäletatavasti kasutas mõningaid portreid-nägemusi A. Hint juba «Tuulise ranna» I osas, kuid laiaplaanilises romaanis ei olnud need relevantseks. Karakterromaanis seevastu muutub tegelase vaatekohalt kirjeldamine oluliseks. Nägemuslike portreedena tulevad arvesse mitmed Joona hirmuviirastused ja Tõnise hampelmanni-unenäod «Tuulise ranna» III osas. Iseloomulik on seejuures portreeteritava välimuse deformeerimine.

Ka V. Grossi romaanis «Müüa pooleliolev individuaal-elumaja» võib sageli kohata välimuse kirjeldamist tegelase vaatepunktilt. «Mülline vastik nägu! Ketendav pikk nina, hele tüügastik tugeval lõual ja see lääge naeratus, need valged väikese vahega hambad. Niisugust nägu võis ainult vihata, ainult vihata!» (Lk. 215.) Nõnda «näeb» tusatujus Urve Reinu. Reinu välimust puudutavate detailide mainimist saadab Urve hinnang. Ei saa öelda, et välimusekujutust pole olemas, kuid ilmne on ka, et see kõik on maalitud tegelase-portreeterija subjektiivselt, hindavalt vaatekohalt lähtudes. Teisal, teistsuguses meeoleolus «näeb» Urve Reinu teisiti.

Tegelase positsioonilt antud välisportree ülesandeks ei ole niisiis võimalikult üksikasjaliku kirjelduse loomine, vaid hinnangu väljendamine. Välisportreed kasutatakse kui kirjeldaja sisemaailmas, ta tunnetes ja mõtetes toimuva kujukama väljatoomise vahendit. Võiks koguni öelda: välisportreed rakendatakse portreeterija enese karakteris toimuvate siseheitleste, sisekonfliktide väljatoomise huvides. Nõnda on välisportree karakterromaanis omandanud vastupidise funktsiooni kui ephhiromaanis.

Välissündmustiku arendamisel võib täheldada analoogilist nähtust. Tegemist on nimelt taotlustega loobuda sündmuste järjepidevast esitamisest, anda sündmustik omavahel nõrgalt seotud või koguni haakimata, sidumata jäetud episoodide abil. Mõneti ilmneb see tendents juba R. Sirge romaanis «Maa ja rahvas». Ruumiliselt

või ajaliselt üksteisest kaugel asuvate episoodide sidumisel kasutas R. Sirge autoriteadet, kusjuures järgmise lõigu algul varieeriti eelmise lõpu antud lause-teate mõtet.

Analoogilist sündmuste sidumise viisi võib kohata A. Hindi «Tuulise ranna» III ja IV osas, aga ka E. Krusteni romaanis «Nagu piisake meres». Nõnda esitatakse Joonas ja Anni abielutüli kulg katkendlike teadete, fragmentide, kuulujuttude jms. näol. Ka E. Krusten loobub Eduard Lauu loos episoodide järjepidevast esitamisest. Märkatav on seejuures traditsioonilise stseenilise kirjelduse kadumine. Kui panoraamromaanis autor asetab end sündmuse kirjeldades kujutise sisse, järgis näiteks tegelast tema ruumilisel ümberpaiknemisel, siis nüüd võtab autor tihti-peale välise positsiooni.

Markantseimalt ilmneb selline jutustajapositsioon P. Kuusbergi romaanis «Andres Lapeteuse juhtum». Pandagu näiteks tähele, kuidas jutustus siin tihti linnulennult ühest paigast teise, ühest ruumist teise siirdub, nii et ruumiline distants on jäänud sootuks tähistamata. Nõnda ei tee P. Kuusbergile muret major Roogase kiire üleviimine tema kabinetist Pajuviidiku kööki: «Major Roogas otsustas Pajuviidiku ja Põdruse üles otsida. Nende aadresse ta teadis.

Ants Pajuviidik istus köögis ja sõi kartulisuppi.» (ALJ, 1963, lk. 13.)

Esimene lause lõpetab Roogase eelnenud sisevaatluse, toimib Roogase arutlust riivistava, lõpetava raamina. Ruumiline ümberpaiknemine toimub teate («Nende aadresse ta teadis») ajal. Igasugused panoraamromaanile nii iseloomulikud teekonna-episoodid lihtsalt jäetakse vahele, ilmselt sel põhjusel, et nad suunaksid pilgu välismaailma kirjeldamisele, mis antud juhul, kriisiloole pühendatud teoses, oleks tarbetu.

Nagu P. Kuusberg autoripoolse teate, kommentaari abil tuleb kiiresti toime jutustuse viimisega ühest ruumist teise, ruumi kiire muutmisega, nõnda suunab ta autoriteate abil ka aega. Seetõttu võib sageli kohata ajale osutavaid teateid, nagu: «Üle järgmisel päeval läks Reet haiglasse» (lk. 109); «Ka järgmisel päeval mõtles Lapeteus nii» (lk. 139); «Paar päeva hiljem tuli öde ja teatas Lapeteusele...» (lk. 183); «Pärast Reeda lahkumist haaras Andres Lapeteust ükskõiksus» (lk. 216).

Autoriteate abil aja suunamine on üheks põhjuseks, mis lubab loobuda kroonikalisusest ja viib sündmuste põhiplaani ajalisele segipaiskamisele. Juba R. Sirge romaanis «Maa ja rahvas» ja A. Hindi «Tuulise ranna» III osas võib kohata ajaplaani mõnesugust segipaiskamist («Juurtes» näiteks tagasivaadete näol tegelaste minevikku — sepa käekäik, Otsa Külma elu, Rihma tulek Heisteresse jt.). Joonas ja Anni abielu alguse esitab A. Hint tagasihaaravalt, peamiselt Joonas meenutuste kaudu. Olgugi et need tagasivaated ei anna alust rääkida süžee ja faabula erinevusest, annavad nad siiski tunnistust tendentsist teha ajalisi ümberpaigutusi. Niivõrd kui «Maa ja rahvas» ning «Tuuline rand» III ei ole enam puhtad epohhiromaanid, vaid sisaldavad karakterromaanide tunnuseid, ilmneb siin ka mainitud tendents.

P. Kuusbergi «Andres Lapeteuse juhtum» on ajaplaanide segipaiskamine seevastu kavakindel. Nõndanimetatud olevikus toimuv sündmustik algab autoavariiga ja lõpeb peategelase füüsilise tervenemise ning moraalse krahhiga. See sündmustikutasand koosneb haigusloo kirjeldustest (haiguse kulu valgustamine, sõprade-tuttavate külaskäigud, Reeda tegevus jms.). Minevikusündmused on seevastu sootuks mitmekesisemad ja haaravad ka pikka ajavahemikku. Nad on lüki-tud olevikusündmuste vahele. «Rohkearvulise tegelaskonnaga ja mitmete paralleelsete süžeeleiniidiga panoraamromaanide tegevus liikus aeglaselt. Nüüd muutub sündmustik põnevamaks, kohati isegi kaelamurdvaks: pommiplahvatused, autoõnnetused, seikluslikud teekonnad ja põgenemised hakkavad aine organiseerimises tähtsat osa etendama,» märgib M. Kalda. Veel loetleb ta järgmisi karakter-

romaanile omaseid tunnuseid: «Vastupidi varem domineerinud kronoloogilisele ülesehitusele harrastatakse kompositsiooni killustamist ja segipaiskamist (P. Kuusbergi «Andres Lapeteuse juhtum», L. Metsari «Päikesevanker», R. Kaugveri «Igapäevane leib».)» (Vt. M. Kalda eespool mainitud artikkel, lk. 641 ja 642.)

Kui pöörduda tagasi osade seostamise viisi juurde P. Kuusbergi romaanis, siis võib märgata, et tegelaste minevikku puudutavad sündmused esitatakse pärast neid löike, milles on tegemist karakteri siseanalüüsiga. Nõnda näiteks romaani algul major Roogase sisevaatluse puhul. Algul jutustatakse sellest, mida ta tundis ja mõtles, mis talle meenus, kui ta sai avariist teada. Roogas meenutab üksikasju, kuni saab selgeks, et Lapeteus kutsus avariile eelnenud õhtul enda poole sõjakaaslased, kellega koos oli kunagi läbi teinud raske lahingu. Järgneb lahingu autoripoolne kirjeldus. Kuigi see esitatakse pärast Roogase mõtteid, selgitab ta nimelt neid. Täpsemalt öeldes: Roogase arutlus lahingust jääb maks-vusele alles siis, kui on läbi loetud järgnev (autoripoolne) lahingu kirjeldus.

Lähemal vaatlusel selgub, et põhimõte on läbi viidud järjekindlalt. Minevikusündmused on rakendatud psüühika kujukama väljatoomise teenistusse. Nad kõik järgnevad sisevaatlustele, s. t. on antud vahetult nende järel, selgitavad neid, muudavad eelnenud sisevaatluse arusaadavamaks.

Niisiis kasutatakse välissündmuste episoodide karakteri sisemaailmas toimuva protsessi sügavama väljatoomise huvides. Karakterromaanis sündmustik ei kannasüzeed nagu panoraamromaanis. Süzee rajatakse karakteri sisevaatlustele, mida sündmustik aitab kujukamalt motiveerida.

Seejuures on märkimisväärne autori-refereerija osatähtsuse kasv, millega kaasneb stseenilisest kujutamist loobumine. Niisugune nähtus tundub olevat tingitud kolmanda isiku säilitamisest jutustuses. Karakterromaanis autori tähelepanu köidab küll tegelase siseelu, kuid seejuures säilitab ta temavormi. Jutustajana võtab autor kõiketeadja positsiooni, kasutab siseanalüüsil eeskätt meelte-tegevusele osutavaid verbe («Major Lauri Roogas tõrkus ikka veel oma kõrvu uskumast», «k u u l i s ä k k i Lapeteuse häält», «oli täiesti kuuldu mõju all», «major Roogasele meenus» jne. Vt. ALJ, lk. 5—8).

Tähelepanu keskendamine siseanalüüsile oleks vajanud ka jutustamisvormi muutmist, näiteks minajutustuse rakendamist. Viimast aga 60-ndate aastate karakterromaanis veel ei kasutatud. Mäletatavasti on 60-ndate aastate proosas üks minajutustuse õnnestunumaid näiteid M. Undi «Võlg». Minajutustusele ehitab oma teosed ka E. Vetemaa ning A. Beekman oma «Väikesed inimesed» ja «Kaevupeegli». Minavorm võimaldas subjektiivse, pihtimusliku momendi esatähtsuse kasvu. Võrreldagu näiteks, kuivõrd lähedasemaks, võiks öelda isegi, et siiramaks muutub Olev Sookase pihtimus P. Kuusbergi romaanis «Südasuvel» ja kuivõrd konstrueeritumad on «Enn Kalmu kahe mina» dialoogid või Reeda — Muruki ja Reeda — onu blankdialoogid. Võib arvata, et kui 60-ndate aastate algul ka oldi küpsed psüühika süvenenud analüüsiks, siis mõneti sai takistuseks ja komistuskiviks vorm, kas või kolmandas isikus jutustamise näol.

Üks iseloomulikumaid miinusvõtteid 60-ndate aastate algul viljeldud karakterromaanis on lakoonilisuse taotlus. Kogu varasema nõukogudeaegse romaani praktika kasutas traditsioonilist kõnekeelset jutustamist (toetuti peamiselt E. Vilde traditsioonidele). See oli eriti vastuvõetav ephohhiromaanile, sest ta lubas autoril-pajatajal selgesõnaliselt väljendada oma suhtumist (nii tüübikarakteristikaiks kui ka sisevaatlustes). Karakterromaanis muutub autori suhtumine tegelasse reserveeritumaks. Juba V. Gross ei tõtanud oma «Individuaal-elumajas» selgesõnaliselt lugejale ära seletama, kummal on õigus — Reinul või Urvel. Mäletatavasti tekitas see kriitikas koguni poleemika. Tegelasesse reserveerituma suhtumise üheks võimaluseks oli lakooniline jutustamine — teatamine, faktide, piltide, stseenide kõnstateerimine. Need faktid, sündmused, stseenid pidid süsteemi

viidutena ise endi eest kõnelema, jättes lugejale ruumi ka iseseisvaks mõtlemiseks. Seetõttu ei tarvitse näiteks P. Kuusbergi lakoonilisust pidada puuduseks, vaid selles võib näha ka proosa jutustamisvormi uuendamist.

Iseloomulik on karakterromaanis puhul veel see, et koos tegelase ja autori familiaarse suhtlemise kadumisega, pajatusliku laadi minetamisega, lakoonilisuse asemeletulekuga kaob ka panoraamromaanile nii omane võte — autori märkamatu asumine tegelase positsioonile, autori kõne ja tegelase kõne tihe segunemine. Siirdkõnet leidub küll V. Grossil ja P. Kuusbergil, kuid välja peetud on ta sootuks teisiti kui epohhiromaanis. Kui autor viimases pühendas võrdset tähelepanu nii välismaailma ilmingutele kui ka psüühika analüüsile, siis karakterromaanis jääb välismaailma väljajoonistamine tagasihoidlikuks. See aga tähendab, et ka autori kõne tegeleb esmajoones sisevaatlustega. Nõnda on see juba A. Hindi «Tuulise ranna» III, aga ka IV osas, milles isegi ajalooliste sündmuste esitamine n.-ö. subjektiviseeritakse, näiteks Tõnise arutlustes Rahvasteliidu ja Euroopa sündmuste üle (Tõnis muutub otsekui autori resonööriks). Isegi L. Prometi panoraamromaan «Meesteta küla» valgustab sündmusi läbi subjektiivse prisma — tegelase tunnete ja mõtete kaudu.

Nii võib 60-ndate aastate algul viljeldud sotsiaalset karakterromaanit vaadelda kui siseanalüüsi järjekindlama läbiviimise katset. Hilisemas proosas muutub temavorm omakorda miinusvõtteks (või siis modifitseerub), tuues minajutustuses kaasa subjektiviseerimise. Viimasega kaasneb taotlus lüriseerida kujutis või esitada ta samaaegselt fantastilis-imelikuna, nagu teeb M. Unt: «Vastu liikumatut merd, kuu tardunud valguses istusid puude lehitutel okstel kõik minu sõbrad, kõik need, kelle juurest ma olen abi ja abitust otsinud, ja siis sain ma veel aru, et kõik vaatepildid on petlikud, asja tõeline pale tuleb ilmsiks hiljem: kogu rand oli inimesi täis. Nii kaugele kui silm ulatus, nägin ma neid vaikselt ootamas, terveid rahvaid, vastu avamerd, oktoobris.» («Mõrv hotellis», «Loomingu» Raamatukogu» 1969, nr. 1/2, lk. 53.)

Aga lüürilise ja fantastilis-veidra sissetulek ja sellega kaasnev sõna allusiivne kasutamine 60-ndate aastate teisel poolel vajab sootuks teistsugust vaatlust.

Jutud ei lõpe

eda kuulatakse, nii et kaelad õieli, elatakse kaasa räägitavaale sündmuskäigule, tabavale sõnaduelligile, jälgitakse ja liigutusi, ilmekat miimikat. Ja alles siis, kui lugu läbi, märgatakse, et lõke on kustumas. Hakkajamad lähevad kähku uut hagu tooma, ringijääjad aga kuulnud loo üksikasju seedima.

Keegi annab koguni nõu: «Kuule, Jüri, sa pane see lugu kirja!»

Jüri on tukist suitsule tule otsa saanud, hõõrub pöidlaga vingukibedat silmast ja leiab: «Miks ei, olen vahel sellelegi mõelnud.» Aga kohe ongi seedepaus möödas, sest teiselt poolt lõkkeriüsmeid hakkab kostma pehme bariton: «Jüri lugu tuletas mulle meelde, kuidas ma enne sõda Rakvere laadal kolmkümmend krooni teenisin.»

Kõik kuulavad, ja kui ennastohverdavad küttemuretsejad üksteise järel saavad ning jutustust algusest peale kuulda tahavad, siis käsatakse neil moka maas pidada.

Kes meist ei oleks olnud niisugustes mõnus-muhedates juturingides, kus jäme ots on mõne Jüri või Juhani käes, parem veel, kui mõlema käes vaheldumisi.

Pikk sõda sõdurina läbi teha oleks ilma jutustajateta vist küll märksa troostitum. Polnudki vaja muud kui pajatajat ja parajat vaba hetke muldonnis, lõkkringis, ešelonivagunis, haiglapalatis või põõsavilus. Ei toimetajat ega trükikoda. Nii mõnigi lugu ilmus veel täiendatud ja parandatud kujul uuesti. Miks mitte, kui oli minekut.

Kõige suurema läbilöögi saavutas põnevusjutt: Kuidas ma ära pääsesin. Kuidas ma kätte tasisin. Kuidas ma ära eksisin.

Suure eduga töötasid humoristid: Meie külas elas isevärki eit. Meie koolijuhatajal oli üks naljakas harjumus. Minu kompaniiülema oli komme sõdureid nõökida.

Seksiautoridki võtsid vahel jutujärje endi kätte. Nüüd neid ammu-seid aegu meenutades näib, et sellel peenust nõudval ainel matsutas enamasti jäme amatöörlus. Kuulati muidugi ka, kuid järgnenud hinnangud-arutelud olid enamasti kärarikkalt kriitilised: «Ära ikka puhu!», «Keda sa lolliks pead!», «Nojah, minul oli küll ka üks juhust, aga ma räägin, kuidas see tegelikult oli.» Rääkigu. Kes keelab. Aega on. Aga kui siis tegelikult ära kuulati, kuidas sellel mehele tegelikult oli, siis tuli mõnele kuulajale ette, et eelmisel korral see lugu kõlas tegelikult pisut teisiti. Võltsingult tabatud seksipajatajale endalegi meenub nüüd, et kunagi eelmises asupaigas oli ta juba välja lasknud oma huvitava seikluse «Kawe» kompvekitüdrukuga, ja tal ei jää muud üle, kui kinnitada autori eluajal viimati ilmunud teksti autentsust.

Aga mitte ainult seda laadi seigad üksi ei seganud kõnealuse aine mõjulepääsu, vaid ka teoste üldine kunstiline tase jättis enamasti piinlikult kehva mulje.

Ega need asjad ka trükitud kujul kunsti eeskojast palju kaugemale pääse.

Muuseas, selle aine viljelejaile-jutuvestjaile ei soovitatud küll kunagi oma lugu kirja panna — mis omal kombel peegeldab rahva tervet maitset ja loomulikku selekteerimisvõimet. Kirjapaneku mõtteid arutati ikka põnevusjutu või naljaka loo puhul.

Hilisemas elujärgus olen harvem sattunud hea jutustaja kuulajaks. Ometi õnnestus just siis juhuslike järelekatsumiste kaudu kindlaks teha, et juhtumijutustajad-dokumentalistid (ma räägin teile, mis minuga juhtus) ei ole dokumentaalsusest kinnipidamisel kuigi järjekindlad.

Niiviisi sai selgeks, miks jutuvestmine ainult üksikute käes edenes, sest nii mõnedki, kes ka proovisid elavas ringis oma panust anda, varsti selle armetust kogesid ja kähku oma keele seiskasid.

Puudus ilmselt hoone püstitamiseks vajalik sideaine, terviku loomiseks möödapääsmatu täidis, mida ka kõige kirjanduslikum juhtum elus piisaval hulgal ei sisalda.

Ainult sideaine kasutajail õnnestus tervikut välja võluda. Ja peab lisama — saatus ise näis olevat neile varunud teistega võrreldes hoopis ohtramalt juhtumeid, juuksekarva otsas rippumisi, imelikke kokkusaatumisi, erakordseid etteaimamisi.

Pole juhus, et neile soovitatakse: «Sa pane see lugu kirja,» mille peale pajataja kõrvust tõstetuna seda ka teha mõtleb.

Jah, võib-olla on ta sellele tõesti mõelnud, kuid kahtlane, kas on proovinudki. Loominguline rahuldus tuleb ju niigi kätte.

Kunagi aastaid tagasi «Nooruse» toimetuses plaanisime armee aastapäevaks ka humoorikaid lugusid sõjapäevilt. Minu ülesandeks jäi vestelda endise rindemehega, keda tema sõjakaaslased mäletasid kui ehedat eesti Vassili Tjorkinist. Aga tema ise? Ei, kirjapanemisega ta mängima ei hakka. Selge.

Istusime koos lõunalauda restoranis, mis praegu kannab «Kaukaasia» nime. Vestlus kujunes minu jaoks küll väga lõbusaks ja puhuti näis, et milleks veel kellegi vahendust vaja. Võtku mees ise ja pangu oma humoreskid paberile.

Hiljem töölaua taga istudes sain otsekohe tunda, et kirjapanek siingi omad takistused ette veeretab. Küllap me kavatsetud leheküljed ettenähtud ajal ära trükkisime ja ka naljakate illustratsioonidega varustasime, kuid nagu öeldakse — see polnud enam see.

Nähtusele teisest küljest lähenedes olen katsunud meenutada koostumisi kirjanikega, kes lühijuttu valdavad. Ei kunagi mingit terviklikku lühilugu oma alguse, arenduse ja tagumise otsaga. Ikka seesama mis teistelgi: märkus, tähelepanek, hinnang, aforism, mõnes meeoleolu küll ka anekdoot, paradoksid ja muidu uudistejanu.

Niisiis — kaks täiesti erinevat loomismetodit, millest ühte loetakse kutseliseks, teist aga selle eelkäijaks ja igiaegsete vajaduste täitmisest vabanenud juhusäilmeks. Hm! Juhusäilmeks? Selle vist mõtlesin ise välja.

Kokkuvõte:

Tänapäeval, kui pajatuse ja kaasitamise koolitatud kutseline lapselaps aina otsib oma palgelt aastate kortse, aina õhkab eluväsimust ja kõige kaduvust, on vahel otse vajadus märgata oma lähimas naabruses ka midagi päris eakat ja seletamatu visadusega püsivat.

Nelly Sachs

10. XII 1891 — 12. V 1970

Pärast Teist maailmasõda tõusis esile uus luuletaja, kes äratas varsti suurt tähelepanu ning keda 1966. aastal hinnati Nobeli auhinna: Nelly Sachs.

Nelly Sachs oli oma 56. eluaastani kirjanduses üldiselt tundmata. Ta oli küll 1921. aastal avaldanud raamatu «Legende ja jutustusi» («Legenden und Erzählungen»), hiljem väheseid luuletusi perioodikas ja tükke nukuteatrile. Kirjanikunime ei olnud need autorile andnud. Ta esikraamatu laad ei kuulunud Esimese maailmasõja järgsete aastate maitsepiiri. Keskaegsed muinasjutumotiivid ei paistnud kaasajale midagi ütlevat. Ainult Selma Lagerlöf kirjutas autorieksemplari eest tänades, et temagi ei kirjutanuks paremini. Raamatust hoovab autori usku inimestesse ja nende headusesse. Ühes jutustuses laseb Peetrus patuse talumehe paradiisi, sest mees oli kinkinud kord vaesele lapsele nuku. Mõnedki kurjad inimesed ravitakse selles raamatus heaks.

Nii enne kui pärast esikraamatu ilmumist võis rikka perekonna hoolitsetud noor naine pühenduda lugemisele ja muusikale. Siis aga tuli kohutav 1933. aasta. Hitlerlik riigivõim hakkas sakslasi sõeluma nende esivanemate järgi. Nelly Sachsi perekond põlvnes juutidest nagu paljud saksa kultuuri suurnimed Heinest alates. Uue võimu ees osutusid kõik juudi päritoluga inimesed kõlbmatuks, kaotasid inimõigused, ja kes ei jõudnud välismaale põgeneda, kuulusid lõpuks hävitamisele. Väljarändamise võimalused läksid üha kitsamaks, ja ilma väljaspoolse abita poleks ka Nelly Sachs ja ta ema gaasikambri pääsenud. Mitmed väljapaistvad isikud Rootsis, nende eesotsas juba eluõhtusse jõu-

dev Selma Lagerlöf, hoolitsesid Nelly Sachsi sissesõiduloa eest.

Nelly Sachs saabus Rootsi, asus elama Stokholmi ja õppis kõigepealt rootsi keele ära. Aastate kestel tõlkis ta rootsi luulet saksa keelde, avaldas kolm antoloogiat ja eraldi üksikute luuletajate raamatuid. Tema vahendusel leidsid tee saksakeelse lugeja juurde Johannes Edfelt, Erik Lindegren, Gunnar Ekelöf, Karl Vennberg, Edith Södergran ja mitmed teised nimekad luuletajad.

Möödus mitu aastat sõja lõpust, kui Nelly Sachs sõandas astuda esile ka oma luuletustega. Ta esimene raamat «Surma elamuis» («In den Wohnungen des Todes», 1947) äratas suurt huvi. Järgnesid «Tähtede tuhmumine» («Sternverdunkelung», 1949), «Ja keegi ei tea muud» («Und niemand weiss weiter», 1957), «Pögenemine ja muutumine» («Flucht und Verwandlung», 1959), «Hõõguvad mõistatused» («Glühende Rätsel», 1964) ja «Otsija» («Die Suchende», 1966). Draamavormis on kirjutatud «Eli» (1951) ja mitmed väikesed draamad raamatus «Märgid liivas» («Zeichen im Sand», 1962).

Mitme aasta kestel oli luuletaja tunnetanud oma elu kui nappi ooteaega enne paratamatut hukkamist. Ta luule sügavaima traagika tunne ei lähtu aga isiklikust saatusest ega ühe isiku surmakartusest. Üks rahvas tervikuna on mõistetud hukkamisele, see hukkamine käib tööstuslike meetoditega, kõik elavad on teadlikud, et nad ootavad oma korda. Riigivõim, kes tapab ja põletab üht rahvast, leiab aga pooldavat tunnustamist riikide poolt, kes sellist hävitamismeetodit ise ei tarvita ja öeldavalt ei poolda. Kõik see annab euroopalikule,

saksa kultuuriga seotud inimesele tõuke ühinemiseks hävitatavatega. Nelly Sachsil ärkas huvi juudi põlise rahvusliku kultuuri, ajaloo ja kirjanduse vastu. Neil õudseil aastail süvenes Nelly Sachs piiblisse, hakkas ennast oma saatusekaaslastele üha lähemal tundma. Ta ei kujunenud rahvuslikult juudiks, kuid sai kannatava ja hävitatava rahva luuletajaks saksa keeles. Saksa keel, ta emakeel, ei omandanud hukkapäite keele iseloomu; pigemini süvenes tunne, et hitlerlased ise ei ole sakslased, vähemalt kultuuripärimuste osas mitte. Nelly Sachs esimene monografist (Olof Lagercrantz) ongi pöördunud Saksamaa poole hüüdega, et luuletajat ei peetaks austusväärseks võõraks, keda valitakse mõne linna aukodanikuks: «On kerge, ülikerge nimetada teda suureks juudi luuletajaks. Raskem näib olevat mõista ja tunnetada, et Nelly Sachs on ka saksa rahva suur kaasaegne luuletaja.»

Nelly Sachs on kinnitanud, et esimesi luuletusi kirjutades ta ei mõelnud nende avaldamisele: «Ma kirjutasin ellujäämiseks. Ma kirjutasin nagu leekides.» Tal puudusid veel avaldamisvõimalused, ta kirjutas iseendale, kuni ta rootslastest sõbrad julgustasid teda ka trükkis esinema enamaga kui tõlgetega.

Oma esimese luuletuskogu «Surma elamuis» pühendas Nelly Sachs oma «surnud vendadele ja õdedele» (perekonnas tal ei olnud õdesid ega vendi, seega: hukatuile). Hiibi raamatust võetud motoga algab esimene luuletus, ja juba pealkirja on koondatud üleleatud aja õudseim sümbolika: «Su keha suitsus läbi õhu.» Valitseb korstnate nägemus: «Oo te korstnad / Priiuseteid Jeremia ja Hiibi põrmule — / kes leiutas teid ja ehitas kivi kivile / tee pagulastele suitsust? — — — Oo te korstnad / oo te sõrmed / ja Iisraeli keha suitsus läbi õhu!» Siin on kolmteist «õhku kirjutatud hauakirja». Need luuletused pole lõpuni dešifreeritavad, me ainult aimame Spinoza-uurijale pühendatud kaaskirjast kuju, kes hoidis merekarpi käes, kelle tuba tutvus igavikuga, kes põles kaugest õndsusest.

Juba kaks aastat pärast seda ilmunud

«Tähtede tuhmumine» näitab kujundilisuse suurt edasiarenemist. Siin on lüürilisi portreid Abrahamist, Jakobist, Hiibist, Taanielist, Taavetist, Saulist, mis arenevad Iisraeli koondpildiks. Tõuseb ahastav küsimus: «Miks on vihkamise must vastus sinu olemisele, Iisrael? — — — Su pärisosa on umbrohtu täis kasvanud — sinu tähed on vahetatud kõige vastu, mis on koide ja ussikeste päralt, ja ometi on see aja uneliivakallastelt viidud kaugesse nagu kuuvesi.» Sealt jõutakse «Ellujäänute» tsüklini. Siin on raukade, emade, laste häälil kuulda, ikka tuhmumises ja hävingus. Selles raamatus annab ta oma luule ülima idee, pöördudes õdede ja vendade poole, kes on heidetud maailma uste taha: «Mitte võitluslaule / ei taha ma teile laulda / armsad / ainult verd vaigistada / ja surnukambris külmunud pisaraid sulatada. / Ja kadunud mälestusi otsida / mis maast läbi lõhnavad ennustavalt / ja magavad kivil / kust juurduvad unelmate peenrad / ja koduigatsuse redelid / tõusevad üle surma.» Ta pöördub maailma rahvaste poole mitte hävitada vihkamise noaga ühiseid mõisteid: «Maailma rahvad / et üks ei mõtleks surma õeldes elu — / ja teine ei mõtleks verd, kõneldes hällist.»

Inimeste hävitamine, hirm, lein ja lootusetus ei jää kaugelki ainsaks luuleaineks, eriti järgnevais kogudes. Pole ime, kui kujutus luigest ühineb kosmosega. Päevalill ja vint loovad uue maailma üle surma. Surm põimub eluga — nüüd juba rahulikult. Ja «Hõõguvate mõistatuste» kauneimaks meeletoluks on: «Minu elu voolas sinu martüüriumi / tungis surmast läbi. / Me elame ülestõusmises.»

Nelly Sachs kogu luulest käib läbi surma nägemus, ja mitte lihtsalt surm, vaid tuhmumine tules, millega ühineb nägemusi tähtedest, kuid ka kodumaast. Nägemused surevaist lastest on korduvad, need on kokku võetud: «Alati / seal kus lapsed surevad / jäävad kivi ja täht / ja paljud unelmad / kodutuks», kuid sellesse põimub teine, igavese elu motiiv: «Meie emad / kiigutame maailma südamesse / rahumeloodiat.» «Hõõ-

guvais mõistatustes» jäävad kõlama motiivid: «Elu ja suremine käib edasi», ja veelgi enam: «Me külmetame / ja võitleme järgmise sammuga / tulevases —» Liblika vahelduv kuju vahendab ka tulevikutunnet: «Kõik on sündimas / pilgutab liblikas.»

Nelly Sachs'i luule on mälestusmärkiks kõigile hukatuile, surmakoleduste esitus koos ilusa unistusega tulevikust.

Nelly Sachs'i näidenditest on suurim ja väärrib kõige rohkem tähelepanu «Eli» — «müsteerium Iisraeli kannatus-test», nagu autor seda määratleb. Näidend on eesti keeles ilmunisel, mis puhul selles esitatud sündmustest niipalju, et see on juutide tagakiusamise ja hävitamise uue ajaloo üks argipäevasemaid stseene. Juudi abielupaari äravii-misel vilistab nende väikene poeg Eli Jumala poole — muud abi pole loota. Üks sõdur lööb ta püssipäraga surnuks. Järgneb mõrtsuka otsimine, kuni selle laps omakorda sureb. Seitsmeteist-kümne pildiga näidendi sisu selgub ju-ba iga pildi juurde antud lavakirjel-dustest. Alguses on Poola väikelinna turg keset varemeid, kuhu on kogune-nenud ellujäänud juute. Keset turgu on kaev. Sama pilt kordub muutmatult ja muudetult järgmistes piltides. Järgneb kingsepatöökoda keset kokkuvarisenud müüre. Kümnedas pildis on maantee, puud tee ääres mustad või põletatud. Põllud on sõjas tallatud, seal lakkab umbrohi. Metsapildi öises valguses nä-hakse varisenud majakorstnat ja mur-tud okstega puid. Neljateistkümnedas pildis maakoolmeistri maja juures on põllul sõjariistadest ja metallitükkidest kokkupandud hernehirmutis, mida poi-sid kividega pilluvad. Viimaseid pilte ühendab kinnivõtmise eest põgenev Michael. Kui juute saadetakse tulerii-dale, siis on juba kogu maa rüüstatud ja poolakad koos juutidega orjastatud. Nii on kogu näidend lugu sõjakoledus-test ja hitlerlaste hirmutegudest.

Nelly Sachs'i luulet ei ole jõutud veel kuigi põhjalikult uurida. Sellest on lei-tud kaasaegse luule uusi kauneid aren-

gujooni. Ideede ja väljendusvahendite seost ei ole aga kuigi palju selgitatud. Esimene pikem käsitlus luuletajast on rootsi autorilt (Olof Lagercrantz, Den pågående skapelsen, 1966; selle saksa tõlge: Versuch über die Lyrik der Nelly Sachs, 1967). Selle töö väärtuseks on Nelly Sachs'i luuletajaks kujunemise esitus Saksamaa lähima mineviku poliitiliste olukordade taustal. On ilmunud kaks austusraamatut luuletajale («Nelly Sachs zu Ehren», 1966; «Das Buch der Nelly Sachs», 1968). Mõlemad raamatud sisaldavad lühiuurimusi luuletaja eri tahkudest. Mõned autorid püüavad Nel-ly Sachs'i luulet mõista ainuüksi juutide pühade raamatute vastukajana. Üks usaldatavamaist uurijaist, Hellmut Geissler (raamatus: Deutsche Literatur seit 1945 in Einzeldarstellungen, Herausgegeben von Dietrich Weber, 1968) esi-tab igatahes vastupidise arvamuse: see luule ei ole Vana Testamendi ega kaba-listlike teoste värsistatud esitus, vaid tema aluseks on Euroopa vaimsuse avar traditsioon, teiste sõnadega — selle luule ideelised alused on euroopalikus humanismis, luuletaja on seotud Euroopa kultuuritraditsioonidega. Neid tradit-sioone on küll rikastatud nägemus-süsteemiga juudi kirjanduslikust klas-sikast, mis aga ei esine omaette.

Omapärane on Horst Bieneki käsitlus («Nelly Sachs zu Ehren»), mille järgi Nelly Sachs'i luule juuri tulevat otsida saksa ekspressionismist. Esimesel vaat-lusel Nelly Sachs'i ekstaatiline luule, ta nägemuslikkus ja isegi sõnakultuur meenutab tõepoolest mõnd ekspressio-nistlikku luuletajat aastat kolmküm-mend enne teda. Kuid meenutagem: ju-ba saksa ekspressionistlik luule oli oma kaaluvas osas lähedal barokk-luulele, mis omakorda peegeldas meeletikke olukordi sõdadest rüüstatud Saksamaal. Samuti on ekspressionistlikul luulel tu-gevad sidemed XIX sajandi alguse ro-mantismi suurte nimede Hölderlini ja Novalisega. Nii baroki kui Hölderlini ja Novalise lähedust võib tunda ka Nel-ly Sachs'il. Tema luule, lähtudes uutest ajasündmustest, senisest võrratult suu-

remast traagilisuse-tundest ja maailma ebakindlusest, on leidnud mineviku vaseteid eeskätt iisraeli prohvetitelt, baroki ja varajase romantismi luuletajailt. Oieti võib seda öelda ta luuletustest enne «Hõõguvaid mõistatusi». Igatahes jääks käsitus Nelly Sachsi kui uuestielustunud ekspressionistist üsna puudulikuks.

Nelly Sachsi lüürika oli varem haruharva mina-luule, see kõneles kolmandas isikus või kirjeldas. Kui see oligi mina-vormis, siis oli luuletaja mina kaudu antud paljude ja paljude lüüriline tunne. «Hõõguvais mõistatustes», mida tuleb vaadelda eraldi kui luuletaja kõrgemat arengujärku, on mina-vorm juba sagedane. Igatahes luuletaja mina ei tähenda siin vanale lüürikale omaseid kitsalt subjektiivseid elamusi, see on rohkem lüürika vormiks kui sisuks: «Jahimees / mu tähekuju / sihib / salajasse veripunkti: rahutusse... / ja samm lendab pelgupaigata — /... Oo pimedus / laota oma saatkond / laulangemiseks: / rahu põgenemisel.» Vähesed kaksread ja neliread esimestes luule- raamatutes on riimitud, midu valitseb kõikjal erineva reapikkusega vabavärs. Hümniline sõnastus võib meenutada vanatestamentlikke luuletusi, kuid vahel ka Klopstocki või Hölderlini. Kui viies luulekogus esineb enamasti pikk luuletus, siis «Hõõguvais mõistatustes» on sõnastus väga lakooniline, värsirida jääb lühikeseks, luuletus mahub kolme kuni ülimalt kaheksateistkümmesse värsiritta. Oli Nelly Sachsi varem iseloomustav hümn või kaebelaul, siis hilisem Sachs on ligemal tarkusesõnale.

Olgu rohkema või napima sõnatarvitusega, Nelly Sachsi luule on ikka ülimalt pildirikas — luuletaja on juba esimestes raamatutes jõudnud metafoorilise stiili kõrgpunkti. Metafoorsed on

juba sõnaühendid. Palju esineb eriti nimisõnalisi ühendeid, mis varasemais luuletustes jätavadki vahel barokk-luuletuste mulje, olgugi need ühend sõnad siin kõrgemas astmesse jõudnud: hūvastijätuhaiged, kuu-trompet, veeuputusekingad, tähetundjatesadamad, pisarapuu, üksinduse kõrbeilmutus, mis moodustavad omaette metafoore. See laieneb omadussõnade ja nende põhissõnade ootamatute ühenditeni: ümarik tühjus, nägev valgus, samuti tegussõnade haruldaste ühenditeni.

«Hõõguvais mõistatustes» on arenema hakanud mina-vorm, mis hõlmatava vaatepiiri kuidagi ei kitsenda. Neis hilisluuletustes on luuletaja omataoliselt selginud, nii motiividelt kui vormilt. Ta ei esita enam mineviku õudseid nägemusi, vaid tundub neist õudustest läbikäinuna ise puhastatud, omandanud võime maailma läbi näha, elu ja surma vahelist igavest seost tunnetada. Oli ta sõnaväärtuse tunne juba esimestes luuletustes väga kõrgel tasemel, siis siin on see arenenud erilisse kõrgusesse. Need luuletused vajavad lugejas lüürilise tunde ühinemist, et olla mõistetavad. Olgu siin üks Nelly Sachsi hilisluuletuste näiteid:

Ukse taga
tõmbad üles sa igatsuspurje
kuni tulevad pisarad
Selles allikas peegeldud sa —

Euroopa nüüdisluules on Nelly Sachsi luule ühelt poolt hiljutiste ajalooliste sündmuste peegliks, teiselt poolt — eriti ta hilisluuletused — uue luule kõrgsaavutuseks oma traagilise ja sügava humanistliku tunde.

Tänumeelsed mõlgutused

Aira Kaal: «Kodunurga laastud» II.
«Eesti Raamat», Tallinn, 1970. 160 lk.

«Minus äratas aukartust tema peen tähelepanuvõime. Okkad ja veel okkalahud... Ta rääkis ju sellest, kuidas iga tahk valgust murrab — nagu oleks ta mõni prisma.» (Lk. 99.) Ent mitte üksnes aukartus, vaid ka inimese sügav mõistmine ilmneb laastus «Sadat sorti okaspuid ehk Otsa Mihkli avastamine». Looduse kaudu avastas poeet poeedi! Looduse vahendusel on ka Aira Kaalu lugeja tema uue tahu leidnud. Avastada autoris, kelle looming kuni «Kodunurga laastude» I osa ilmuniseni (1966) andis väärtuslikku rohkem mõtetele kui tunnetele, soojasüdameline mõtte-rikas lüürik, kellele looduse kuulamine ja tunnetamine on vaimseks vajaduseks — see on rõõmustav leid.

«Kodunurga laastud» I on lüüriline raamat inimestest, II osa — lüüriline raamat loodusest. Mehised, elukatsumustes puhastunud õiguseotsijad Muid, Ellamid, Möldrid või oma kodused Saaremaalt tema esimeses raamatus — kõigisse suhtub autor sügava arusaamisega. Niisamasugust austavat ja arvestavat suhtumist oma kodusaares inimestesse õhkub ka teisest laastude raamatust. Olgu see kas või fanaatiline maailmaparandaja Sei (»Seiu»), kellel kohutavalt ebareaalsete mõtete kõrval on üsnagi reaalseid ja inimlikult hinnatud teokstegemisi.

Tundub, et autoril on paarikümmel leheküljel läinud korda avastada inimest kui tervikut, näha tema tegutse-

mise motiive ja käitumise sisemisi seoseid. Sei mõtted ja teod on nii või teisiti olnud inimestega seotud, üksildase Otsa Mihkli elu sisuks olid läbi aegade okaspuid, just nimelt okaspuid: «Ta eelistas neid tunduvalt lehtpuudele, pidas neid ilusamaks, soliidsemaks ja isegi varjundirikkamaks. Lilli ta palju ei kasvatanud... [— — —] nad ei anna seda rahuldust, mis...»

Kas mitte Mihkel ei ole kirjaniku isa ja vanaisa kõrval üks nende hulgast, kes aitasid tal jõuda kodukandi «intiimse maastiku» hingeläheduseni, kes suunasid looduse häält mõistatama ning mõistma? Siin «metsalikus aias» õpetas tarkade silmadega «metsavana», kuidas seedrit ära tunda, kuidas eraldada elupuu kápakesi värvi ja vormi poolest, või näiteks seda, et luuderohi külma kartusel ka maha võib lossutada. Ja palju muudki. Tänu varases nooruses omandatud pieteeditundele oli selge, et ei tohi segada hauduvat lindu pesal, kui mitu muna tohib ära viia, ilma et lind pesa maha jäta... Kuid maailmas jätkub alati veel midagi uudistada. Kahju on alles täiskasvanuna kuulda munakooses oleva kanapojja häälitsemist või avastada õunapuuõie lõhna. Mõnedest varasematest rõõmudest ollakse koguni pieteeditunde pärast ilma jäänud.

Lapsepõlves kujunenud austusele looduse vastu on nüüd lisandunud tuge otsiv ja tuge leidev lähedusetunne,

üsnaagi sageli kirja pandud huumori-varjundiga, mis hõlmab loodust endas ja ennast looduses. Muidugi — see on filosoofiline tunnetamine ja filosoofiline mõtestamine. Poetidele igiomane vanade radade uusijalu käimine ning nägemine uute silmadega. Siit kasvavad välja paljud mõtisklused, paljud eetilised ja esteetilised probleemid.

Autori vaatenurk on ülimalt paraja distantsiga, kuigi ta ise arvab, et paras distants on see kõige keerulisem küsimus, olgu kelle või mille vahel tahes. Kuid sellest raamatust (olgu varasemates kuidas oli) ei tohiks küll keegi ülepakkumist leida. Autor ei esita siin lugejale mitte ainult «... osa endast, vaid läseb koguni pilku heita oma sisse-musse ja annab sellele ka oma mõõdupuu» — umbes nii, nagu ütles kord F. Klinger, kuigi oma sajandil ja teises seoses. Vaatluste tundetooni on põhjamaiselt vaos peetud, siin avaldub vahe-tu lüürilisus, autori tunderikkus ei ole kujunditega üleküllastatud. Arvukad sõbrad looduses — kas pole nad võluvalt peenetundelised: need vahtrad nagu vihmavarjud, kes lähevad autoriga koos jalutama, kibuvitsarüblikud, kes käratsedes ja naeru lagistades jooksevad, kadakad, kes terve suve on karja hoidnud ja nüüd diskreetselt ümbrust uudistades jalutavad. Või too lopsakas kärbseseen, kes on nii mõnusaalt upakil kännu kõrval, laisk ja rahustavalt mugav.

Selliseid ülitoremaid loodusepilte on palju. See on suur eneseleidmine. Esiletõstmist väärib ka Aira Kaalu ja vist üldse «õigete» saarlaste optimistlik ellusuhtumine. Seda on täheldanud ka Debora Vaarandi, öeldes: «Tahan rõhutada veel üht joont saare rahva juures, mida pean eriti väärtuslikuks. See on armastus nalja vastu, oskus rõõmu tunda, lõbutseda raskuste kiuste.» («Uue-nevate mälestuste linnad», lk. 122.) Tõsi, raskuste ületamises omaenese jõududega — selles näeb autor poeesiat. Millega muidu seletada saarlaste teostes neid takistuste trotsimisi, mida tehakse Saaremaa nimel. Egas üks maismaa inimene küll julge ette võtta

kaheksakilomeetrilist jalgsi-teenkonda üle jäälahmakaid täis väina, mille all õõtsub meri, ja lõpuks öelda kõige rahulikuma optimismiga: «Nii läks teekond üsna hõlpsasti.»

Kujutatava maastikupildi läbituntuse poolest võiks Aira Kaalu mingil määral võrrelda ehk Villem Grünthal-Ridalaga. Nagu Ridalagi, nii eristab Aira Kaal botaaniku ja zooloogi täpsusega paljusid taimi ja linnuliike. Mõlemad oskavad kodusaa-re loodust näha ja teistele nähtavaks teha. Ridala — hiljem kaugelt kodule mõtleja — luuletuste aluseks on hetkelised ja sageli ajata ning ruumita muljed, Aira Kaalu laastude aluseks aga dialektiline loodusepilt, mis on kujunenud luge-matuid kordi nähtu ja kuuldu sünteesina.

Ehkki Aira Kaalu seekordse raamatu loodusepiltidest vilksatab harva läbi mõni konkreetne tegelane, ei ole tunda n.-õ. lüürilise kangelase üksiolekut. Poetess näeb ju elu ka selles, mida me harjumuskohaselt nimetame elutuks looduseks. Ilu nägemine looduses toimub liikumises, muutumises, selle rohkuses — see on põhiline. Üksik kuuselatv täis käbisid on nagu gravüür, mis taeva foonile riputatud, — «...kuid ta ei meeldi mulle», ütleb autor. Mitte üksik luik, vaid luikede parved, kes paeluvad oma ehtluigeliku ujumise, vihtlemiste, kammimiste ja taevasinas sõudmistega.

Looduselähedane tüli selles koloriitses looduseraamatus on ka mõnus «Lambad, saun ja sauna vaa». Eks pea elu dialektikas palju ka möödaläinule kuuluma. Seda paratamatust tunnetab linnainimene — ajal, kui üldine urbani-seerumine kasvatab linnu ning linnad annavad oma tooni maale — kuidagi nukralt. Lambasaun oma «õige» saunalõhnaga ja pehme ning «küdeva» põrandaga, kus võib külitadagi, ning see «sauna vaa» koos taari või mõne muu hüva joodavaga! — juba lugedes tajud äraütlemata mõnusat romantikat, mis oli siis veel tegelikult olemas!

Uitamine kodusaa-re, mälestamisi loodusevaatlus pole üksnes «ulkumise

immu» rahuldamine, vaid vaimne tarve, mis annab jõudu. Kas mitte selle mõtte nimel polegi need varem «Loomingus» ilmunud laastud raamatuks koondatud? Ent nii nagu «okkatahud» on vajalikud Otsa Mihkli elutunnetuse mõistmiseks, nii on ka selles terviklikus raamatus iga laast vajalikuks tahuks autori kogu elutunnetuse mõistmiseks.

Korda luua mõttetulvas, mida uue hea teose lugemine vallandab, pole kerge, eriti siis, kui raamatu vahetu värskus ja puhtus vähendavad kriitilist meelt. Seetõttu on kirjapandud read küll rohkem tänuliku lugeja mõttemõlgutused kui tavakohane retsensioon.

P. Ristisaar

Tähtpäevakiri lahtises ümbrikus

Lp. Kalju Kääri

Harva, väga harva oleme üldisi ja omavahelisi asju õiendanud kirja teel, sest kirjade ja postitõldade rahulik ajastu oli kunagi noore Wertheri või David Copperfieldi hiilgepäevadel. Tänapäeva inimese kätte on meie kiidetud-laidetud tsivilisatsioon andnud praktilisemad sidevahendid, eelkõige asendamatu telefoni, nii jääb vana ja õilis kirjatraditsioon pidulikumatiks puhkudeks, nagu praegugi.

Ühel õdusal vestlusõhtul Tartu Kirjanduse Majas kaldus jutt teogoonilistele teemadele ja keegi leidis, et Kronose kui aega jaotava jumaluse teke olevat üllatavalt loogiline, sest kui inimene jõudis niikaugale, et hakkas hoomama aja pidevat kulgu, pidi ta looma ka jumaluse, kes jaotab aega. Võib-olla see oligi nii, kuigi Kronosega on seotud veel palju muudki. Aga jumalustega on nii, et nendega ei olda peaaegu kunagi rahul, kuigi nad enamasti kõik nõuavad inimestelt kuulekust. Ja kuidas peaks Kronose aja jaotusega rahul olema meie generatsioon! Alles see oli, kui lõppes sõda ja noored mehed panid reivad käest, et tööle hakata. Jätsid siis Sinagi suurtükid teiste hooleks, tulid 1946. aastal tagasi kodulinna Tartusse, tegid suurkoolis läbi filoloogistudiumi, töötasid samal ajal «Edasi», hiljem pisut ka «Sirbi ja Vasara» juures, otsisid võimalusi teadmiste täiendamiseks ja asusid 1962. aastal Tartu kirjarahva etteotsa. Ja nüüd hakatakse nondele sõjast tulnud uljastele poistele tasapisi juubeleid pidama. Oh Kronos, Kronos...

Ent jätkem jumalused, nad ei hooli sellest, kas räägime-kirjutame neist või mitte. Ka inimlikul tegevusel võib olla vastupandamatu külgetõmbejõud, näiteks kirjandusel. Küllap oled Sinagi seda tundnud, sest midu poleks Sa tegelnud kirjandusteaduse ja -kriitikaga, mis literaadile pole kaugeltki meelakumiline. vaid tõsine ja vaevarikas töö. Sinu lühijärelvaade «Romaan» (1964) on ilmekas näide sellest, kuidas rikkalik andmestik, mis kogutud romaani sajan-ditepikkuse arengutee jälgimisel, on su-

rutud lühikeseks ja kompaktsesks käsitluseks. Ka eesti romaani tekke ja iseloomu kohta oled Sa kirja pannud tabavaid üldistusi küll artiklites, küll H. Peebuga kahasse kirjutatud raamatus «Pilk nõukogude eesti kirjandusse» (1965). Ent Sa pole tegelnud mitte ainult sekundaarkirjandusega, mida tõendavad «Usaldustvääriv isik» ja «Nutikvere».

Kirjarahvas on teadagi iseloomult rahutu ning Sinu rahulik iseloom nähtavasti aitabki Sul Tartu Kirjanduse Majas korda pidada. Nende arv, kes on saanud Sinult nõu ja julgustust oma kirjatööde viimistlemisel, kasvab iga kuuga, nii et tänuõlglasi peaks Sul olema palju. Sõpru ja tuttavaid aga köidab Sinu tööstiil, mis on äärmiselt ökonoomne. Sa oskad kõike korraldada ilma ülearuse sekeldamise, toimetamise ja rabelemiseta, samuti nagu Sa ei armasta tühist sõnakõlksu. Mõned arvavad, et see on forellijõgede ääres saadud treeningu tulemus, sest kalamees ei tohtivat teha ülearust liigutust, mõned jälle usuvad, et see tuleb lihtsalt Sinu iseloomust. Raske öelda, kellel on õigus, sest forellijõel pole ma kunagi käinud, küll aga olen kuulnud, kuidas Sa Hemingway teoseid kiidad, sest seal leidub tihti kalapüügikirjeldusi. Teadagi — kirjanduses imponeerib ikka see, mis lähedane lugejale enesele.

Ja lõpuks 64-ruuduline või(s)tlusväli. Ega Tartu kirjandusteadlased Tallinna omadest midu palju erinegi, ainult et viimased ei mängi malet. Tartu kirjarahva maletaseme tõstmisel on Sinu teened vaieldamatud. Valgete malendite juhina oled Sa ükskõik kelle vastu valmis mängima kuningagambiiti, mis on riskantsem ja teravam avang. Sealt tekib enamasti alati mäng põhimõtetel — *va banque*. See mängustiil viib tahtmatult mõttele, et välise rahulikuse ja tasakaalukuse taga varjab Sa rahutut ja vulkaanilist hinge.

Ent olgu — malestiilist tehtud järeldusi on raske uskuda nendel, kes malemängu ei tunnista vaimseks tegevuseks kas põhimõtteliselt või mõnel muul põhjusel. Seepärast lõpetan täna ja kõik ülejäänud lausun 21. veebruaril telefoni

teel või telepaatilise side vahendusel. Sest ega Sul avalikkuse eest ikkagi varjata ei õnnestu, et nimetatud kuupäeval jõuad 50. verstapostini, kui arvestada Kronose mõõdupuid. Aga sellest pole midagi, et Kronos saadab aega meile omatahtsi ning laseb ajal voolata ikka ja ainult olevikust minevikku. Kronos on ju seotud ka õnnelike saare

ja kuldse ajastu müütidega. Nii peab ta koos voolava ajaga meile kätte juhutama ka õnnelike saare või kuldse ajastu. Ma ei tea, kumba Sina neist eelistaksid, kui antaks valida. Aga võib-olla valid Sa hoopis kärestikulise forellijõe, kes Sind teab. Seepärast siis — kivi kotti ja teised head soovid!

Heino Puhvel

Robert Vaidlo — 50

Kui paariteistkümneaastane poisike lõikab reklaambrošüüridest välja raamatute kaanepilte ja neile pealkirja järgi jutustusi juurde kirjutab, siis võib seda lapse mänguks pidada. Kui aga seesama poiss hakkab hiljem ajaviiteks mitmesuguseid lookesi laualaekasse kirjutama, nii et koolis antud vabateemalise kirjandi puhul ainult valida jääb, milline valmislugudest laekast välja võtta, siis paneb see juba mõtlema. Ja kui see poiss sirgub noormeheks ja pärast gümnaasiumi lõpetamist läheb Tartusse filoloogiat õppima, siis võib rääkida tõsisest huvist keele ja kirjanduse vastu. Ja kui see noormees Suure Isamaasõja lõppedes suurtükiväelase õlakutega sineli seljast võtab ning tahab tingimata just ajakirjanduse tööle minna, siis on huvist saanud juba eesmärk ning edaspidise elukäigu suunaja.

Nii oli lugu Robert Vaidloga, kes kope pärast sõda «Rahva Hääle» toimetuses oma esimesed olukirjeldused paberile pani. Need rääkisid ja jäid paljudeks aastateks rääkima vabariigi põllumajandusest, millel tol ajal oli probleeme ja muresid kuhjaga.

Sellel tööpõldeil koorus imeselgesti välja Robert Vaidlole nii iseloomulik joon: tahtmine olla probleemide keskel, need kõigepealt enda jaoks võimalikult selgeks mõelda ja siis lahendamiseks jõudumööda osa võtta. Selle kinnituseks tasub nimetada sedagi, et kui Robert Vaidlo pärast «Rahva Hääle» aastaid «Loomingusse» tööle asus, siis ei kannatanud ta kirjandusliku kuukirja suhtelist vaikust kuigi kaua välja. Nagu Vaidlo ise ütleb: «Suminat ei olnud! Aga seda peab ilmtingimata ümberingi olema!»

Oma sumina leidis Robert Vaidlo uuesti Eesti Televisioonis. Siin on tema käe all kõik noorte- ja lastesaated. Ja võib juba arvata, et seesuguse kombinatsiooniga, nagu seda on televisioon, askeldamisest, organiseerimisest, uute võimaluste ja vormide otsimisest juba puudu ei tule.

Aga kirjanikutöö? Ka selleks on Robert Vaidlo parasjagu aega leidnud.

Tõenduseks on juubilaril esitada kaheksa lasteraamatut, mitmed dokumentaalfilmide stsenaariumid, hulk jutustusi ning följetone-humoreske täiskasvanud lugejale.

Algas see kõik esimese jutustusega, mis kandis pealkirja «Juured õigesse mulda» ja nägi ilmavalgust noorte autorite koguteoses «Võitlev sõna» 1949. aastal. Loos oli juttu verivärske kolhoosielu tolleaegsetest probleemidest. Esimene iseseisev raamat, mille järgi Robert Vaidlo hakkas kandma ja kannab seni ajani lastekirjaniku tiitlit, sai kaaned ümber 1954. aastal. See oli «Kadunud havi».

Kui nüüd kahest vahepeal ilmunud raamatust «Kotkamäel karjub kajakas» ja «Sõpruse nimel» pikema peatuseta üle hüpata, siis jõuame aastasse 1958. Paar aastat varem Kirjanike Liidu liikmeks võetud Robert Vaidlo pakkus siis lastele lugemiseks teose, mis on poiste maiuspalaks jäänud tänaseni. «Suurtükiväelane Peeter Poligon pajatab» toob ilmekate piltide abil lugeja silma ette Eesti Laskurkorpuse ühe suurtükiväeosa lahingutee. Selles raamatus on sõjapäevade rasket tött, on rohkesti sõdurinalja ning -vempe, on ilusaid episoodide sõdurite kiindumusest hobustesse. Kunagine sõdur Robert Vaidlo on kirjanikuna suutnud oma läbielamised laste südameten viia.

Ja kui vahepealsest raamatust («Viirulise purje all») jälle üle hüpata, seisame teose ees, mis tutvustab end pealkirjaga «Lood Kukeleegua linnast» ja mille ilmumisaastaks on märgitud 1965. Meie üsnagi fantaasiavaeses lastekirjanduses on see raamat kahtlemata omanäoline ja meelde jääv. Autor ütleb raamatus nõnda: «Ja üldse oli kogu Kukeleegua joonistatud ning see asus Jooniamaal, see tähendab laste joonistusvihikuis.»

Kirjaniku leid on teravmeelne ja rohkesti uudseid võimalusi pakkuv, see laseb tal oma tegelasi ja nendega juhtuvaid seiklusi ühelt vihikulehelt teisele kanda, see laseb tal oma suva kohaselt midagi juurde joonistada või hoopis

maha kustutada, see laseb ellu kutsuda omapäraseid tegelasi ja olukordi.

Äsja ilmunud «Doktor Meerikese ja Ponts-Ontsu imepärane merereis» on jätkuks Kukeleegua lugudele.

Ja nüüd veel kombekohane lõptheadustus selle kohta, mis tööd ja tegemised on juubilaril edaspidi plaanis. Kõigepealt ootab kirjapanemist üks lõbus lasteraamat. Teiseks (võib-olla isiski kõigepealt!) romaan täiskasvanutele,

mis viiks lugeja tagasi Suure Isamaasõja puhkemise aegadesse. Mõlema teose jaoks on ka täpsemad kujud-käigud juba ammu meeles mõlkumas.

Veel on plaanis olla edasi keset suminat. Võtta sellest osa, teha seda ka ise ja õhutada takka teiste sellealast tegevust.

Jõudu kõigega toimetulekuks!

H. Pukk

Johannes Feldbach — 70

Kui Virumaal Perjatsi koolmeistri Aleksander Feldbachi peres sajandi algul ühel külmal küünlakuu ööl sündis poeg, kelle nimeks pandi Johannes, ei võinud vanemad aimata, et nende pojalt saavad ükskord Tartu ülikoolis teadmissi vene kirjanduses tuhanded eesti noormehed ja neiu terve veerandsajandi vältel (1944—1969). Ei võinud nad sedagi ette teada, et pojast saab kirjandus- ja teatrikriitik, kelle nimi on lahutamata seotud sõjajärgse «Vanemuise» ajalooga. Kui palju kriitilisi artikleid on trükitud, kui palju on olnud sõnavõtte teatri kunstinõukogu koosolekutel — vaevalt teab seda juubilar isegi, ja kes jõuaks selle kohta statistikat pidada!

Juba Johannes Feldbachi lapseasas asus nende lasterohke pere elama Jamburgi. Siin tuli õppida kommertskoolis, selle lõpetamine langes revolutsiooni-aegadele. 1918. aastal üritas nooruk Petrogradi ülikoolis õppimist, kuid raskete majandusolude tõttu tuli peatselt katkestada. Järgnes töö valla täitevkomitees. 1919. a. septembris astus J. Feldbach vabatahtlikuna Punaarmeele. Juba sama aasta oktoobris võttis ta osa punase Piiteri kaitselahingutest Jude-nitši valgekaartlaste vastu. (Tollest ajast on ta avaldanud oma huvitavad mälestused 1969. aasta novembris «Edasis» pealkirja all «Romantikud».) Hilisem teenistus Punaarmees möödus Kiievis, kus avanes võimalus tutvuda sealse ooperiteatri lavastustega — tänu teatri komandandi ametile, mis talle peale pandi ja mis kohustas teda igal õhtul teatris olema ning administratsiooni abistama.

Pärast raskekujulise tüüfuse põdemist vabanes J. Feldbach 1922. aastal Punaarmees. Järgnes «rahvaalgustaja» töö kodukülas Jastrebinos — noorte klubi juhatamine, seinalehe toimetamine, näiteringis kaasalöömine, laulukoor, poliitring, keelpillide ansambel. 1924. aastal algas Leningradis pedagoogiline väljaõpe vastavatel kursustel, samaaegselt töö eesti laste majas vanema rühma

kasvatajana. 1. septembrist 1925 alates tuli töötada jälle maal, sedakorda kooliõpetajana. 1933. aastal astus Johannes Feldbach Herzeni-nim. Pedagoogilisse Instituuti Leningradis ja lõpetas selle 1938. aastal. Seejärel üks aasta tööd Baškiirias, siis neli aastat Jegorjevski tehnikumis keele ja kirjanduse õpetajana. 1944. a. suvel määrati J. Feldbach õppejõuks Puškinis EKP ja ELKNÜ Keskkomitee poolt korraldatud kaadrite ettevalmistuse kursustel, 1. novembril aga Tartu Riikliku Ülikooli vene keele ja kirjanduse õppejõuks. See amet kestis 1. novembrini 1969.

Põhitöö kõrval tuli täita vastutavaid ühiskondlikke ülesandeid nii ülikoolis kui ka väljaspool seda — hulk aastaid ajalehe «Tartu Riiklik Ülikool» toimetajana, nüüd EN Kirjanike Liidu Tartu osakonna ja Kirjandusmuuseumi parteiorganisatsiooni sekretärina.

Huvi kirjanduse ja teatri vastu tekkis J. Feldbachil ammu. Juba aastail 1924/25 Eesti Tööraha Ülikooli päevil Leningradis tutvus ta Ain Rannaleediga. 1930-ndail aastail olid talle lähimateks tuttavateks ja sõpradeks kirjanikud Karl Trein, Hugo Angervaks, Felix Kotta, Leopold Saarts, Peno Alnov. Eesti kirjanduse õpetajaks oli Herzeni-nim. Instituudis professor Hans Pöögelmann. Kirjanduslikel koosolekutel ja kohtumistel puutus ta kokku ka Villem Buki ja August Lukiniga. Nõnda elas J. Feldbach Leningradi-perioodil pidevalt kirjanduslikus õhkkonnas. Pole siis ime, et ta ka ise sule kätte võttis ja arvustajaks hakkas. Eriti viljakas oli ta tegevus Leningradi eesti teatri kriitikuna. Koos L. Saarts ja F. Kottaga ühist varjunime Fesarko kasutades avaldas ta rea aastate vältel hulga arvustusi. Lisaks tulid veel ilukirjanduslikud ja muud tõlked vene keelest.

J. Feldbachi kirjanduskriitiline ja organisatsiooniline tegevus Nõukogude Eestis on teada. Eeskätt on see tuntav olnud Tartu kirjanduselusel. Tema avaldatud tööde arv ulatub poolteisesajani.

Suur väärtus on ka tema mälestustel, eriti H. Pöggelmannist. Tahaks loota, et ta avaldab oma mälestused ka V. Bukist ja J. Lilienbachist, kellega ta on kokku puutunud. Lesaks kõigele on J. Feldbach olnud nii Leningradi kui ka Tartu «Edasi» üks aktiivsemaid kaas-

töölisi ja kuulub praegugi selle ajalehe kaastöölaliste hulka.

Soovime juubilarile head tööindu, jõudu ja tervist kõigil neil aladel töötamiseks, mis on talle südamelähedased.

E. Ertis

Gennadi Gerodnik — 60

Gennadi Gerodnik sündis 2. veebruaril Vitebski mail, käis Polotski pedagoogilises koolis, tegi läbi stuudiumi Leningradi ülikoolis, oli sõjas, pärast sõda asus Valka keskkooliõpetajaks. Kirjutama hakkas 1949. aastast. Esimene novellikogu «Väikesest Suure Pajurini» ilmus 1958. Praegu on G. Gerodniku nimel seitse raamatut, trükitud kas Tallinnas, Moskvas või Riias. Gerodnikule on iseloomulik publitsistlik laad, näitena olgu nimetatud dokumentaalne raamat «Правда о Псково-Печерском монастыре» (1963, e. k. tõlgitud peal-

kirjaga «Mungarüü varjus»), ateistliku taotlusega «Витамин справедливости» (1967, Tallinn) jt. Muide, viimatinimetatus on huvitav ülevaade eesti rahva imelise poja paljasjalgse Tõnissoni elust ja usust. Möödunud aastal ilmus G. Gerodniku sulest «Liesma» (Riia) kirjastusel romaan «Viimane pihtimus». Romaani sisuks on surmalaagri läbinud neiu saatus. «Eesti Raamatule» on üle antud uue jutukogu käsikiri. Lähemas plaanis on kirjutada sõjast ja partisaanidest.

Index librorum

Pärast Arseni Gulõga «Hegelit», mis on nüüd läbi loetud ja igatahes huvi turgutavaks tunnistatud, saatis *Molodaja Gvardija* oma filosoofiast vaimustatud lugeja kätte uue biograafia seeriast «Kuulsate inimeste elu», nimelt A. Akimova «Voltaire'i». Üht kogu filosoofia ajaloos domineerivat probleemi uurib Leningradi ülikooli dotsent Mihhail Kissel teoses «Õpetus dialektikast XX sajandi kodanlikus filosoofias» (sama ülikooli trükis). Oma arusaamasid on M. Kissel juba demonstreerinud, vaadeldes teaduse arvustamist XIX—XX sajandi filosoofias teoses «Idealism teaduse vastu» (*Lenizdat*, 1969). Edasi on välja antud mõned üldfilosoofilise, suunava tähendusega teosed. Nimetatagu kõigepealt A. Okulovi ülevaatlikku «Nõukogude filosoofiateadust ja selle probleeme» (*Mõsl*), siis B. Bogdanovi «Filosoofia ajaloo analüüsi leninlikke printsiipe» ja kogumikku «Dialektika ja tänapäeva loodusteadus» (mõlemad NSVL TA Filosoofia Instituudi publikatsioonid, *Nauka*). Viimane raamat sisaldab selleteemalise sümposiooni — Moskva, 1966 — materjale. Peegeldusteooriaga, selle leninismi nurgakiviga tegeleb raamatus «Leninliku peegeldusteooria aktuaalsed probleemid» (Keskuurali Raamatukirjastus, Sverdlovsk) üks tooniandvamaid nõukogude filosoofe — filosoofiadoktor prof. Mihhail Rutkevits, õpiku «Dialektiline materialism»

autor. Meie ettekujutusi marksismi levikust ja mõjust õgwendab NSVL TA Orientalistika Instituudi artiklikogumik «Marksism ja Idamaad».

Teises, ümbertöötatud ja täiendatud trükis anti välja silmapaistva nõukogude antropoloogi Mihhail Nesturini kaalukas «Inimese põlvnemine» (*Nauka*). Spetsiifilisemast probleemist, karjalise eluviisi tähtsust antropogeneesis käsitleb võrdlev-psühholoogilises monograafias «Ühiskonna eelajalugu» (Leningradi ülikool) N. Tihh. Tööriistade ja masinate ajalugu seoses ühiskonna progressiga vaatleb Samuel Lilley teoses «Inimesed, masinad ja ajalugu» (*Men, Machines and History*), London 1965), mille avaldas *Progress*. Tõlkes itaalia keelest tuli M. Liozzi suur «Füüsika ajalugu» (*Mir*). Juba varemgi («Mesilasest gorillani», 1965, jt.) vene keelde tõlgitud Remy Chauvinilt, kuulsalt loomafüsioloogilt, -psühholoogilt ja etoloogilt anti välja uus teos — «Putukate maailm», sedapuhku seerias «Teaduse ja tehnika maailmas». Samas seerias avaldas *Mir* ka teise kuulsa loomapsühholoogi N. Tinbergeni «Herilased, linnud, inimesed», samuti meie juba tuttava («Dialoogid matemaatikast») Alfred Renyi «Kirjad tõenäosusest». Lõpuks nimetagem sellest huvitavast tõlkeseeriast veel üht teost, nimelt alalt, mida kuuekümnendate aastate esimesel poolel prof. Leonid Vasiljevi eestvõttel Nõukogude Liiduski

harrastati. See on parapsühholoogia, nagu kannab sama pealkirja ka C. E. M. Hanseli «Parapsühholoogia». Tõlke inglise keelest on järelsõnaga kaasanud telepaatiaga võideldes kuulsaks saanud füüsik A. Kitaigorodski. *Progress* andis eri köitena välja kolmanda vihiku Paul Fraise'i ja Jean Piaget' koostatud fundamentaalsest «Eksperimentaalpsühholoogiast», mis üheksas vihikus annab ülevaatliku pildi Lääne-Euroopa ja USA uurimustest sel alal. Esimesed kaks vihikut ilmusid vene keeles 1966. aastal ühes köites.

Seekord kirjandusteadust rahule jättes loetlegem uudiseid üksnes esteetikast ja mõne kunsti vallast. Esteetiliste vaadete ja esteetilise kasvatuse ajaloost Nõukogude Venemaal kõneleb N. Leizerovi raamat «Otsingute ja võitlustes» (NSVL TA Filosoofia Instituut, *Iskusstvo*). Eeldades, et oleme tutvunud A. Mihhailova uurimusega «Kunstilisest tinglikkusest» (*Mõsl*), mis anti juba teises trükkis välja, vaatame uuemat, mis puudutab muusikat. Kirjastus *Muzõka* ilmutas seerias «Esteetika küsimusi» Arnold Sohhoori «Muusika kunstilliigina», edasi anti välja Poola muusikateadlase Zofia Lissa põhjalik uurimus

«Filmimuusika esteetika» (*Muzõka*), Kirill Kondrašini «Dirigendikunstist» (*Sovetski Kompozitor*), esimene vihik perioodilisest artiklikogumikust «Muusikakunst ja teadus» (*Muzõka*) jt. Muusika ajalugu puudutavad Juri Kremljovi «Esseed Viini uue koolkonna loomest ja esteetikast», G. Snejersoni «XX sajandi prantsuse muusika», I. Martõnovi «Piirjooni XX sajandi esimese poole välismaisest muusikast» (kõik *Muzõka*), jt. Lisaks eelmine kord mainitud Beethoveni- raamatule on seekord lisada uustrükk A. Alšvangi «Ludwig van Beethovenist» (*Sovetski Kompozitor*), samalt autorilt tuli ka «P. I. Tšaikovski», samuti uustrükkis. Jäävad veel tutvustada artikli- ja uurimuskogumik «Chopin, nagu meie teda kuuleme», Nõukogude diplomaadi ja riigimehe Georgi Tšitšerini uurimus «Mozart» (kõik *Muzõka*), David Weissi Mozarti-romaan «Taevane ja maine» (*Progress*), V. Smirnovi «I. F. Stravinski loominguline kujunemine» (jälle *Muzõka*). On öeldud, et arhitektuur on tardunud muusika. Lõpetagem siis teostega Le Corbusier'lt ja Le Corbusier'ist — «XX sajandi arhitektuur» (*Progress*) ja «Le Corbusier. Loometee» (*Stroizdat*).

Tartu Kirjanduse Majas

Tartu kirjanike aastakoosolekul (25. jaanuaril) lasti silme eest läbi sügishooaja tähtsamad sündmused, tartlaste aastane looming ja kõneldi ka pikema perioodi olulisematest probleemidest (kongressiaasta!). Peakõne tegi osakonna sekretär Kalju Kääri, teda toetati või täiendati sõnavõttudega. Lühidalt peamisest:

1970. aastal ilmus tartlastelt kümme- kond algupärast raamatut (esiletõstatavamad A. Kaalu ja J. Peegli proosa ning A. Annisti ja J. Lotmani teaduslikud raamatud), küllalt artikleid ajakirjades, jutte-luuletusi samuti. Kahjuks seisab palju käsikirju juba pikka aega kirjastuses trükijärjekorras. See tõmbab autorite väikest viljakust veelgi väiksemaks. Selline on kirjanduselu individuaalses plaanis.

Kollektiivsetest ettevõtmistest on kõige tõhusam kriitikasektsiooni töö (juhatas H. Peep, H. Puhvel, Ü. Tont). Tun- nustuse on võitnud igakevadised Tartu kirjanduspäevad. Mulluste kirjandus- päevade sisu oli Lenini-teemaline, eel- oleval kevadel võetakse vaatluse alla kahe kongressi vaheline kirjandus žan- ride viisi ja probleemi.

Eneseharimise vormiks on seminar. Tänavu tegeldakse väliskirjandusega.

Oktoobris kõneles A. Hone teemal «Eugene O'Neill ja 20. sajandi teater», novembris tutvustas uut murrangut poola kirjanduses A. Kurtina, detsembris viis R. Tasa kuulajad kurssi saksa kirjandusega. Seminaris raames esines jaanuaris ka H. Peep ettekandega kir- jandusteaduse metodoloogias.

Vähem on KL Tartu osakond aruta- nud jooksvat kirjandust, vähe on olnud esinemisi rahva ees, hõredamaks on läi- nud suhted ka «Edasiga». Detsembris siiski arutati eesti nooremast proosat (P. Lias), jaanuaris möödunud aasta proosat tervena (H. Siimisker). Loota võib luuleatri (taas)sündi Tartus (E. Hermaküla initsiatiiv).

Novembris arutasid kriitikasektsioon ja TV toimetajad kirjanduse propagan- da ja vahendamise küsimusi TV-s. Kir- janikel on TV vastu suuri pretensioone. Samal kuul oli ka kohtumine «Eesti Raamatu» peatoimetaja A. Tammega, kes lohutas autoreid raamatute aeg- lase ilmumise pärast, kuid kelle põhjen- dusi ja lubadusi tagantjärele siiski krii- tiliselt hinnati. Klubiolenguist oli üks meeldivamaid Tartu osakonna endise kauaaegse sekretäri luuletaja Erni Hiire 70. juubel. Juubilari luule osast 20-nda- te aastate kirjanduses andis ülevaate doktor H. Peep.

Noortekoondis (juhatas J. Isotamm, S. Kiin, E. Laido, A. Langemets, R. Sander, E.-K. Simmermann) oma 29 liikme-ga on keskmiselt aktiivne: koostati «Nooruse» üks number, koos Tallinna noortega seatakse kokku almanahhi.

Aastakoosolekul kõneldi kirjaniku viljakuse viiest tegurist: majanduslikust kindlustatusest, korterioludest, kirjas-tamise oludest, kirjanduslikust atmosfäärist ja tööst noortega, s. o. kirjanduse tulevastest viljakusest. — Arvati, et vä-he kasutatakse siht-tellimusi ja kinni-seid võistlusi, mis võtaksid riski jääda täitsa hüvitusetu. Tuleks luua ja anda stipendiume teose kirjutamiseks (näiteks Slovakkia eeskujul). Mõnmel kirjanikul puudub keskendumiseks-kirjutamiseks vajalik tööruum. Kirjani-kul on lisapinna õigus seadusega olemas, tegelikkuses pole me suutnud võimalusi luua. Viljakust vähendavaks

asjaoluks on ka tendents, et probleem-semad teosed ilmuvad suhteliselt aeg-lasemalt-ulusamalt kui keskpärase-mad ja tühjemad. Noorte autorite kiire-mat kujunemist õhutab nende teoste ilmumine; viimasel ajal on noorte auto-rite raamatute ilmumine takerdunud.

Koosolek valis osakonna uude bü-roosse K. Kääri, J. Peegli, H. Peebu ja A. Kaalu. Koosolek tegi viiepunktilise otsuse, mille sisuks oli: üksmeelse hoo-le ja abi nõue kõigi KL liikmete suhtes, koostöö «normaliseerimine» ajalelega «Edasi», kirjandusõhtu korraldamise vajadus kõige laiemal publikul ees kir-janduspäevade ajal ühes ülevaatega KL Tartu osakonna tegevusest, oma-poolsete ettepanekute saatmine vaba-riigi aastapreemiade asjus (ülesanne büroole), väikeste preemiade taasvõimal-damise taotlus.

ÕIENDUSI

«Loomingus» nr. 1 ilmunud J. Semperi luuletuste saatesõna vajab tagantjärele täpsustamist: «Kärsitused» on näide Johannes Semperi käsikirjalise pärandi rõh-ketest luulevariantidest (vrd. samanimeline sonett tsükliis «Vaikuse variatsioo-nid» — «Looming» nr. 3, 1967).

Paul Rummo

«Loomingus» nr. 1 ilmunud A. Suumani luuletuse «Ületa lageraba» lõpp on trükikoja eksituse tõttu sattunud liigne rida. Luuletuse lõpp lugeda järgmiselt:

Söösta nagu pistrik,
lõo ees
kel lendab.

Sisukord

M. Laarman		K. Kaugver	
Poeet (Linoollõige)	161 ees	Kuues kirurgiline	211
M. Traat		L. Ukrainka	
Meelisklusi	163	Uni	253
Metafüüsilised katsed lobjaka		Sfinks	253
õjal	164	*** (Kord püha Hermandaadi	
Fr. Tuglas		ajal juhtus)	254
Helloi maa	166	Contra spem spero!	255
U. Laht		R. Tiitus	
«Hoiatus Lääne-Indiast» ehk		Lembit Rimmelgas (Sõbralik	
jõulukingitus iseendale	173	šarž)	257
«Heas klikiaegses kivima-		O. Jõgi	
jas...»	174	Lembit Rimmelgas	259
Märtsiöösel	175	L. Siimisker	
Tuttav lõhn	175	Proosa 1970	267
Kilulinna Hipi-Guru	176	P. Lias	
P. Kuusberg		Romaanistruktuuri muutumi-	
Vabaduse puiestee	178	sest	290
Verejooks	190	V. Gross	
M. Kesamaa		Jutud ei lõpe	305
Viinistu kevad	206	N. Andresen	
H. Eelma		Nelly Sachs	307
Sensatsioon (Värviline linool) 209		P. Ristisaar	
		Tänumeelsed mõlgutused	311
		Ringvaade	314

Toimetuse kolleegium: **V. Beekman, V. Ilus (peatoimetaja asetäitja), J. Kross, P. Kuusberg (peatoimetaja), R. Parve, J. Peegel, L. Rimmelgas, P.-E. Rummo, J. Smuul, E. Vetemaa.**

Toimetuse aadress: **Tallinn, Harju t. 1, tel. 413-65, 407-80, 407-81.**

Kirjastus «Perioodika», Tallinn, Pikk t. 37.

Ladumisele antud 6. I 1971. Trükkimisele antud 5. II 1971. Trükiarv 12 000. Staicele Paberivabriku trükipaber nr. 1, 70×108/16. Trükipoognaid 10+kleebis. Tingtrükipoognaid 14,18. Arvestuspoognaid 13,21. MB-01943. Tellimise nr. 49. Trükikoda «Ühiselu», Tallinn, Pikk t. 40/42.

«Looming» nr. 2, veebruar 1971. Hind 50 kop.

На эстонском языке

Орган Союза писателей ЭССР «ЛООМИНГ» («Творчество»)

№ 2, февраль 1971

50 коп.

Индекс
78174